

ЕМИЛИЯ МАРКОВА

**ТРУДОВО-
ИЗПРАВИТЕЛНО
СЕЛИЩЕ
ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
„ДУПНИЦА“, 1945**

СОФИЯ, 2023

Емилия Маркова посвещава новата си книга „Трудовоизправително селище Държавна сигурност „Дупница“, 1945 г.“ на лагерната тема.

Трудовоизправително селище Държавна сигурност № 1 „Дупница“, добило популярност като Дупнишкия концлагер, е първият лагер, създаден в България след приемане на нормативната рамка на лагерната система през м. януари 1945 г. от новата отечественофронтowska власт, установена на 9 септември 1944 г.

Трудовоизправително селище ДС №1 „Дупница“, изградено в покрайнините на едноименния град, е съществувало за кратко време – от м. март 1945 г. до началото на м. ноември 1945 г. Било е разчетено за „превъзпитание“ на близо 1800 души – политически опоненти на новия режим. В него са въдворявани както представители на българския елит, така и обикновени хора. Работният обект е строежът на жп линията „Дупница – Бобов дол“.

Поуките от миналото имат ключово значение за днешния ден и за бъдещето. Затова е важно да знаем и да не забравяме известните и неизвестни герои – мъченици от лагерите. Нека сведем глави пред необикновените хора от ТИС ДС № 1 край гр. Дупница, които зад телените мрежи с много хъс, плам, кураж и енергия храбро и с достойнство отстояваха идеи и позиции, защитавайки принципи и ценности, жертваха своята свобода и живот. Да помълчим и им отдадем необходимата почит и уважение. И да запазим спомена за тях.

ЕМИЛИЯ МАРКОВА

**ТРУДОВО-
ИЗПРАВИТЕЛНО
СЕЛИЩЕ
ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
ДУПНИЦА, 1945**

СОФИЯ, 2023

© Емилия Маркова, автор, 2023

© Емилия Маркова, издател, 2023

Елка Колчакова, коректор, 2023

доц. д-р Теодор Дечев, доц. д-р Дария Николиева, рецензенти, 2023

Печат: „Дупница Принт“ ЕООД

ISBN: 978-619-90860-4-9

Времето е в нас и ние сме във времето!

В. Левский

СЪДЪРЖАНИЕ

Към читателя	7
Предговор от доц. д-р Теодор Дечев	9
За книгата от Юлияна Колчакова	21
Лагерите в България 1941 – 1944 г.	23
Изграждане на лагерната система в България след 09.09.1944 г.	24
• Нормативно устройство на новата лагерна система за вътрешната опозиция в България	25
• Създаване на първите лагери за превъзпитание на класовия враг. Лагерната 1945 година	31
Държавна сигурност – главен инструмент за борба с класовия враг	36
Организиране на Трудовоизправително селище ДС № 1 „Дупница“	41
• Създаване	41
• Въдворените	43
• Въдворяване	45
• Месторазположение	46
• Условия, вътрешен ред, режим	47
• Работата	50
• Изхранването	51
• Освобождаване	53
• Културният екип сред въдворените	53
• Въдворени от Дупнишка околия	55
Документи и спомени за Трудовоизправително селище ДС № 1 „Дупница“	58
• Въдворените анархисти	58
Настъпателни действия на Държавна сигурност срещу анархисти , първи групов арест на делегатите на национална конференция на 10 март 1945 г. и въдворяването им в ТИС „Дупница“	60
Спомени на:	63

Христо Колев: Арестувани, продължихме конференцията в Дома на слепите; подкрепата, която в лагера в Дупница по-късно получихме от цялата страна, ни вдъхна увереност в правотата на нашето дело	63
Трендафил Марулевски: Анархистите са закарани в първия болшевишки концлагер в близост до гр. Дупница, но упражненият терор събужда у тях по-голям кураж и сила за съпротива	67
Иван Дръндов: Над 600 протестни телеграми от цялата страна за освобождаването на въдворените анархисти в лагера в Дупница показва Трайчо Костов	72
Александър Наков: 10 март 1945 г. е началото на разправата с довчерашни съратници в антифашистката борба	73
Илия Петканов: Лагерната система започва от гр. Дупница в началото на 1945 г.	76
Стоян Цолов: Голяма част от делегатите бяха бивши политзатворници, концлагеристи и партизани – тях отведоха в лагера в Дупница	77
• С П О М Е Н И	78
Спомени на Антон Николов: 24 май в дупнишкия лагер	78
Спомени на Светозар Дърваров: Великден в концлагера в Бобов дол	80
Спомени на Асен Касабов: Работехме на жп моста на река Джерман	81
Спомени на Марко Рясков – Един невинно изстрадал човек, който не е могъл да мрази и да престане да обича народа си	82
Спомени на Димитър Талев: И това ще мине! Бъди горд, че си тук в защита на българщината!.....	86
Съкращения	90
Източници	91

КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

Времето неуморимо следва своя ход. 78 години ни делят от създаването от новата отечественофронтовска власт, дошла в страната на 9 септември 1944 г., на Трудовоизправително селище Държавна сигурност № 1 „Дупница“ край гр. Дупница с цел изолация на идеологическите противници, определени като врагове на народа, и тяхното политическо и трудово превъзпитание. Това е дълъг период на премълчаване: доскоро за този лагер не се знаеше почти нищо, не се говореше гласно и за него имаше ограничена представа. Въсъщност това е и време, през което у нас настъпиха много и сложни промени и едва напоследък ставаме свидетели на интерес към лагера и проговаряме.

В книгата проследявам архивни материали и документи (макар те да са доста оскъдни) и представям неизпепелени от годините мъчителни лични спомени на пламенни и с непокорен дух лагеристи и участници в събитията. Чрез тях се опитам безпристрастно да опиша и предам мерки на държавата за „дисциплиниране“ на своите опоненти от най-ранния период – първите месеци след 09.09.1944 г. и годината след това, като фокусирам вниманието върху три значими теми: *първо* - създаване на нормативната рамка за изграждането на лагери за политическите противници в новата вътрешнополитическа обстановка в страната; *второ* - мястото на Държавна сигурност като инструмент за репресия и *трето* - сформиране и дейност на лагера в Дупница. В този смисъл, макар и кратка, книгата не е лесна за четене.

Лагерът „Дупница“ е първият изграден в страната след законодателното уреждане на лагерната система през м. януари 1945 г. Съществувал е само няколко месеца – от пролетта до есента на 1945 г. Работният обект е строежът на жп линията Дупница – Бобов дол. Може би защото това са началните стъпки на организиране на лагерите, редът в него не е от най-злочестите и до нас не са достигнали данни за зверски прояви на жестокост от „не-човека“ на властта към безпомощно стоящия насреща му въдворен Човек – това уродливо безчовечие, което по-късно генерира адът на лагеристите в Белене, Ловеч и на др. места. Но то не променя факта, че инакомислещите са били изпращани в лагера без съд и присъда; че режимът в него е бил суров и безжалостен, под строга и коравосърдечна милиционерска охрана, с чести и яростни унижения; а трудовото задание – тежко и мъчноизпълнимо.

И ако политиците казват, че „смазочното масло“ на историята винаги е кръвта, има граници, които ние трябва да защитаваме никога да не се преминават. Отговорността ни пред идващите дни повече от всякога налага отминалите печални събития да ни служат за поука и без допълнително да провокираме безполезна омраза или полемика, да имаме отговорност и да не се лишаваме от историческата памет.

Може би, ако не бях родена в Дупница, тази книга нямаше да се случи. Винаги най-много съм мразила насилието и жестокостта. Да отнемаш брутално свободата на хора и на твои политически опоненти, да превръщаш живота им в кошмарен ад в трудови лагери – изправителни селища или възпитателни общежития, да отнемаш животи и съсипваш семейства – това беззаконие, тези престъпления и терор са голям урок и не бива да допуснем да се повторят отново никъде и никога. Защото, както изрича един от героите в книгата: „Жестокостта, диктатурата са били винаги слаби, за да угасят порива към свободата“.

И днес водите на река Джерман в края на града са неподвластни на времето - през пролетта буйни, а през есента спокойни; през лятото огрени от слънчеви лъчи и през зимата заскрежени – те носят преживяното в лагера и то не бива да отmine в забрава. Ако искаме да бъдем свободни, градивни и честни граждани, трябва не само да знаем, а запазили огъня в себе си, да бдим да не се загубва човешкото в Човека! Затова, заради днешния и утрешния ни ден, написах тази малка книга.

Уважаеми Читателю, в неподправения от теб прочит на книгата имай свободно, трезво, критично мислене. Ако се трогнеш от написаното и усетиш себераздаването на героите страдалци, значи си се докоснал до тяхното свободолюбие, чувство за справедливост и демокрация, копнеж към изконните общочовешки ценности. Истинският живот харесва смелите хора. И в сегашното преломно време нашият цивилизован избор на хора – хуманисти, нека хвърля мостове: окрилени от ведрината на свободния човешки дух, нормалното усещане за себе си да ни вдъхновява за повече емпатия и човешка любов около нас.

Емилия Маркова

ПРЕДГОВОР

Доц. д-р Теодор Дечев

Пред мен е новата книга на Емилия Маркова и аз наистина се чувствам затруднен, размишлявайки, какво да напиша в предговора ѝ. И преди съм писал за Емилия Маркова като изследовател и познавач на проблемите на труда и индустриалните отношения. Писал съм и за нейните изключително полезни анализи на колективните трудови договори в България, особено на тези, които са подписани на отраслово и браншово ниво. Тя обаче използва някои промени в житейския си статус, за да напише не по-малко неща в сферата на историята.

Имахме чудесната възможност да прочетем нейната книга „Живот с отрязани криле“, посветена на съдбата на баща ѝ и на преследванията, на които са подложени анархистите и индустриалните работници като цяло след 9 септември 1944 година. Не би било добре да повтаряме неща, писани вече в предговора на предишната ѝ книга, но отчитайки огромната възможност читателят да не я познава, ще си позволя някои успореждици и сравнения между двете произведения.

Предишната книга казваше на висок глас неприятната за почитателите на „народната власт“ истина, че сред враговете на последната е имало твърде много промишлени работници. Иначе казано, на комунистите им се налага да водят борба със самите... пролетарии. „Народната власт“ влиза в пряк конфликт с част от „класата хегемон“, според терминологията на официалните агитпропи.

Новата книга на Емилия Маркова констатира един много важен факт – едни от първите, които „приютява“ във възпитателноизправителния си уют първият комунистически концлагер в България, с пълно име „Трудовоизправително селище ДС № 1 „Дупница“ (ТИС - ДС № 1), са анархистите или иначе казано – анархокомунистите.

Самото доказване на това кой точно е първият концентрационен лагер в условията на „народната власт“ е важен принос и Емилия Маркова го прави с присъщия си прецизен начин. И както при предишната ѝ книга, така и сега изследването почива върху солидна документална основа. Използвани са различни архивни фондове с присъщата добросъвестност и старание на авторката.

Едновременно с това тя показва по безспорен начин, че едни от първите, които са „профилактирани“ от блюстителите на държавната сигурност след 9 септември 1944 година, са анархистите. Интересно обстоятелство е, че анархистите, които ще попълнят редовете на лагерните обитатели, са арестувани със смайващия аргумент, че са се събрали на събрание, без да поискат разрешение или поне да уведомят за това. Кой да обясни на народните милиционери, че тогавашната конституция – Търновската (както впрочем и днешната), изрично е закрепила правото на пълна свобода на събранията на закрито...? Пък и има ли нужда? Както се казва – мътиш или не мътиш водата ми, ще те ям.

Впрочем със своята безкомпромисна непримиримост към всякаква диктатура и тоталитарни замашки, анархистите сериозно мътят водата на новата власт. Стига се до там, че в концлагера попадат и хора, които са били партизани до септември 1944 година. В предговора си към „Живот с отрязани криле“ имах възможността да размишлявам върху непознаването на историята на анархизма, на идеите на различните течения в него и в крайна сметка за това, че знанието на преобладаващата част от публиката у нас е на нивото на една буквално анекдотична представа. Книгата на Емилия Маркова идва да покаже и един „страничен резултат“ – тя добавя доказателства, че така наречената „антифашистка съпротива“ у нас не е монопол на комунистическата партия.

В днешно време голяма част от демократичната и антитоталитарна публика е крайно резервирана към антифашистката съпротива и партизанското движение. В това има голяма доза основание, но несъмнено сред партизаните има и хора, които излизат в гората, водени от идейни подбуди. Досега с половин уста се признаваше, че сред партизаните е имало и хора от средите на различните крила на македонското движение – най-вече протогеровисти и дейци на ВМРО (обединена). Това създаваше неудобство на партийните историци, защото героизираният образ на първия партизанин Иван Козарев е свързан с македонското движение и е доказан член на ВМРО (обединена). Сега възниква пробив и от друго място – прибавят се доказателства за това, че едни от първите партизани, излезли в гората не с претенции към мандрите, а от идейни подбуди, са анархисти.

Несъмнено ВМРО (обединена) е била под контрола на Коминтерна, но въпреки това е включвала не само комунисти, но и националреволюционери от старата генерация, сред които изпъква Михаил Герджиков, който впрочем е анархист. Самият Иван Козарев участва в т.нар. Септемврийско въстание в превземането на

Добринище и е надлежно арестуван от предвожданата от Тодор Александров ВМРО, но е освободен и остава жив и здрав. Последното пък ни навежда на мисли за по-стари връзки на „каноничния“ първи партизанин с класическата ВМРО и предшествалите я организационни структури. В крайна сметка през 1925 г. Иван Козарев се включва в протезираната от Коминтерна ВМРО (обединена), за да стигне накрая до славата на първи партизанин през 1941 година.

По-горе наричам Иван Козарев „каноничния“ първи партизанин, защото неговото първенство беше запечатано с одобрението на „партийната“ наука, но може да бъде оспорено, при това с много интересни аргументи. Според наличните източници Иван Козарев минава в нелегалност на 7 февруари 1941 г., а на 27 юни 1941 г. влиза в първия си бой с полицията, която се опитва да го арестува недалеч от личния му рибарник. Само че е известно, че през януари 1940 година излиза в нелегалност и хваща Балкана анархистът Христо Димитров Несторов¹.

На пръв поглед този факт би бил много удобен за „партийната“ историография, защото той би могъл да бъде противопоставен на иначе напълно основателните коментари, че комунистическата партия организира каквито и да са съпротивителни действия чак след началото на изпълнението на плана „Барбароса“, респективно – на войната между Германия и СССР. Дори и първото сражение на „каноничния“ партизанин Иван Козарев е няколко дни след началото на войната между Германия и СССР – дотогава просто никой не го е потърсил.

На днешните носталгии по тоталитарните времена и тогавашната „правилна“ историческа наука още повече би допаднало обстоятелството, че през есента на 1927 г. като отмъщение за екзекутираните в САЩ анархисти Сако и Ванцети, Христо Несторов хвърля бомба по американското посолство в София. Първоначалният му план е бил да отвлече посланика и да иска размяната му срещу Сако и Ванцети. През същата 1927 г. Несторов организира обир на касата на Окръжната постоянна комисия в Пловдив с цел да осигури финансиране на анархисткото движение в България. В началото на 1928 г. е арестуван и осъден на доживотен

¹Христо Несторов е роден в село Габарево на 3 март 1903 г. Анархист става още като ученик. Според едни версии след преврата на 9 юни 1923 г. минава в нелегалност. Според други версии е направил това още през 1922 г., защото като идеен анархист отказва да служи в армията и се крие в Ракитово. Член е на анархистката бойна група „Възел“ в София. През май 1925 г. е арестуван в Казанлък, но успява да избяга от сградата на „Обществена безопасност“.

затвор. Преминава през затворите в София, Враца, Пазарджик, Стара Загора, като е помилван през януари 1940 година.

Вижда се, че биографията на Христо Димитров Несторов може да се използва дори за създаване на филм, в нея има и експроприация с политическа цел – съвсем като „ексовете“ на другаря Сталин и на Камо, но случаят с него е много по-особен². Неговите действия са зрелищни, но винаги безкръвни. В биографията му има и конфликт с партизаните комунисти през 1944 г. заради безсмислени показни наказателни акции. Тогава Христо Несторов отказва да стане член на комунистическата партия, въпреки заплахите, че ще бъде ликвидиран. До 9 септември 1944 г. му се налага да действа като партизанин – единак, преследван и от царската държава, и от доскорошните си съратници – партизаните комунисти. След 9 септември 1944 г. е изправен пред алтернативата да стане „организиран комунист“ и да бъде назначен в „народната“ милиция или да бъде арестуван.

От книгата на Емилия Маркова сега разбираме, че заплахата е била съвършено сериозна и че вероятно „исторически“ първият партизанин е щял да се озове точно в Дупнишкия концлагер, ако не е направел компромис. Поне такава е съдбата на делегатите на провежданата на 10 март 1945 г. в кв. „Княжево“ в София Национална конференция на Федерацията на анархокомунистите в България 105-има делегати. Те са закарани в подземие на Дома на слепите и след това по-голямата част от тях са изпратени „в лагера край река Джерман“. В крайна сметка 65-има анархисти са изпратени в лагера край Дупница до река Джерман.

²За биографията на Христо Димитров Несторов са налични и достъпни следните източници, които дават достатъчна представа за дейността и превратностите на съдбата му, поне що се отнася до този скромен предговор: Несторова, Горяна Христова, Христо Димитров Несторов. Кратка биография, бюлетин „Трудова мисъл“, март 1994 г., Казанлък; Несторова, Горяна, Защо оскверниха паметта на баща ми?, Анархопортал, 16 юни 2010 г., <https://www.anarchy.bg/articles/zasto-oskverniha-pametna-na-basta-mi/> ; Несторова, Анна Константинова, Христо Димитров Несторов (Щако, Ицата). Такъв, какъвто го познавах: човек, съпруг и баща (Спомени), бюлетин „Трудова мисъл“, март 1994 г., Казанлък; Танева, Анна-Мария, Щако – между легендите и фактите. Антикомунистическата съпротива у нас и историята на първия партизанин, Гласът на България. Национален новинарски портал, 25 декември 2021 г., 13:38 ч., (авторката е правнучка на Христо Димитров Несторов), <https://voice-bg.com/29-glasat-na-bulgaria/8437-mlgdq.html> ; Стефанов, Пламен, Горяните анархисти в Павелбанския район, в. „Про & Анти“, бр. 46, 18-24 ноември 2005 г.; Стойков, Стойко, Да стигнеш полета на духа, в. „Детонация“, бр. 19, 15 – 21. Май 2009 г.; В памет на бореца, Анархопортал, 31.03.2009 г.

<https://www.anarchy.bg/%D0%B4%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82/%D0%B2-%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%B0/>

Сред окачествените като народни врагове, в трудовоизправителното селище се оказват твърде много хора, лежали в затвори и пребивавали в лагери преди 9 септември 1944 г.

Христо Несторов прави компромиса, който се иска от него, влиза в редовете на БРП (к), получава офицерско звание от „народната“ милиция и е назначен за комендант на Западния казанлъшки район, който включва и родното му село Габарево. Като човек, изповядващ свободолюбивата идеология на анархизма, а не сталинския комунизъм, той много бързо става неудобен с опитите си да пресича издевателства и самоуправства. Доста хора дължат живота си на неговата съпротива срещу „безотчетната дейност“ на „народните борци“ през първите седмици след 9 септември 1944 г., но обстановката на „работното му място“ не му понася и той напуска.

През 1948 г. бяга в Турция, предупреден, че се готви арестуването му. През 1950 г. вече е във Франция, където започва подготовка за въоръжена съпротива срещу установилата се вече изцяло комунистическа диктатура в България. През 1953 г. в състава на група от трима души се приземява с парашут в Средна гора и се захваща с подготовка за партизански действия. Групата му е ликвидирана частично от вътрешни войски с мащабна блокада и прочистване на 24 – 25 март 1954 г. На ликвидирането на някогашния първи партизанин е посветен доклад от 7 страници, подписан лично от началника на вътрешни войски генерал-майор Гилин³.

Наистина анархистите са били неудобни за следващата партийната линия историография преди 10 ноември 1989 г. и продължават да са неудобни за днешната ѝ носталгична посестрима, която наднича отвсякъде и в медиите ни, и по научните форуми. Отделих толкова място на неканоничния, но исторически първи партизанин, за да се види и колко актуална е работата на Емилия Маркова и колко перспективна е тя. Публикациите по темата далече не изчерпват въпроса за ролята на анархизма в България, особено след 9 септември 1944 г.

Освен това съдбата на анархокомуниста Христо Несторов, започнал като партизанин (твърди се, че е бил известно време и командир на Тъженския партизански отряд) и загинал като горянин, потвърждава верността на сентенцията на Джордж Оруел, гласяща: „Абсолютното бяло и абсолютното черно изглеждат като някакъв

³Доклад за колегиума по изводите от проведената от вътрешни войски на 25 и 26. III. 1954 год. бойна операция по унищожаването на парашутно-диверсанта група южно от с. Павел баня, Казанлъшко, <chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcgiclfndmkaj/https://faktor.bg/uploads/2019-Documents/general-mayor-Gilin.pdf>

дефект на зрението“⁴. Е, какво пък – носталгичната просталинска историография и пропаганда, които бяха галванизираны от агресията на Путин в Украйна, признават единствено черно-бялата графика. Те не се и опитват да правят нюансирани и обективни фотографии.

Ако за малко се върнем към темата за връзката между комунистическата партия у нас и македонското движение, трябва да отбележим, че всъщност изпадналата в дълбока организационна криза след 1925 г. комунистическа партия у нас дължи твърде много на македонското движение в кадрови план. Оттам комунистите рекрутират едни от най-боеспособните и несъмнено най-безскрупулни елементи в своята терористична структура.

Достатъчно е да споменем името на Лев Главинчев. Той е родом от Охрид. След Първата световна война емигрира в София, където следва право в периода 1922 – 1926 г. По това време той членува в Македонското студентско дружество „Вардар“, което впоследствие ще бъде един от най-силните организационни фактори, подкрепящи издигането на Иван Михайлов. Но Главинчев не става „михайловист“.

През 1926 г. той се включва във ВМРО. Тодор Александров вече е убит и напрежението във ВМРО расте по експонента. След като през месец юли 1928 г. генерал Александър Протогеров е убит по нареждане на Иван Михайлов, Лев Главинчев застава на страната на протогеровистите и оглавява техния софийски пункт. Пак по това време заедно с трима други изтъкнати протогеровисти – Петър Шанданов, Пецо Трайков и Кръстан Поптодоров, той участва в терористични актове срещу членове на крилото на Иван Михайлов и има голям „принос“ във вътрешната братоубийствена война във ВМРО.

Кулминацията на тази му дейност е може би на 26 януари 1930 г., когато Лев Главинчев начело на терористична група се опитва да убие един от лидерите на крилото на Иван Михайлов – Йордан Чкатров, но не успява. (Йордан Чкатров ще умре през ноември 1946 година в скопския затвор, осъден на 15 години тежък изправителен

⁴Тази сентенция на Оруел за дефектите в оптиката на хората ми беше напомнена много уместно от доц. д-р Дария Крачунова Николиева в нейната рецензия за книгата, посветена на стогодишнината от рождението на Хайдар Алиев – „Гейдар Алиев 100“. Соченият днес като национален лидер на Азербайджан, Хайдар Алиев е последователно ръководител на КГБ в Азербайджанската ССР, след това е първи секретар на Азербайджанската комунистическа партия, след това е член на Политбюро на КПСС и първи заместник-председател на Министерския съвет на СССР. След разпадането на СССР той е човекът, който успява да спаси азербайджанската държавност, да се справи с два военни метежа (единия, поддържан от Москва, а другия - от Техеран) и с още два метежа на отряда на полицията с особено назначение и в крайна сметка да ориентира страната си към Европа и към Запада с така наречената „Сделка на столетието“ за експлоатацията на азербайджанските нефтени находища.

труд, след като обявява гладна стачка заради разстрела на брат му – Димитър Чкатров). По този начин Лев Главинчев получава смъртна присъда от ВМРО, но оцелява, като е раняван два пъти.

Лев Главинчев участва в подготовката на преврата от 19 май 1934 г. и в последвалите след това преследвания на дейци на ВМРО. През 1935 г. извършва тежко криминално престъпление – убива любовницата си, и през 1936 г. е осъден на 15 г. затвор. В затвора се сближава с комунистически активисти. Поради амнистията от 1940 г. е освободен.

Първоначално демонстрира прогермански настроения, но след 1941 г. се ориентира към комунистите и през 1941 г. става член на комунистическата партия. През 1942 – 1943 г. вече е член на Централната военна комисия при ЦК на комунистическата партия. През месеците май-септември 1943 г. се издига до позицията на командир на Първа въстаническа оперативна зона, а през 1943-1944 г. е сътрудник на Главния щаб на НОВА. След 9 септември 1944 г. прави светкавична военна кариера, като през януари 1945 г. вече е началник на специалната служба към Първа армия, но след това е пренасочен като комендант на милицията в София през 1945 – `46 г.

Лев Главинчев е физически ексекUTOR на редица бивши дейци на ВМРО по време на акцията от 7 юни 1946 г. Сътрудничи на УДБА в издирването и арестуването на активисти на ВМРО в България, които са търсени от югославските тайни служби, работи за утвърждаването на т.нар. „културна автономия“ в Пиринска Македония. Лично арестува и изтезава Райко Алексиев преди смъртта му.

Лев Главинчев участва в екзекуцията на осъдените на смърт от Първи състав на т.нар. „Народен съд“ регенти, министри и народни представители. Хвали се, че лично е застрелял на софийските гробища регентите княз Кирил Преславски, професор Богдан Филев и генерал Никола Михов, както и останалия последен (установявал смъртта на убитите) професор Александър Станишев. Всъщност точният брой на екзекутираните от него не може да се установи. По негова заповед се провежда систематичното преследване на писателя Димитър Талев, като в определен момент Главинчев разпорежда ликвидирането му, но то не е осъществено.

От книгата на Емилия Маркова виждаме, че Димитър Талев е един от първите въдворени в Дупнишкия концлагер, за да бъде прехвърлен по-късно в зловещата мина „Куциян“. Изключително ценен момент в труда ѝ е, че тя открива началото на „лагерната траектория“ на редица български интелектуалци след 09.09 1944 г.

Всъщност Емилия Маркова установява по безспорен начин, че в ТИС - ДС №1 „Дупница“ са въдворени бележити интелектуалци от първите десетилетия на 20. век ярки фигури с принос за развитието на родната култура. Обявени за приближени на царската власт и профашистки елементи, някои от тях са прехвърлени от лагера „Св. Врач“ (поради ликвидацията на последния – той е останал от царско време и е бил прекалено „курортен“ от гледна точка на главинчевци, пък и в общо сравнителен план), а други са изпратени директно в селището. Сред тях се открояват имената на писателите Димитър Талев, Чавдар Мутафов, Звезделин Цонев, Славчо Красински, проф. Николай Кожухаров, художника Борис Денев и др⁵.

Лично аз, като социалдемократ по убеждения, имам особен интерес и съчувствие към съдбата на Чавдар Петров Мутафов (1889 – 1954). Той е роден в „Меката“ на българската социалдемократия – Севлиево и е син на видния социалдемократ Петър Мутафов. В периода 1908-1912 г. завършва машинно инженерство, а през 1923-1925 г. се дипломира и като архитект в Мюнхен, като междуременно участва и във войните⁶. Впоследствие работи като архитект, художествен критик, редактор. В периода 1925 – 1927 г. е част от литературния кръг „Стрелец“. Основните си литературни произведения публикува между двете световни войни – „Марионетки“⁷ през 1920 г., и „Дилетант. Декоративен роман“ през 1926 г. Чавдар Мутафов е автор и на голям брой есета, разкази и художествени манифести. Не му е чужда и литературната критика⁸.

Емилия Маркова установява, че след като е изключен от Съюза на българските писатели (СБП) за „профашистки възгледи“, Чавдар Мутафов е въдворен в „Селището на ДС“ в Дупница в периода 26.03. – 20.11.1945 г. След освобождаването си през 1946 г. за съвсем кратко време е допуснат до редакцията на списание „Архитектура“,

⁵Ако се върнем към съдбата на Лев Главинчев, ще видим, че той продължава да расте във военнополойската йерархия и през 1947-1949 г. е зам.-командир на Гранични войски. Тогава обаче криминалната му природа отново се проявява и той е изобличен за организиране на „схема“, при която са взимани подкупи за прехвърляне на български граждани през границата. Вместо това те са убивани и обирани. През 1951 г. е осъден на пет (!) години затвор и е изпратен в прочутия концлагер „Белене“, като ... културпросветник.

Парадоксално, Лев Главинчев е реабилитиран във връзка с... десталинизацията от Тодор Живков след Априлския пленум през 1956 г. Дълги години е депутат в Народното събрание (каквото събрание – такива и депутатите), избран е за член на Контролно-ревизионната комисия на БКП. От 1960 г. до смъртта си през 1970 г. е член на ЦК на Съюза на активните борци против фашизма и капитализма. Умира от рак в страшни мъки. На погребението му вместо епитафия брат му Павел Главинчев заявява: „Моят брат уби 226 македонски фашисти“.

⁶Сугарев, Едвин, Чавдар Мутафов, В: Българският литературен модернизъм, <https://bgmodernism.com/rechnik/mutafov>

⁷ Книгата „Марионетки“ на Чавдар Мутафов излиза в само 21 екземпляра.

⁸ Сугарев, Едвин, Чавдар Мутафов, В: Българският литературен модернизъм, <https://bgmodernism.com/rechnik/mutafov>

но от 1947 до смъртта му през 1954 г. време въпреки забележителното си образование и огромен творчески опит остава до края на живота си остава без каквато и да е постоянна работа и творбите му не са допускани за печат изобщо⁹.

Книгата на Емилия Маркова е наистина приносна – и в контекста на отделния феномен ТИС - ДС №1 „Дупница“, и в контекста на оценката на Държавна сигурност като „главен инструмент на борбата с класовия враг“. Мнозина от читателите вероятно са виждали снимки на прословутия лозунг – „Народната милиция – единствена опора на народната власт“ и всеки има достатъчна интуитивна представа за ролята на ДС в живота на българите в периода 1944 – 1989 г. Отделен въпрос е, че и днес ние се сблъскаме с рецидивите от вмешателството на едни или други свързани с ДС фактори в обществения живот. Но изложението на Емилия Маркова е изключително подредено, логично и непредубедено.

Тук е мястото да отправим препоръка към читателя да се запознае и с книгата на Емилия Маркова – „Живот с отрязани криле“¹⁰. Двете книги са свързани помежду си не само тематично, те в определена степен се допълват и е крайно препоръчително читателите, които се интересуват от темите за политическото насилие при тоталитаризма, от феномена на българските комунистически концлагери, от ролята на анархистите в съпротивата срещу тоталитарния комунизъм да прочетат и тази книга, която държат в ръцете си, и споменатата по-горе.

В новата книга, посветена на „Трудовоизправително селище ДС № 1 „Дупница“ (ТИС - ДС № 1) има какво да намерят и любителите на фактите, и хората с пиетет към политическия и социологически анализ. Приложени са и много добре подбрани фрагменти от спомените на анархистите Христо Колев, Трендафил Марулевски, Иван Дръндов, Александър Наков, Илия Петканов, Стоян Цолов. Също така са представени и спомените на Антон Николов, Светозар Дърваров, Марко Рясков, Димитър Талев – национални фигури, които не се нуждаят от представяне за информирания читател.

⁹Пак там. На мнозина, Чавдар Мутафов е известен просто като съпруга на изключителната българска писателка Фани Попова – Мутафова, която не му отстъпва не само по интелект, но и по патила и политическо преследване. Изключена от СБП, тя е изправена пред Шести състав на Народния съд и е осъдена на 7 години строг тъмничен затвор за „антиболшеvizъм“, „прогерманска дейност“ и „великобългарски шовинизъм“. Излежава 11 месеца от присъдата си, след което е освободена поради тежкото ѝ заболяване – астма. През 1950 – 1951 г. обаче е отново арестувана и е поставена под следствие, защото властта я разглежда „като опасно за държавната сигурност лице“. Въдворена е в прочутия лагер край село Ножарево.

¹⁰Маркова, Емилия, Живот с отрязани криле, С., 2022 г., ISBN 978-619-90860-2-5

Важна информация, която дава книгата на Емилия Маркова, е обстоятелството, че от ТИС - ДС № 1 „Дупница“ започва кариерата на лагерни мениджъри на зловещи фигури като Йордан Нешев – управител на трудовоизправителното селище, началника на охраната Гершанов¹¹ и Петър Гогов (домакин на ТИС ДС №1). По-късно Гершанов ще остави неизличима следа в мина „Куциян“, където ще бъдат прехвърлени и някои от лагеристите от „Трудовоизправително селище ДС № 1 „Дупница“, включително и Димитър Талев¹². Петър Гогов пък ще стане зам.-началник на лагера в Белене, след което ще „изгрее“ като началник на печално известния лагер на каменната кариера край Ловеч, наречен саркастично „Слънчев бряг“, където ще бъдат достигнати екстремалните стойности на насието и садизма¹³.

В предговора си към предишната книга на Емилия Маркова – „Живот с отрязани криле“, поставих въпроса за това доколко лагерната система е била икономически императив за комунистическата тоталитарна система и доколко е била инструмент за политическо насиение и жестокост. Сравнението на мащабите на репресиите в СССР и България по абсолютни количествени показатели говори за това, че от определен момент нататък съветската система е в много по-голяма степен ориентирана към набавяне на безплатна робска работна ръка, докато българската лагерна система е преди всичко „месомелачка“ и средство за изключително брутална политическа репресия.

Тук не можем да си спомним смятания за анекдот, но всъщност съвсем реален диалог между стари „зекове“ в съветски концлагер и новодошъл, който твърди, че не е сторил никому лошо и е затворен „за нищо“. На това опитните стари лагеристи му отговарят, че съветските „тричленки“ дават по 10 години лагер „за нищо“, а той е

¹¹Всъщност според свидетелствата на о.з. ст. лейтенант Ангел Касабов тандемът Нешев – Гершанов действа преди това в лагера до Свети Врач, но това е стар концентрационен лагер още от времето на Царство България, който е закрит още през 1945 година, като една от вероятните причини за това е прекалено лекият режим в него. След това Нешев и Гершанов се оказват начело на ТИС - ДС № 1 „Дупница“. Виж в: Касабов, Асен, Престъпният сценарий в лагера „Куциян“, Декомунизация, Българският ГУЛАГ. Свидетели, <https://www.decommunization.org/Testimonies/Kasabov.htm>

¹² Вълчев, Йордан, Куциян, Изд. „Карина М“, С., 1994 г., второ допълнено издание.

¹³ За съществуването му от август 1959 г. до април 1962 г. през лагера край Ловеч преминават над 1500 души, а след 10 ноември 1989 г. военната прокуратура установява, че 151 лагеристи са намерили смъртта си в него. След като по една случайност информация за нечовешкия режим в „Слънчев бряг“ стига до Политбюро на ЦК на БКП, през април 1962 г. в обстановка на дълбока секретност Тодор Живков нарежда „лагерът да се закрие, без да се шуми“. Ръководството на концлагера е порицано и са му наложени партийни наказания, а главният отговорник Мирчо Спасов е разкритикуван от Живков за „престараване“. Живков обаче съвсем няма намерение да търси отговорност на идеолога на убийствения режим в лагера „Слънчев бряг“, а го квалифицира пред Политбюро като много верен на партията „златен човек“. Мирчо Спасов е наказан с партийно наказание... „мъмрене“. Малко по-късно е издигнат до първи зам.-министър на вътрешните работи за добре свършената работа, при която се е „престарал“.

затворен за 15, следователно има някакво прегрешение пред властта и партията... Това е логиката на събирането на „човешки ресурси“ за нуждите на индустриализацията и „модернизацията“ на тоталитарната държава – „за нищо“ се дават 10 години и се работи с размах.

Логиката на българските лагери е ориентирана много повече към измъчването на затворените в тях. Свидетелствата за закани към лагеристи, че няма да излязат живи от лагерите (за съжаление изпълнени в твърде много случаи), са неизброими. Сред тях са и подкрепените с много свидетелски спомени¹⁴ закани на Гершанов към писателя Димитър Талев.

На тази обща тенденция сякаш противоречи информацията за разпореждането за изхранването на лагерниците в ТИС - ДС № 1 „Дупница“, на които с оглед търсенето на бързи производствени резултати (лагерниците строят железопътна линия) е признато правото на получават храна в рамките на „порциона“ на военнослужещите. На практика това се оказва „локална флуктуация“ в рамките на общата практика – изключение, което не отменя правилото.

Всъщност от книгата на Емилия Маркова разбираме, че това разпореждане до голяма степен остава на хартия, храната в ТИС - ДС № 1 „Дупница“ си остава все така малко и все така некалорична и некачествена. Лагерниците оцеляват най-вече заради кампанията на солидарност между анархистите, които провеждат мащабна помощна акция за доставяне на колети с храна на затворените в „трудоизправителното селище“. Е, за „либералността“ на режима в Дупница свидетелства фактът, че колетите все пак стигат до адресатите. По-късно в Белене и в Ловеч за такива „люксове“ няма да може и да стане дума.

Може би тук е мястото да се отбележи, че започвайки от края на 1944 и началото на 1945 г., режимът в българските концлагери освирепява с всяка изминала година. Изобщо можем да не коментираме режима в лагерите, създадени след 1941 г. в Царство България. В сравнение с това, което ще последва след 09 септември 1944 г., те наистина могат да минат за „курортни селища“. Веднага след развихрянето на лагерното дело в България на „народната власт“ старите лагери са закрити, явно поради непригодност за поставените задачи. Местонахожденията на лагерите се преместват към река Джерман, където ще се появи ТИС - ДС № 1 „Дупница“, към

¹⁴За жалост тези спомени не стават никога показания и главните действащи лица и изпълнители на началнически роли в българската лагерна драма си отиват от този свят, без да бъдат изправени пред закона.

мина „Куциян“, към рудник „Богданов дол“. След това ще последват мегарепресиите в „Белене“, за да се стигне до кулминацията в ловешкия „Слънчев бряг“.

Различните изследователи на лагерното дело на „народната власт“ са изброили повече от 85 реално функционирали концентрационни лагери за мъже и жени и по-горе, разбира се, повечето от тях не са изброени. По-важното е друго – ескалацията на жестокостите в лагерите е постоянен процес, като най-големите издевателства в ловешката каменна кариера са с начало 1959 г. – три години след „развенчаването“ на Сталин в България, започнало с прословутия Априлски пленум. Зверствата в лагера „Слънчев бряг“ ще продължат цели 3 години, преди по върховете на партийната йерархия да забележат, че Мирчо Спасов, Гогов и компания са надхвърлили и най-смелите им очаквания във „възпитателната“ си дейност.

Пак след „развенчаването“ на Сталин и „априлския повей“ избуява използването на психиатричните клиники за политически репресии, включително и за разчистване на вътрешнопартийни сметки в БКП.

Безспорни свидетелства за това от първо лице като лично преживял подобно пребиваване в психиатрична клиника с политически мотиви ни дава Владимир Свинтила в книгата си „Лицето на Горгоната. В полицейската психиатрия“¹⁵. В тази книга той между другото прави и забележително сравнение между лагерната репресия¹⁶ и репресията в полицейската психиатрия.

В заключение трябва да признаем, че изследването и оценката на тоталитарното насилие, в това число и на „лагерното дело“ у нас, чака още много изследователи и техните усилия. Можем да приветстваме Емилия Маркова за нейните усилия, сравними с тези на авторите от епохата на Възраждането, да събира троха по троха, „с върха на игла“ истините за премълчавани и подминавани мрачни събития от най-новата ни история, резултат от безскрупулността на комунистическата тоталитарна власт. Да се надяваме, че тя няма да загуби желанието си за работа и това няма да е последната ѝ книга по тъжната тема за политическото насилие в България.

¹⁵Свинтила, Владимир, Лицето на Горгоната. В полицейската психиатрия, Изд. „Изток-Запад“, С., 2010 г., ISBN 978-954-321-684-0.

¹⁶Владимир Свинтила има солиден опит на „въдворен“ в концентрационен лагер от пребиваването си в рудник „Богданов дол“. За своите екстремални преживявания в лагера „Богданов дол“, той написва книгата си „Кладенецът на мълчанието“. Посвещението на книгата е повече от красноречиво: „На светлата памет на моите родители: баща ми Георги Николов Свинтила, убит от монархистите, и майка ми Севастия Николова, убита от комунистите“. Свинтила, Владимир, Кладенецът на мълчанието, Изд. „Изток-Запад“, С., 2009 г., ISBN 978-954-321-555-3.

ЗА КНИГАТА

Тази книга е малък прозорец към света на комунистическите лагери в България. Тя разказва за т. нар. трудовоизправително селище на Държавна сигурност в Дупница, създадено през 1945 г. и просъществувало 6 месеца, и определяно като началото на българския ГУЛАГ. За едно злокобно място, за което допреди няколко години в града не се знаеше почти нищо.

Авторката описва с факти, документи и спомени на лагеристи жестокостта на един строй, който наказва инакомислието нечовешки. Без да претендира за изчерпателност, Емилия Маркова достатъчно осветява едно мрачно време – епизод от историята на Дупница, за което трябва да знаем всички. Четенето на този книга хваща за гърлото, но е полезно. С изводите, които би си направил всеки нормален човек, докато разгръща страниците. С поуците, които дава, за да не възкръсне описаното на тези страници.

Юлияна Колчакова

Лагерите в България 1941 – 1944 г.

В исторически аспект в Третата българска държава – от създаването ѝ до 1940 г., това са 62 години, лагери за принудително настаняване на лица – политически противници на властта, не е имало. В страната те датират от 1941 г. Един месец преди датата 1 март с.г., на която министър-председателят проф. Богдан Филев подписва протокол относно присъединяването на страната ни към Тристранния пакт (военнополитическия съюз на Германия, Италия и Япония във Втората световна война), ратифициран от Народното събрание на следващия ден с гръмки аплодисменти, по-точно на 31.I.1941 г., излиза нарочна Наредба за въдворяване на лица – политически врагове на властта. В нея се указва, че въдворяването се извършва при изолация от външния свят, под строга охрана, за определен или неопределен срок от време.

Първите лагери, които се създават въз основа на тази наредба, са от м. юни 1941 г. в Асеновградско – „Гонда вода“ за мъже и „Свети Никола“ за жени, а малко по-късно – от 1 септември с.г. – „Еникьой“ („Кръсто поле“), Ксантийско, Гърция; на остров „Св. Анастасия“ (остров „Болшевик“), Бургаско и на други места.

Първоначално лагерите са именувани „селища на Държавна сигурност“, през 1943 г. се наричат „специални работни отряди“, съществуват още и т.нар. „трудови групи“, в тях са изпращани предимно комунисти, антифашистки дейци, ремсисти (задържани са над 1000 души), също земеделци, съветски военнопленници и др.

След 9 септември 1944 г. всички лагери в страната се саморазпускат.

Първият лагер след 9.IX.1944 г. е сформиран от новото ОФ правителство в отговор на условията по примирието от войната и по нареждане на Съюзната контролна комисия в България. Той е създаден за интернираните поданици на Германия и нейните тогавашни сателити – Австрия, Унгария и др., както и за българи с такива семейства в с. Зелени дол, Благоевградско. Лагерът (който в началото е изграден в с. Павел баня) е съществувал в периода 13.12.1944 г. – 22.12.1945 г. В него попадат общо 239 немски, унгарски и др. граждани, които биват освободени поетапно в периода от месец април до месец декември 1945 г.

Изграждане на лагерната система в България след 9.09.1944 г.

Датата е 9 септември 1944 г. За трудовото и политическо превъзпитание на своите заклет и непоправими опоненти новоустановената отечественофронтowska власт в страната първоначално се възползва от съществуващите от времето на войната три лагерни селища за Държавна сигурност, за които Борислав Скочев, автор на голямото документално проучване за концлагера „Белене“, подчертава, че „много малко е известно за тях“. Най-мрачна е славата на Селище – Държавна сигурност № 2 Софийска област с местонахождение в София, Дом на слепите на ул. „Нишка“ (открито е с министерска заповед № 2995 от 25.X.1944 г. и закрито със заповед № 1015 от 19.V.1945 г., считано от 01.VI. с.г.¹⁷) и на Трудов лагер „Куциян“, Пернишко. През м. октомври 1945 г. функционира лагер „Росица“, с. Горно Косово, Севлиевско, съществуват и някои местни лагери за задържане.

Тези лагери не са създадени по Наредбата – закон за трудововъзпитателните общежития и мнозина ги категоризират като техни предшественици. Административният им щат е включен в състава на отдел „Униформена милиция“ – Дирекция на народната милиция в Министерството на вътрешните работи.

Младата власт в страната се стреми към изграждане на свой модел на тоталитарна концлагерна система. Тя незабавно пристъпя към **изработването на нова нормативна уредба на концлагерната система** и създаването на първите лагери.

Числеността на административния граждан и униформен персонал на трите селища за 1944 г. от 15 души е съхранен и за следващата бюджетна 1945 г., в която е **създаден щат за нови три трудовоизправителни селища**, допълнен с още 21 души. Този щат включва: управители – 3-ма души, възпитатели – 6-има души, домакини, майстори, регистратори и машинописци – по 3-ма души, или общо персонал от 36 души без охраната, зачислени към отдел „Униформена милиция и учебно-възпитателен“ в ДНМ. Охраната е поверена на старши и младши милиционерски състав от Народната милиция.

¹⁷ КРДОПБГДСРСБНА. АМВР, ф. 1, оп. 1, а.е. 61.

Нормативно устройство на новата лагерна система за вътрешната опозиция в България

Новото правителство на Отечествения фронт ентузиазирано стартира социалистическото преустройство на Родината. Кабинетът начело с Кимон Георгиев е разнороден, сформиран е от по четирима представители на Българската работническа партия – комунисти, Българския земеделски народен съюз „Александър Стамболийски“ и Политическия кръг „Звено“, двама представители на Българската работническа социалдемократическа партия и двама независими интелектуалци. Въпреки коалиционния му характер, доминираща роля в него има БРП (комунистическата партия от края на м. септември 1944 г. до декември 1948 г. се нарича БРП (к)), на която е поверено ръководството на двете възлови за времето министерства – Министерството на вътрешните работи и Министерството на правосъдието. В следващите години тези министерства ще изиграят решаваща роля както при противодействието над опозицията, така и за нейния разгром¹⁸. На 10 септември 1944 г. Министерският съвет приема Постановление № 1 за изграждане на народна милиция, „на която се поверява вътрешната сигурност на страната“ и в която „комунистическата партия успява да установи пълен контрол“¹⁹.

Укрепването на народнодемократичната власт и полагането на основите на социализма под влиянието на външни и вътрешни в страната фактори твърде скоро се сблъсква с изострена класова борба и с течение на времето се ражда опозиция. За да не се спира темпът на социалистическото настъпление, партията, която вече е определяна като „сърцето и мотора, който движи страната по пътя към социализма“, е твърдо решена да разкрива и пресича още в началото подмолната дейност на всички вражески и реакционно настроени към нея елементи.

Хронологията на събитията сочи, че са изминали само два месеца от деветосептемврийската победа и в средата на м. ноември 1944 г. (на 16 ноември) ръководството на ЦК на БРП (к) провежда съвещание с ръководството на дирекцията на народната милиция, на което се разисква предприемането на най-належащи и наложителни

¹⁸Държавна сигурност и политическите партии в България (1944-1949). Документален сборник. КРДОПБГДСРСБНА, София, 2014, с. 7.

¹⁹Огнянов, Любомир, Г. „Държавно-политическата система на България 1944-1948 г.“, София, изд. на БАН, 1993, с. 24.

мерки, съобразно съществуващата ситуация за подобряване на работата на дирекцията, а от тук и на обстановката в страната. Поставя се задачата за *организиране на т.нар. „трудови лагери за свалените от власт, опозиционни на отчественофронтовското правителство лица“*. В съответствие и с новия вятър, който идва от изток, те трябва да се превърнат в средство за тяхното политическо и трудово превъзпитание.

Историци изтъкват ролята на дошлите в България след дългогодишно изгнание в чужбина ръководители на партията и правителството: Вълко Червенков пристига на 29 септември 1944 г. след 19-годишно отсъствие и за него е недостатъчно да стои и чака със скръстени ръце заседанията на Народния съд, (създаден с Наредба – закон на 30.09.1944 г.) – напротив, борбата трябва да продължи с мерки срещу „новите врагове“, които да предизвикват страх – пример за това е убийственият режим на съветските лагери. Според Стефан Цанев „Кървавата чистка през септември и октомври 1944 г., народният съд и другите съдилища не можаха да очистят всички предатели, провокатори и врагове. Затова Вълко Червенков се зае с другото, по-ефикасно средство за масово унищожение на враговете – концлагерите“²⁰. По-късно, на 4 ноември 1945 г., в страната след 22-годишно отсъствие се връща Георги Димитров.

Министърът на вътрешните работи Антон Югов не се забавя и на 6 декември 1944 г. внася доклад в Министерския съвет относно приемането на Наредба – закон за трудововъзпитателните общежития. В него той, след като преценява, че „досегашните мерки за борба с някои категории антисоциални елементи, като престъпници рецидивисти, проститутки, комарджии, безделници и др., както и с опасните за обществения ред и сигурност лица, не са се оказали достатъчно ефикасни и резултатите са незадоволителни“, уточнява, че се „налага да бъдат взети мерки за тяхното изолиране и същевременно за тяхното поправяне и превъзпитание“. Малко по-късно, на 20 декември 1944 г., докладът е разгледан от правителството на проведено заседание. Позовавайки се на предоставените му от действащата конституция правомощия, то приема две постановления, с които утвърждава две наредби – закони за трудововъзпитателните общежития (протокол № 230/20.12.1944 г., подписан от всички присъствали министри от кабинета на Кимон

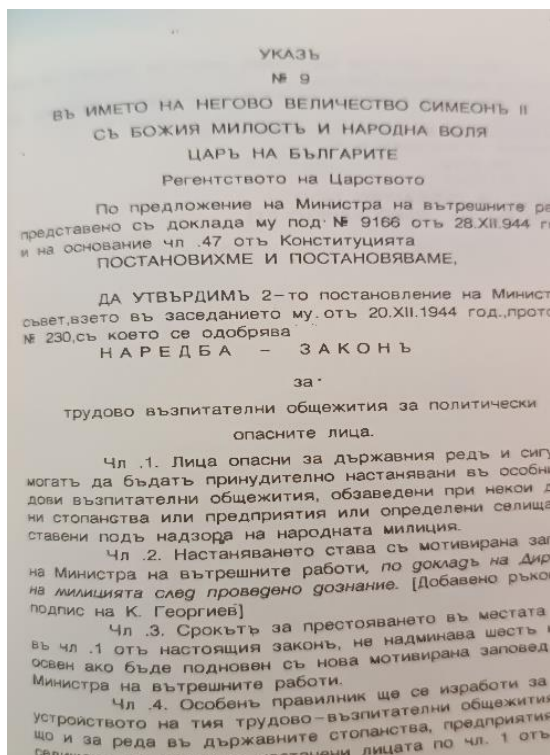
²⁰Цанев, Стефан. „Български хроники“, т. 4., История на нашия народ от 1943 до 2007 г., София, ИК „Труд“, Пловдив, „Жанет“ 45, 2009, с. 150.

Георгиев, представители на основните политически сили и независими, отсъства единствено министърът на народното просвещение проф. Станчо Чолаков – „Звено“). **Целта е настанените в ТВО „питомци и работници“ под ръководството на специалисти чрез „почтен труд“ и „политико-възпитателна работа“ да се оформят като достойни граждани на Отечеството.**

С Постановление № 1 Министерският съвет приема Наредба – законъ за трудововъзпитателните общежития за принудително настаняване на „неполитически“ лица: „а) осъждани за престъпления отъ общъ характеръ (неполитически) б) проститутки, сводници и сутеньори; в) изнудвачи и комарджии; г) просяци и безделници“.

С Постановление № 2 Министерският съвет одобрява Наредба – законъ за трудововъзпитателни общежития за политически опасните лица, която е адресирана към тези, които допускат, защитават и отстояват по-различни гледища и възгледи, разбирания и убеждения от властващите, определени от тях за „политически противници“.

На 11 януари 1945 г. тримата регенти: проф. Венелин Ганев (независим), Цвятко Бобошевски (независим) и Тодор Павлов (комунист) подписват Указ № 9 за утвърждаване на Наредбата – закон за трудововъзпитателни общежития за политически опасните лица и тя бива публикувана в брой 15 на Държавен вестник от 20 януари 1945 година.

Указ № 9/1945 год. на Регентския състав за утвърждаване на 2-рото постановление на Министерския съвет, с което се одобрява Наредба - закон за трудововъзпитателни общежития за политически опасните лица

Наредбата – закон за трудововъзпитателни общежития за политически опасните лица съдържа само четири члена: чл. 1 дефинира възможността за принудителното настаняване на определените за опасни за държавния ред и сигурност лица в особени ТВО – изградени към някои държавни стопанства или предприятия, или в определени селища – където се поставят под надзора на народната милиция. Чл. 2 урежда механизмът на въдворяването да се извършва по административен път, за което е нужна само заповед на министъра на вътрешните работи, издадена на основата на доклад на директора на милицията след проведено дознание. Чл. 3 фиксира срока на престой в трудововъзпитателните общежития, който не може да надвишава шест месеца, освен ако не бъде удължен с нова мотивирана заповед. Чл. 4 регламентира изработването на „особен Правилник за реда и устройството на тия трудововъзпитателни общежития“, както и на държавните стопанства и предприятия, и на селищата, където ще бъдат въдворявани лицата.

Из „Наредба – законъ за трудововъзпитателни общежития за политически опасните лица“, 20.01.1945 г.

Чл. 1: Определя, че „лица, опасни за държавния редъ и сигурность, могат да бъдат принудително настанявани в особни трудово-възпитателни общежития... и поставени подъ надзоръ на народната милиция“;

Чл. 2: Оформя административен механизъм на настаняване в ТВО, което предстои да става, „със мотивирана заповедъ на министра на вътрешните работи, по докладъ на директора на милицията, следъ произведено дознание“.

Чл. 3: Урегулира срокът на т.нар. „престояване“ в ТВО, който „не надминава шест месеца, освенъ ако бъде подновенъ съ нова мотивирана заповедъ отъ министра на вътрешните работи“

По този начин, само четири месеца след 09.09. в страната се легализира създаването и изграждането на наказателните концентрационни трудови лагери, в които въдворените лица са поставяни при изумително нечовешки условия и режим. Пътят за опазване на сигурността в страната от определените за политически опасни елементи – врагове на правителството на ОФ, е узаконен. „Отначало за политически опасни лица се смятаха членовете на фашистки организации, към тях скоро бяха причислени всички противници на ОФ, после – противниците на комунистическата

партия и най-накрая – всички противници на комунистическия вожд“, пише Стефан Цанев.

По същество законовото основание за елиминирането в лагери на определените за непоправими и грозящи народната власт и партията лица, представлява силова **административна мярка**. Въдворяването се извършва принудително, по административен път - със заповед на министъра на вътрешните работи (или на упълномощено от него лице), по доклад на директора на народната милиция, въз основа на изготвено предложение на отдел „Държавна сигурност“, след проведено разследване. Това означава изпращане на политическите опоненти в лагер без съд и без да има произнесена съдебна присъда, дори без най-елементарното: без лицето предварително да е известно за мотивите за неговото въдворяване и без да му е дадено право на защита. Служебни информации и доклади на ДС признават тази порочна практика: такъв е примерът със задържаните на 10 март 1945 г. делегати на Националната конференция на ФАКБ, които „след приключване на следствието им бяха въдворени в Т.В. общежитие „Дупница“²¹.

Има нещо важно, което не бива да се пропуска: клаузата в приетата Наредба – закон за трудововъзпитателните общежития, уреждаща административния механизъм на въдворяване, противоречи на чл. 73 от действащата по това време Търновска конституция²², според който, без да има съдебна присъда, която е влязла в сила, никой гражданин не може да бъде наказван. Нарушен е и чл. 76, който урежда, че ако се появят събития, които биха могли да нарушат „обществената безопасност“, Князът може да спре изцяло или само на отделни места действието на посочения чл. 73, но в този случай той се „задължава да внесе такива свои разпореждания за потвърждение въ първото Народно събрание“. По същество това прави новоприетата Наредба – закон за трудововъзпитателните общежития противоположна.

²¹Информация за дейността на анархистите през 1945-46 г. „Държавна сигурност и анархистите в България (1944 -1991 г.)“. Документален сборник. КРДОПБГДСРСБНА, София, 2018, с.70.

²²Конституция на Българското княжество. „Глава 12. За гражданите на Българското Княжество... Дълъ VI. За личната неприкосновенност...“, чл. 73. „Никой не може да бъде наказанъ безъ пресъда отъ надлъжний съдъ, която е вече добила законна сила“.

Освобождаването на въдворени лагеристи се извършва от директора на народната милиция по доклад на управителя на селището/общезитието.

В подкрепа на действията на управляващите в страната следва да отбележим и приетата на 26 януари 1945 г. Наредба – закон за защита на народната власт, която конкретизира тежки наказания, като временен или строг тъмничен затвор или смърт за противонародни деяния, насочени срещу отслабването или събарянето на властта на ОФ или опити за това.

От началото на 1945 г. датират първите опити на министъра на вътрешните работи пред министъра на финансите за заплащане на труда на въдворените лица на строителните обекти (възнаграждение, базирано на определена надница), които не се приемат. През м. май с.г. Министерският съвет с Постановление №7/11.V.1945 г. приема решение и възлага на Министерството на строежите, Дирекция „Нови жп линии“ да „продоволства с храна за нейна сметка“ лагерниците, работещи на нейните обекти. Целта е да се постигне по-доброто оползотворяване на труда им. Дирекция „Нови жп линии“ няма да им заплаща други възнаграждения срещу извършваната работа.

МВР инициира създаване на Фонд „Трудововъзпитателни общезития“ – идея, която първоначално също получава отказ от министъра на финансите (на 2.VIII.1945 г.) с мотив, че по същество средствата в този фонд ще бъдат държавни и затова издръжката на лагерите трябва да се включи в държавния бюджет и да бъде част от него. „Наредбата – закон за учредяване на Фонд „Трудововъзпитателни общезития при МВР“ е приета на заседание на МС с Постановление № 2 от 9 август 1945 г., на 21 септември регентите издават Указ № 56 и тя е публикувана в Държавен вестник, бр. 267 от 15.11.1945 г. Управителният съвет на фонда поема цялостното административно и стопанско ръководство и контрол над ТВО. Изследването на Борислав Скочев сочи, че *с формирането на Фонд ТВО „се поставя началото на същинското институционално и стопанско организиране на концлагерната система“*²³ в България. Реално фондът започва своята самостоятелна дейност след приемането на бюджета му на 15.III.1946 г. На 01.VIII.1946 г.

²³Скочев, Борислав. „Концлагерът „Белене“ 1949-1987. Островът, който уби свободния човек“. София, „Сиела“, 2017, с. 376.

министърът на вътрешните работи със заповед утвърждава първия Правилник за устройството на трудововъзпитателните общежития и вътрешния ред в същите, включващ разпореждания за реда и процедурите по настаняване, превъдворяване и освобождаване в ТВО и др.

В доклад от 1946 г. на началник-отдел ДС Д. Дичев до директора на НМ относно организацията и работата на отдела в частта, касаеща Служба „Трудови общежития“, представя, че създаването на ТВО се е оказало необходимо и ефикасно средство в ръцете на ОФ власт в борбата ѝ за парирание на класовия враг. Нещо повече, изминалият едногодишен период отчетливо е показал, че и занапред „ние ще трябва да си служим с това средство²⁴“.

Създаване на първите лагери за превъзпитание на класовия враг. Лагерната 1945 година

Първият етап на изграждане на лагерната система обхваща създаване на трудововъзпитателни общежития към някои държавни стопанства или държавни предприятия без специални решения. Определянето им става със заповед на министъра на вътрешните работи и със съгласието на съответния ресорен министър. Най-често това са предприятия от минния въгледобив, язовири, строежи, земеделски стопанства и др.

Съобразно новите разпореждания първото трудовоизправително селище „Свети Врач“ се изгражда около гр. Свети Врач (от 1949 г. – гр. Сандански) през м. януари 1945 г. в близост до жп гарата в града. Данните сочат, че то е предназначено за въдворяване на около 1000 души. Тогава в него биват изпратени около 700 – 800 души – визитката им включва основно бивши офицери от царската армия, полицаи и белогвардейци. Те работят на жп линията с. Крупник – Кулата, разпределени са за работа на три обекта²⁵: по нейното изграждане, разширяването на теснолинейката и по изтеглянето на струпаните на границата вагони и локомотиви. Първият трудов лагер „Св. Врач“ съществува до края на м. март 1945

²⁴Доклад за организацията и дейността на отдел ДС от началник на отдел ДС Д. Дичев до началник на ДНМ от 7.IX.1946 г. „Държавна сигурност. Структура и основни документи“. Документален сборник. КРДОПБГДСРСБНА, София, 2010, с. 84.

²⁵Огнянов, Любомир. „Държавно-политическата система на България 1944-1948 г.“, ... с. 49.

г., след което е закрит, а лагерниците са изпратени в ТВО край гр. Дупница.

В началото на 1945 г. правителството ускорено фокусира усилия за организиране на лагерна система за вътрешната опозиция, съответстваща на приетата и утвърдена нова правна рамка.

Стартът е даден с предвиденото в бюджета на министерството на вътрешните работи за 1945 г. в съответствие с Наредбата – закон за трудововъзпитателните общежития за политически опасните лица от 20 януари 1945 г., *откриване на три трудовоизправителни селища и през м. април същата година на регионален принцип са новоизградени и функционират три селища*, чиито териториален обхват включва деветте области на страната.

Това са селищата:

♦ **ТИС „Дупница“ при жп линия „Дупница – Бобов дол“.** Определено е като **ТИС – ДС № 1** – Софийска област за настаняване на политическите противници от Софийска, Пловдивска, Плевенска и Горноджумайска област.

♦ **ТИС „Росица“ при язовир „Росица“** (дн. „Стамболийски“), Севлиево. Наричано е **ТИС – ДС № 2** – Плевенска област за настаняване на политическите противници от Бургаска, Варненска, Врачанска, Русенска и Старозагорска област. Функционира от м. март 1947 г. до 1948 г.

♦ **ТИС „Бошуля“ – ТВО № 3** (съществува от м. 02.1945 г. до 1949 г.) Пловдивска област – с. Бошуля, Пазарджишко, само за криминално проявени лица.

Категоризацията на лагерите „Дупница“ и „Росица“ е трудовоизправителни селища – Държавна сигурност. Лицата за въдворяване в тях се определят от отдел „Държавна сигурност“ на МВР, докато в „Бошуля“ се изпращат от криминален отдел или стопански отдел.

Властта е напориста – въпреки недоокомплектованите битови условия (недоизградени спални помещения, проблеми в организацията по изхранването и във връзка с работата и др.), до края на месец април 1945 г. на тези две места трябва да бъдат „събрани“ всички определени за въдворяване лица от цялата

страна²⁶. Ръководството и контролът (цялостното административно и битово организиране, вътрешен ред, стопанска дейност и принудителен труд, доклади и отчети за състоянието и пр.) на двете трудовоизправителни селища ДС са възложени и се осъществяват от завеждащ трудовоизправителни селища. През есента на 1944 г. до м. октомври 1945 г. това е инспектор Държавна сигурност Живко Делчев Троев.

Ако условно разделим на периоди, в първия период на ТВО (1944 – 1953 г.) анализът разкрива, че преобладават политическите основания за въдворяване, а през втория етап и особено през 50-те години – криминалните причини. Това излагат архивни данни на МВР. Макар и с дефицити относно броя на въдворените в страната и тяхното движение особено за началния период, от 09.09.1944 г. до 28.12.1945 г., най-голям е броят на въдворените в ТВО Държавна сигурност – общо 3298 души.

Динамиката на движението – въдворени и освободени лица – в концлагери в България в този период е, както следва²⁷:

Показател	Въдворени в трудововъзпитателни общежития през 1945 г. (д.)			
	Въдворени в ТВО ДС	Въдворени по линия на:		Въдворени жени по линия на административен отдел
		Криминален отдел	Стопански отдел	
Общ брой	3298	381	76	183
Освободени до 29.12.1945 г.	2959	168	44	135
Остават в ТВО	339	98 (разлика с документа 115 д.)	32	48

²⁶Троев, Живко. Доклад до министъра на вътрешните работи от 19.04.1945 г. КРДОПБГДСРСБНА. АМВР, ф. 1, оп. 1, а.е. 125, л. 11.

²⁷Сведение за въдворените в ТВО, криминален, стопански и административен отдел... от 9 септември 1944 год. до 28 декември 1945 год. КРДОПБГДСРСБНА. АМВР, ф. 1, оп. 1, а.е. 125, л. 13-14.

В селища ДС за същия период са въдворени 245 души, взели участие в Цанковия корпус, от които са освободени 84 души, както и руснаци – белогвардейци, взели участие в корпуса, сформирани в Югославия, с прояви в белогвардейски фашистки организации – 317 души.

През 1945 г. са освободени 2959 лица, въдворени в ТВО ДС. Това се извършва основно на по-големи групи лица, започва от края на м. април с.г. и се осъществява общо на 16 дати, като по-големите по численост от тях са: на 30.04.1945 г. са освободени 222 души.; на три дати през м. август – на 10.08., 14.08. и 23.08. са освободени съответно 103 души, 216 души и 100 души; на 08.09. в чест на празника са освободени 600 души; през м. октомври има четири дати, на които са освободени и най-големият брой лица – 1211, в т.ч. на 17.10., 20.10. и 22.10. съответно по 135 души, 704 души и 332 души; в края на годината – на 24.12. и на 29.12., са освободени съответно 200 души и 150 души.

Характерно е, че първоначално лагерите в страната нямат еднозначни наименования. Дори в един и същ документ в служебната кореспонденция на МВР може да се срещнат различия – наричани са „трудоизоизправителни селища“, „селища ДС“, „трудоизоизправителни общежития“, „трудоизоизпитателни общежития“. Наименованието „трудоизоизпитателно общежитие“ официално се налага от втората половина на м. ноември 1945 г.²⁸, когато започват да се водят като такива в документацията на МВР.

Мрежата от изградените лагерни общежития в страната в годините постепенно се разраства. Населението им дава различни прозвища: на лагера „Куциян“ в Перник е определено прозвището „Целувката на смъртта“, лагерът в Ловеч е с прозвище „Слънчев ден“, лагерите в Дупница и „Богданов дол“ в Перник са посочвани като „Лагери на сенките“, някои лагеристи от ТВО в Дупница го помнят като „Колежа“ и тъй като в принудителната работа се е налагало придобиването от тях на нови умения, те са били „колежани“²⁹.

²⁸Скочев, Борислав. „Концлагерът Белене 1949 – 1987 г...“, с. 373.

²⁹„Баща ми беше колежанин“ от Кръстина Филипова. „Българският ГУЛАГ. Свидетели“, София, 1991, с. 24-27.

„Откриването на концентрационни лагери е първото голямо репресивно дело на комунистическата власт след т.нар. „народен съд“. За маскиране ги наричаха ТВО – трудововъзпитателни общежития. Функционираха при каторжен режим и убийствени условия“ – ще заключи след години Иван Григоров³⁰.

* *
*

Но: дали и доколко „правилното“ функциониране на политпросветната и трудовоизправителната работа може да генерират позитивни както за личността, така и за обществото ефекти? Писателят – лагерник от „Куциян“, Й. Вълчев³¹ правдиво отбелязва: „Глупавият човек ще изчисли гения на управлението – какви печалби има, как да не увеличаваш лагерите, нали с един куршум удряш два заека – хем печалби, хем унищожаваш враговете. Умният човек ще изчисли общонационалните морални и материални загуби и ще предскаже с грешка плюс – минус десетина години краха на тая не родовообщинна, не феодална, но робокапиталистическа система“.

³⁰„Концлагерите в България“ от Иван Григоров. „Писахме да се знае“. Книга трета. Съставител Васил Станилов, бр. 13/2006, с. 560.

³¹Вълчев, Йордан. „Куциян“, С, ИК „П. К. Яворов“, 1990, с. 33.

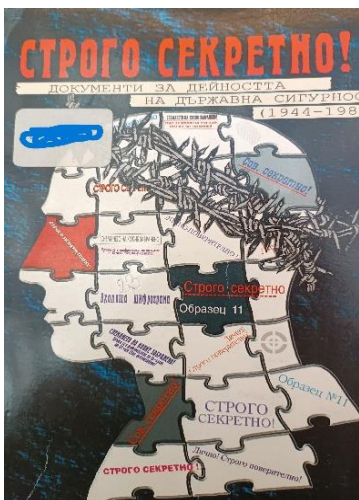
ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ – ГЛАВЕН ИНСТРУМЕНТ ЗА БОРБА С КЛАСОВИЯ ВРАГ

Безспорно е, че всяка държава трябва да отчита реалистично и справедливо положителните страни в дейността на Държавна сигурност, тъй като тя обезпечава както нейната национална сигурност, така и безопасността на гражданите и на обществото.

В България Държавна сигурност датира от 1925 г. като отдел, изграден към Дирекцията на полицията на мястото на отделение „Обществена безопасност“, и първоначално има само две отделения: вътрешна и външна сигурност.

В следващите страници обект на изследване и коментари са наказателната политика и репресивните действия на органите на Държавна сигурност, осъществявани в първите една – две години след 9 септември 1944 г. – време, в което класовата борба в цялата страна се изостря и властта концентрира неимоверни усилия върху разкриването и пресичането на всяка вражеска дейност от различни „противоотечествени“ елементи. Властта коренно променя ролята на дотогавашното Министерство на вътрешните работи и народното здраве и то от орган на държавно управление, концентрирало полицейско-жандармерийските сили, се превръща в МВР, което обединява органите на НМ, ДС и др. за борба против контрареволуцията в страната.

„Създаването на всемогъщата ДС започва още в първите дни след преврата на 9.IX.1944 г.“, отбелязва Веселин Ангелов³².

Веселин Ангелов:

„Строго секретно! Документи за дейността на
Държавна сигурност (1944 - 1989)“

Тогава отдел ДС преминава към Дирекция на Народната милиция в МВР и в приоритетна задача за ОФ власт се превръща овладяването на ДС като нейна сърцевина. Това генерира

³²Ангелов, Веселин. „Строго секретно! Документи за дейността на ДС (1944-1989)“, София, „Симонини“, 2007, с. 6.

незабавни действия за преустройство на заварената ѝ структура, механизмите на функциониране и методите ѝ на работа, подтиква амбиции за подчиняването и на тяснопартийните интереси на БРП (к). Върху плещите ѝ веднага лягат много тежки и отговорни задачи като работата около Народния съд, създаване на трудови лагери за фашистките елементи и политическите опоненти и пр.

Строго поверителен доклад за състоянието и дейността на органите на ДС в раздел VI „Наказателна политика на органите на ДС“ ги определя като „главния инструмент, чрез който ръководството на партията и правителството непосредствено води борба против класовите врагове“, така щото да може да “ги държи в респект“ и тези органи „да не допуснат под каквато и да било форма организирана подмолна дейност на тия врагове“³³.

За провеждане на наказателната политика на органите на Държавна сигурност са вменени две крайъгълни направления:

– сурово да наказват действително активните, класово чуждите и политически враждебните на народнодемократична власт контрареволуционни елементи – обект на разработване стават бивши едри индустриалци, търговци, банкери, активисти на бившите фашистки и буржоазни партии, николапетковисти, трайчокостовци и анархисти, също опозиционните партии, духовенството, младежта държавния апарат, вкл. издирване и арест на лицата, които подлежат на обвинение по Наредбата – закон за съдене от народния съд и въдворяване в ТВО на опасните за властта лица,

– да помагат за превъзпитанието на трудещите се, а именно: средни и дребни собственици, служители и работници, провинили се пред законите на страната под влиянието на класовите врагове, да ги възпитава в дух на преданост към Родината

В справка относно структурата и организацията на МВР и неговите поделения за периода 1944/1952 г.³⁴ се посочва, че в края на 1944 г. Държавна сигурност е със статут на отдел в Дирекция на

³³Строго поверителен доклад за състоянието и дейността на органите на ДС на министър МВР ген.-лейтенант Г. Цанков. Сборник „ДС – структура и документи“ от м. април 1951 г., КРДОПБГДСРСБНА, с. 113-114, 117-118.

³⁴Ангелов, Веселин. „Строго секретно! ...“, док. № 1, с. 19. , КРДОПБГДСРСБНА. „ДС – структура и документи“. Документален сборник. Строго поверителна справка, с. 141, Доклад за дейността на отдел ДС, с. 79 и Структура на ДС, с. 2479.

народната милиция и има 4 отделения: I отделение е за борба с контрареволуцията, II отделение за контраразузнаването, III отделение „Дружества и печат“ и IV отделение „Картотека и проучване“, които продължават да функционират и през 1945 г. Новата структура на ДС през 1946 г.³⁵ включва 5 отделения и 8 самостоятелни служби, в т.ч. е служба „Трудовоизправителни селища“, на която е предоставено прякото административно ръководство на лагерите и най-вече организацията за отдаване на лагеристкия труд на стопанските предприятия. Към ЦУ на МВР се създава отдел „Затвори и общежития“.

Важен момент в работата на Народната милиция с оглед издигане авторитета на новоизграждащата се Държавна сигурност заема заседание на Политбюро на ЦК на БРП(к) за работата на НМ, проведено на 12.06.1945 г. (протокол № 63)³⁶. Присъстват Трайчо Костов, Вълко Червенков, Антон Югов, Цола Драгойчева, Д. Ганев, Вл. Поптомов, Т. Черноколев, Димо Дичев, Р. Христозов, Ст. Караджов, Ив. Масларов; от КК – Никола Павлов, Й. Катранджиев; от Дирекция на милицията – Ст. Богданов, Б. Богданов, Г. Ганев и комендантът на столицата Веселин Георгиев. Отчетено е, че за изтеклите девет месеца след деветосептемврийската победа е „сменен почти целият кадър на „старата фашистка полиция“ (б.а. – Новоназначеното попълнение от кадри най-често е без образователен или служебен ценз, но е със заслуги към установяването на ОФ власт и е негова здрава опора), постигната е „пълна централизация на службата“ и даването на нова „физиономия на милицията вече отдавна е извършено“. На заседанието се обръща внимание, че ежедневно Народната милиция и Държавна сигурност се натъкват на „много трудности“, а организационната структура „не е най-добрата“, макар министърът на МВР Антон Югов да подчертава, че „не е до структурата работата, а до организацията на работата“. На същата дата нарочна комисия към Политбюро на ЦК на БРП (к) набелязва допълнителни мерки за подобряване на нейната работа.

В доклад до директора на Народната милиция от 7 септември 1946 г., изготвен от Димо Дичев, началник на отдел ДС, за

³⁵Пак там, с. 79 и с. 2479.

³⁶Ангелов, Веселин. „Строго секретно! ...“, док. 3, с. 26 - 27.

организацията и дейността на отдела³⁷ и в други документи също се заключава, че втората година (1945 г.) от съществуването на Държавна сигурност е период на дълбоки преобразования и овладяване на нови способности в нейната работа, период на всеотдайна денонощна самоотвержена работа и на неотстъпчива борба против „многоликия враг“, в резултат на което са постигнати сериозни успехи и достижения и което е характерно „в условията на ОФ законност“ е препотвърдено заключението за оформена нова физиономия на службата. Така още в първите 1 – 2 години след победата се отбелязва нарасналата роля на милицията в борбата срещу реакцията и нейното бързо настъпление срещу враговете на народната демокрация.

Неслучайно в новогодишното пожелание за идващата 1946 г. министърът на вътрешните работи Антон Югов набляга: „През 1945 г. се поставиха здравите основи на нашата народна демокрация и се осигуриха условия за пълното нормализиране на нашия обществено-политически живот. Ние можем да гледаме смело, с открито чело бъдещето. То обещава добро“³⁸.

Успоредно с това обаче МВР отчита и допускането на „много несъобразности“ по пътя на въдворяването. Основното е, че въдворените невинаги са добре проучени, на места са допускани лични отношения, не е изключение „безразборно въдворяване“ на лица в трудововъзпитателни общежития. Режимът на въдворените лица също е оценяван като лош и не е обезпечена напълно изолацията от външния свят. В силен дефицит е привличането на задържаните към агентурна работа. Но „главната слабост на лагерите е недостатъците на политическата работа за превъзпитанието на хората“. За уязвимо място се счита и съществуващото желание в работата хората „да се използват до крайния предел на техните сили“.

В хронологичен план през следващите години спиралата от нормотворчески действия и трансформации от страна на властимащите не спира. При реорганизацията през 1947 г. бившият отдел „Държавна сигурност“ е издигнат в Дирекция „Държавна сигурност“ към Главна дирекция на Народната милиция и се създава

³⁷Доклад за дейността на отдел ДС. КРДОПБГДСРСБНА. Сборник „ДС – структура и документи“. София, с. 79, с. 84.

³⁸КРДОПБГДСРСБНА. Архив на МВР, ф. 1, оп. 1, а.е. 61.

служба „Въдворяване и затвори“ към отдел четвърти – „Държавна сигурност“, през 1948 г. се образува отдел „Затвори и трудововъзпитателни общежития“.

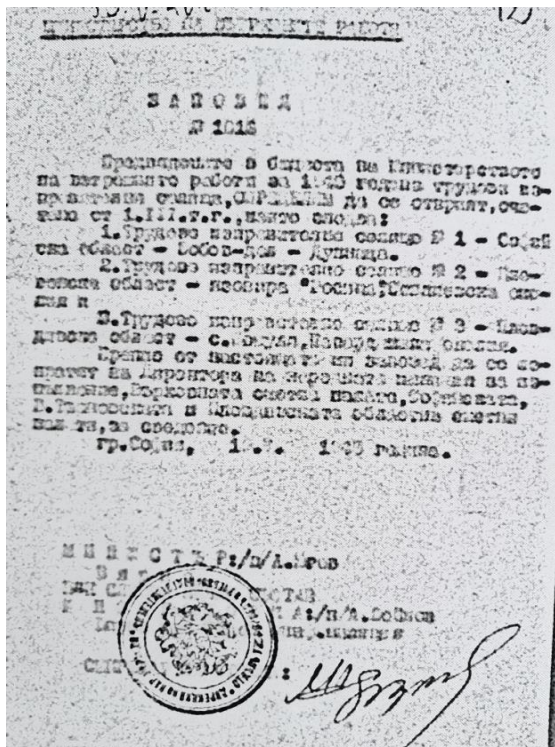
С приемането на 04.03.1948 г. от Великото народно събрание на Закон за Народната милиция (обн. в Държавен вестник, бр. 69 от 25 март 1948 г.) се дава тласък на реорганизациите в Държавна сигурност.

В годините механизмите и дейността на функциониране на Държавна сигурност като специализиран орган за обезпечаване сигурността на народната република и защита на социалистическия обществен и държавен строй от престъпни посегателства се разгръщат.

ОРГАНИЗИРАНЕ НА ТРУДОВОИЗПРАВИТЕЛНО СЕЛИЩЕ ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ № 1 „ДУПНИЦА“

Създаване. Лагер „Дупница“ е изграден с министерска заповед на министъра на вътрешните работи Антон Югов № 1016 от 19.05.1945 год., считано от 01.03.1945 год.³⁹ **Наименованието на лагера е Трудовоизправително селище Държавна сигурност „Дупница“.** Оформено е като ТИС – ДС № 1 Софийска област.

Определено е в него да бъдат въдворявани лица от 4 области на страната: гр. София и областта, Пловдивска, Плевенска и Горноджумайска. Разчетено е за настаняване на 1800 души. Въдворяваните в него лица се изпращат от отдел „Държавна сигурност“ в МВР.

Заповед № 1016/19.05.1945 г. за определяне на трудовоизправителните селища в страната, предвидени в бюджета на Министерството на вътрешните работи за 1945 г.

Под № 1 е Трудовоизправително селище - Софийска област „Дупница – Бобов дол“.

За управител на ТИС е назначен Йордан Нешев. Началник на охраната е милиционерски капитан Кръстьо Илиев Гершанов, а домакин – Петър Гогов.

След закриването на Селище ДС № 2 - Софийска област (Дом на слепите), от 01.06.1945 г. в селището в Дупница са разпределени 8 старши и 80 младши милиционери (от предвидените общо 15 старши и 150 младши милиционери)⁴⁰.

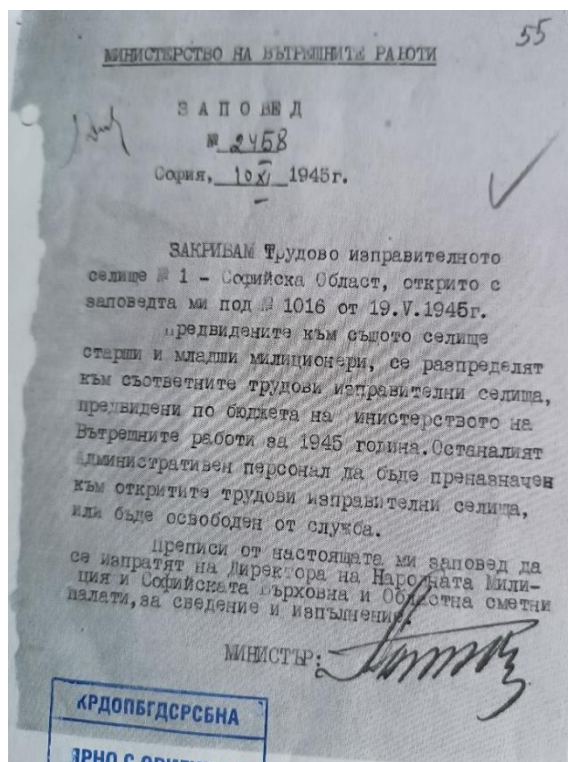
Трудовоизправително селища Държавна сигурност „Дупница“ е изградено като работен обект към Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството, дирекция „Нови жп линии“ със

³⁹КРДОПБГДСРСБНА. Архив на МВР, ф. 1, оп.1, а.е. 61, л.12.

⁴⁰Заповед № 1017 от 19.05.1945 г. КРДОПБГДСРСБНА. АМВР, ф. 1, оп.1, а.е. 61, л.13.

задача „изграждане на жп линията Дупница – Бобов дол“⁴¹. Известно е, че преди 9 септември 1944 г. на това място са работили сръбски военнопленници.

Трудовоизправително селище ДС „Дупница“ е закрито със заповед № 2458 от 10 ноември 1945 г. на министъра на вътрешните работи Антон Югов⁴².

Заповед № 2458/10.XI.1945 г. на министъра на вътрешните работи Антон Югов за закриване на трудовоизправително селище №1 „Дупница“ – Софийска област.

След тази дата останалите въдворени, превъдворените и административният персонал биват преместени в ново ТВО в гр. Перник, където работят на два обекта – в открития рудник на мина „Куциян“ и в мина „Богданов дол“.

Дупнишкият краевед Иван Ст. Хаджийски също пише за съществуването на Дупнишки трудовоизправителен лагер – по спомени на съвременници той е бил „за кратко време“, датира от м. март до началото на месец септември 1945 г. и в него са били настанени 65 души: „За целта са използвани дървените бараки до каменния жп мост, в които по време на войната 1941 – 1944 г. са настанявани военнопленници“⁴³.

⁴¹Касае се за изграждането на построената през 1917 г. теснолинейна жп линия от Дупница до мините в нормална жп линия (с нормално междурелсие), което започва през 1941 г., но скоро е прекратено. Работата се възстановява след 09.09.1944 г. и завършва през 1949 г. Жп линията влиза в експлоатация през 1950 г. Дължина - 18.7 км. В годините тя реализира голям товарен и пътнически трафик, значително превишаващ средното равнище за цялата жп мрежа в страната. Закрита е през 2018 г.

⁴²Заповед № 2458/10.11.1945 г. КРДОПБГДСРСБНА. АМВР, арх. д. ф.1, оп. 1, а.е. 1, л. 55.

⁴³Хаджийски, Иван. „Антиболшевишката съпротива в Дупнишка околия през 1945 – 1958 г.“. Дупница, Артмедиа+, с. 163, с. 312.

Отделни изследователи причисляват лагера „при река Джерман край Дупница“ в групата „сред най-известните“⁴⁴ по това време в страната. В спомени на въдворени според изградените места за лагеруване в близост до мястото на работа (биваци) само първоначално селището е назовавано още „Бобов дол“ (бараките са се намирали над възвишението над построения по-късно Минен техникум, б.а. - по сведения на работили в Бобов дол през 60-те години) или „Джерман“. В направената от П. Стоянова „Схема на трудововъзпитателните общежития (с по-големи филиали)“⁴⁵, „лагерът в Станке Димитров, Кюстендилско“ (б.а.: ТИС ДС „Дупница“) е даден с филиал в с. Бобов дол.

Въдворените. Проучванията показват, че в началото за настаняване в ТИС ДС „Дупница“ най-често са изпращани цели групи „народни врагове“.

- Най-многочислена е групата на преместените в селището на старта през м. април 1945 г. – това са лагеристите от лагера „Свети Врач“, след което този лагер бива закрит. *„Стовариха ни с теснолинейката от Дупница до крайната гара на теснолинейката в Бобов дол“* – ще каже след време въдвореният Светозар Дърваров⁴⁶ (б.а.: виж стр. 80).

- На 9 април 1945 г. в Софийския централен затвор остават около 300 души, на които Народният съд не съумява да изготви обвинителни актове, т.е. те остават без обвинение, съответно без произнесена присъда. Наредено им е да излязат с багажите си в двора на затвора.

Дните след 1 април се точеха един след друг, аз очаквах всеки ден да бъда освободен, докато на 9 април наредиха всички останали (около 300 души), на които не бяха връчени обвинителни актове, да излязат с багажите си на двора на затвора. Вечерта късно бидохме откарани под силна охрана на гарата при Захарната фабрика, натикани в товарни закрити вагони и отправени в неизвестно направление. Осъмнахме на гара Дупница. Прехвърлени във вагони на теснолинейката Дупница – Бобовдол, след кратко пътуване бяхме настанени в бараки, на няколко километра от Дупница. Още същия ден ни откараха на „обекта“ на работа по разширяването на теснолинейката в нормална линия. След няколко дена бяхме преместени в бараки в близост на с. Старосел. Това не беше лагер, а официално се наричаше ТВО (трудова-възпитателно общежитие), където трябвало да се превъзпитаем в любов към обществена работа.

Марко Рясков:

„Спомени из моя живот“

⁴⁴Цанев, Стефан. „Български хроники“. Том 4. История на нашия народ 1943-2007, с. 314.

⁴⁵Стоянова, Пенка, Митев, Емил. „Политически опасни лица. Въдворявания, изселвания, трудова мобилизация след 1944 г.“. С, 1991, с. 100.

⁴⁶Дърваров, Светозар. „Адът на лагерите и затворите“. Книга трета. Писахме да се знае. бр. 15/1996, с. 140.

Концлагеристът Марко Рясков (б.а.: виж стр. 82) посочва: „Вечерта късно бидохме откарани под силна охрана на гарата при Захарната фабрика... наблъскани в закрити товарни вагони. Осъмнахме на гара Дупница... Още същия ден ни откараха на обект на работа по разширяването на теснолинейката в нормална линия“⁴⁷.

• Третата голяма група въдворени е на арестуваните по време на провежданата на 10 март 1945 г. в кв. „Княжево“ в София Национална конференция на Федерацията на анархокомунистите в България 105 делегати – все свободолюбиви хора с борчески дух отпреди 9 септември 1944 г., закарани най-напред в подземиеето на Дома на слепите в София и от там според проучване на Дончо Даскалов в архива на МВР най-активните „65 души са изпратени в лагер край Дупница до река Джерман“⁴⁸.

Изследванията сочат, че към 23 април 1945 г. броят на лагерниците в ТИС ДС „Дупница“ бързо е достигнал 1622 души, което е близо 60% от всички въдворени по това време в ТИС (2754 души). Обобщената информация за политическата принадлежност на настанения класов враг в лагера, очертава следната картина:

- цанковисти – 90 души
- униформени полицаи – 148 души
- разузнавачи – 87 души
- бранници, ратници и легионери – 378 души
- сътрудници на полицията – 168 души
- против ОФ власт – 600 души
- антисемисти – 91 души
- белогвардейци – 60 души⁴⁹.

Сред окачествените като народни врагове в трудовоизправителното селище се оказват лежали в затвори и лагери преди 9 септември 1944 г. заради своите свободолюбиви идеи и дейност. За това говори и концлагеристът Илия Петканов (б.а.: виж стр. 76): „Всички ние, които попаднахме в лагера, бяхме с досиета в дотогавашната полиция – с многократни задържания, присъди, лагери и интернирания“.

Социалната характеристика на „питомците“ в селището е разнородна – тя включва както представители на интелигенцията – талантиливи писатели, художници, учители, учени и пр., така и

⁴⁷Рясков, Марко. „Спомени из моя живот“, София, 1996, с. 126.

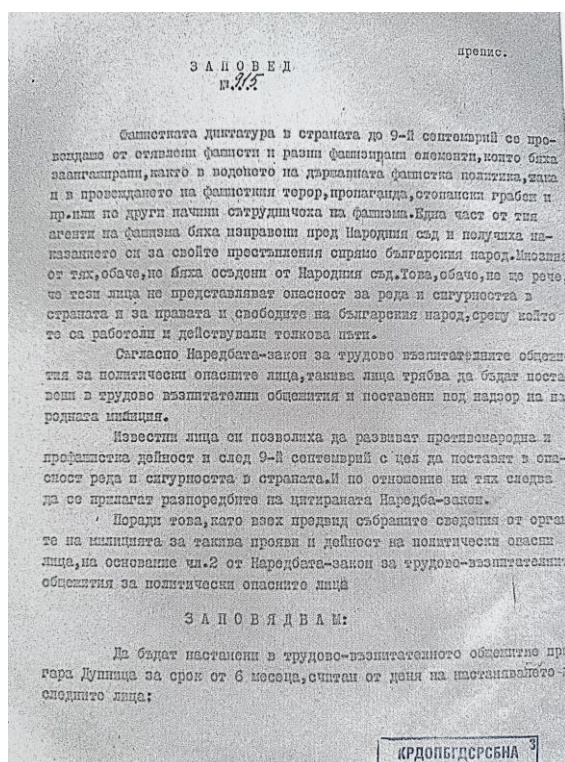
⁴⁸Даскалов, Дончо. „Анархизмът в България“. София, 1995, с. 166.

⁴⁹Стоянова, Пенка, Илиев, Емил. „Политически опасни лица. Въдворявания ...“, С, 1991, с. 14. и по сведение на НМ.

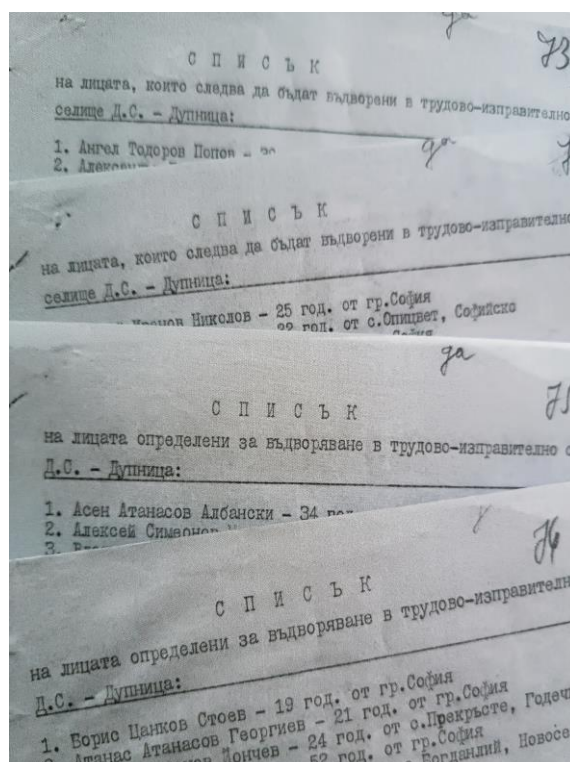
обикновени хора – работници, селяни, дребни занаятчии, търговци. Възрастовият им диапазон също е широк: от 19 – 20-годишни младежи, до 60 – 65-годишни мъже.

Въдворяване. Въдворяването в ТИС ДС „Дупница“ се извършва на основание издадена заповед на министъра на вътрешните работи. Той, като „взема предвид събраните сведения от органите на милицията“ на „политически опасни лица“, които си „позволяват да развиват противонародна и профашистка дейност“, на основание чл. 2 от Наредбата – закон за трудововъзпитателните общежития за политически опасните лица *заповядва те „да бъдат настанени в трудововъзпитателното общежитие при гара Дупница“.*

Примери: Съгласно заповед № 337 от 17 юли 1945 г. на министъра на вътрешните работи Антон Югов с приложен поименен списък от 42 страници в ТИС ДС „Дупница“ са въдворени 1663 д. за срок от 6 месеца⁵⁰. С друга заповед № 915 от същата дата⁵¹ са въдворени още 124 д., също за срок от 6 месеца (има повторение на имена от предходната заповед).

Заповед № 915/17.07.1945 г. за въдворяване в ТВО при гара Дупница за срок от 6 месеца

Списъци на лица, които следва да бъдат въдворени (определени за въдворяване) в ТИС ДС – Дупница

⁵⁰КРДОПБГДСРСБНА. Архив на МВР, ф. 1, оп. 1, а.е. 123, л.1.

⁵¹Пак там, л.68.

Настанените лица са от различни селища на страната, вкл. и поотдалечени, като Русе, Добрич, Варна, Елхово, Видин, Хасково, Пазарджик, Нова Загора и др.

Месторазположение. Трудовоизправително селище ДС „Дупница“ е изградено в югозападните околности на град Дупница край река Джерман, извън тогавашните очертания на града.

Трендафил Марулевски от гр. Дупница (б.а.: виж стр. 67) споделя, че арестуваните на 10 март 1945 г. анархисти.... са *„изпратени в лагер в околностите на гр. Дупница“*

Александър Наков от гр. Перник (б.а.: виж стр. 73) пише, че арестуваните на тази дата анархисти са *„закарани в новия концлагер край Дупница, до шосето, водещо към Бобов дол“*.

Моят баща Борис Марков Янев (1927 – 2018) от гр. Дупница през 1945 г. е ученик в Мъжката гимназия в града, където под влиянието на любими учители и по-големи ученици се увлича и остава верен на възвишения анархистки идеал. За тази си дейност в периода 1949 – 1951 г. е въдворен в концлагер „Белене“. Ето какво отбелязва той за това време: *„Аз вече знаех и за арестуваната през м. март 1945 г. в кв. „Княжево“ на София голяма група анархисти, изпратени в дупнишкия лагер (дървени бараки в района на построения по-късно Завод за инструментално оборудване); станал известен като възпитателно селище, и прекарвали там до м. септември с.г., работейки при много тежък режим и условия на строящата се жп линия от гр. Дупница до местността Крушовица“⁵².*

Марко Рязков (1883-1972) също разкрива, че е бил *„въдворен в ТВО в околностите на гр. Дупница“⁵³. След пристигането в жп гара Дупница бяхме „прехвърлени във вагони на теснолинейката Дупница – Бобов дол, след кратко пътуване бяхме настанени в бараки на няколко километра от Дупница... След няколко дни бяхме преместени в бараки в близост на с. Старосел“*. А за свиждането със семейството си на 24 май той трябва да се яви *„под охрана в канцеларията на управителя на ТВО в Дупница“*, за което е пристигнал при началника в града по теснолинейката.

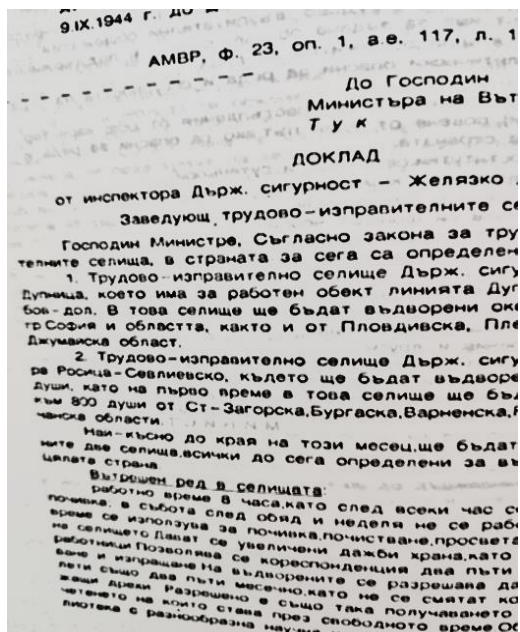
По думите на въдворения Христо Колев (б.а. виж стр. 63) лагерът е представлявал *„една открита поляна, на която бяха построени 4 – 5 дървени бараки, които побираха по стотина души“...*

⁵²Маркова, Емилия. *„Не спирай! Продължавай напред! Животът на Борис Марков“*. Дупница, 2017 г., с. 57

⁵³Рязков, Марко. *„Спомени из моя живот“*. София, с. 126, 129.

„Вътрешното обзавеждане на бараките, в които спяхме, бе два реда нарове на два етажа“⁵⁴.

Трябва да отбележим, че е възможно, особено в началния етап, докато селището бъде устроено, въдворените да са били настанявани на повече места, тъй като лагерът е имал няколко раздалечени един от друг работни обекта.

Доклад на инспектор ДС Желязко Д. Троев до министъра на МВР, 19 април 1945 г.

Условия, вътрешен ред, режим. Информация за регламентираната среда и обстановката в ТИС ДС „Дупница“ може да черпим от цитирания доклад на инспектор ДС и завеждащ трудовоисправителните селища Живко Делчев Троев до

министъра на вътрешните работи от 19 април 1945 г.⁵⁵ В него **документално е обявена** 8-часова продължителност на работния ден, като след всеки час се дава по 10 минутна почивка; 6-дневна работна седмица с работа в събота до обяд; неработни са събота след обяд и неделя, което е време за почивка и се използва още за почистване, просветна дейност и облагородяване на района. Осигурява се увеличена дажба храна, като за физическите работници. Позволено е два пъти месечно изпращане и получаване на кореспонденция. Разрешено е също два пъти месечно получаването на колети (не се смятат колетите с дрехи). Допуснато е получаването на вестници (четенето е през свободното време). Предвидена е библиотека с разностранна научна и художествена литература, а учители изнасят беседи с цел превъзпитанието на въдворените в духа на новата ОФ власт. Такава е **официалната концепция на властта**.

Според уговорената рамка между МВР и Министерството на строежите за положения труд на въдворените в селището в Дупница (както и във второто селище на язовир „Росица“, което е към

⁵⁴ Колев, Христо. „Спомени за израстването“. София, с. 169 и 172

⁵⁵ КРДОПБГДСРСБНА. AMBP, ф.1, оп.1, а.е. 125, л. 10.

Министерството на земеделието) „не се плаща никаква надница“. Уточнено е, че храната, издръжката и спалните помещения се поемат от съответното министерство.

В доклада се признава, че въпреки няколкото проведени срещи с отговорните началници, инспектори и инженери към този начален период не всичко е наред по отношение на определените за изпълнение срокове и точността на изпълнението, в най-голяма степен това важи за направата на нужните спални помещения за въдворените; с осигуряването на необходимото количество храна и кухненски инвентар в трапезариите; с навременното предоставяне на съответните инструменти и материали за работа. „На практика това не става или се върши по-малко“ – е изводът от личната обиколка на инспектор Ж. Троев, което пък, изтъква той, не само затруднява, но и забавя работата по най-важната задача: събирането и организирането на определените за въдворяване от цялата страна само в две селища („Дупница“ и „Росица“).

Всъщност редът и режимът в изправителното селище в Дупница може би не са били от най-тежките – все пак трябва да отчетем, че това е стартът на лагерната вълна в страната. Такова уточнение прави и Антон Николов⁵⁶: през 1945 г. институцията на ТВО все още се създаваше, първите бяха изпратени в Бобов дол/Дупница. Тогава за въдворения в селището Марко Рясков съпоставката с тесните килии на Софийския централен затвор е дори немислима, тъй като в лагера по цял ден той вече е под открито небе и което е особено удовлетворително за него – има чист и свеж въздух.

И съставителите на книгата „Българският ГУЛАГ“ в предговора отбелязват, че „в сравнение с ловешкия ад първите лагери са направо райски градини“, но постепенно с ускореното си развитие „лагерната система ескалира, или по-точно деградира в много отношения“⁵⁷. Така след „прохождането“ на политическото въдворяване в следващите години властта в страната ще го „подобрява“ и „усъвършенства“. И още през 1945 година нейното институционално развитие започва да се реализира амбициозно и регламентирано – като политическо ръководство, законодателни решения, осъществяван контрол, генериране на концлагерната изолация и т.н. Прилагайки изправително трудово и идейно-просветно превъзпитание тя амбициозно пристъпва към

⁵⁶Николов, Антон. „Адът на лагерите и затворите“. Книга трета. Писахме да се знае. с. 109.

⁵⁷„Българският ГУЛАГ. Свидетели“. Сборник от документални разкази за концлагерите в България. Състав, с. 7

преобразяване на въдворените в нови хора с цел приобщаване към изграждания в страната обществен строй.

Фрапиращи данни за каторжен режим, безчовечни обстоятелства и издевателства над въдворените в селището в Дупница не са известни. За сравнение може да посочим пример с установения коварен режим зад високата със 7-8 реда бодлива тел ограда в лагера „Куциян“, гр. Перник, за който говори в мемоарите си писателят Йордан Вълчев⁵⁸. На път за София, понеже влакът на жп гарата в гр. Дупница има 5 мин престой, той слиза до павилиончето при ресторанта и на връщане пред стъпалата на влака усеща вперени в него очи: Май с Вас не се познаваме?. Недочакал отговор, той е арестуван и в първото купе на първия вагон е изпратен за разпити в секция „Националисти“ на Дирекция на милицията в София, а от там директно в лагера „Куциян“, където изумен вижда как лагерници скачат като вцепенени, когато видят милиционер; стоята за мъчения (със „задължителните атрибути“) е добре позната на всички; карцерът е пълен с вода, без право на храна; или сутрин до пилоната групите отиват с песен само да чуят команда „свободно“ и „всички с неистови викове и крясъци се спускат към клозета или към умивалнята... Изтъкнати интелектуалци и най-вулгарна измет се бяха сплавили и уеднаквили в борбата да се оживее“.. И още: „На обяд пред кухнята всички са клекнали и канчетата са пред краката им, пристига груповият началник, той разлива със своя черпак, гледа дали е поравно и казва „Готово! Взимайте си канчетата!“. Всеки си взима канчето и сърба прав, парчето хляб е под мишницата и си чупкаш, или теглиш от него. За облеклото: пременихме се с изтъркани и кърпени мундири от епохата на 1885 – 1912 г., тук-таме с по-голяма или по-малка дупчица и нямаше ли да бъде по-добре, ако ни бяха дали дрехи от времето на Исперих – кожени и вълнени отвътре, през зимата няма да ни е студено. Карцерът е пълен с вода, там оставаш без храна. И от време на време се свири тревога, за да се проконтролира дали всички са налице и никой не е избягал.....

Но съществуващи данни и факти, както и сведения за преживени от въдворените - разделени по роти, взводове и отделения - мъчителни дни в селището в Дупница не бива да се прескачат. **Битовите условия, изхранването, методите и средствата на (пре)възпитание в него са част от действащата репресивна машина в страната. Ежедневието преминава под знака на непосилен физически труд.** Охраната е достатъчна, милиционерите са снабдени с шмайзери и бухалки в ръцете и

⁵⁸Вълчев, Йордан. „Куциян“. София, с. 27-28.

полагат системни грижи да не се установяват връзки с външни за лагера лица, което усилва угнетяващата обстановка. Вестници и новини по официален път не се получават. И най-потискащото – на въдворените не е известно колко време и докога ще бъде „престоят“ им в лагера, няма ли това да се окаже мястото, където те ще бъдат „заличени“ завинаги? Колкото до предателствата и вербовките на въдворените, те тепърва предстои да се подемат.

В изговорени сведения на въдворени намираме знаци за застрашителна атмосфера в селището. Например: *Светозар Дърваров* още помни как там „сред викове, бой и изстрели трябваше да изградим първите бараки за себе си. Зъзняхме в студените априлски нощи без покрив над главите си, под дъждовете“.

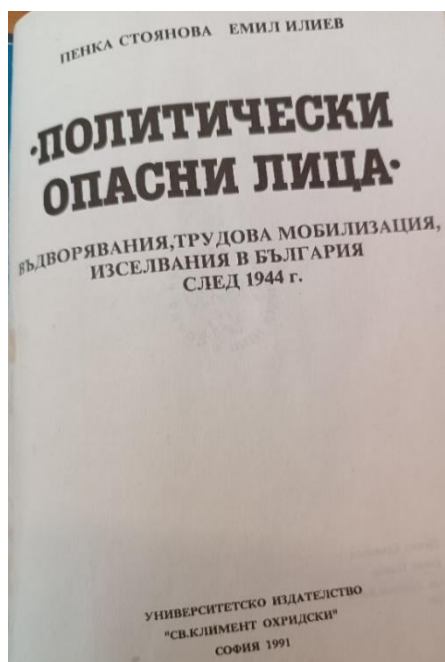
Групата на анархистите е изолирана и тя няма контакт с другите въдворени в селището. За сутрешна и вечерна проверка те се строят отделно. Няма досег с външния свят. Христо Колев разказва, че през прозореца на стаята, която се намира срещу двора и улицата е имал възможност да наблюдава близки и приятели, които чакат да ги видят, но без да знаят дали ще имат късмет за това. Неговата съпруга и тази на съкилийника му от гр. Перник Д. Стоянов са в напреднала бременност и двамата поемат задължението, ако имат мъжки рожби, да ги кръстят Сако и Ванцети, което по-късно изпълняват... *Трендафил Марулевски* разказва за предаването на колетите с храна и дрехи на идейните си приятели в лагера, което се извършва чрез отговорника на лагера, наричан от него „известния кръвожаден болшевик Гершанов“: Всеки път Марулевски влиза в остра разпра с този „анархоядец“, омразен „паталогичен садист“ на концлагеристите анархисти. Гершанов пък насреща му злобно размахва юмрук, заплашвайки го: „Махай се! Махай се бързо! Ще те вкарам и теб в ярема! Твоето място е при тях, твоите анархисти!“⁵⁹.

Работата. Максималното оползотворяване на труда на въдворените в ТИС ДС „Дупница“ е първостепенна задача за органите на реда. Поставената цел е изграждането на жп линията Дупница – Бобов дол, за което те са разпределени на пет работни обекта, а именно:

- обект „Дупница“
- обект „Мламолово“
- обект „Тунела“
- обект „Големо село“
- обект „Чешмата“.

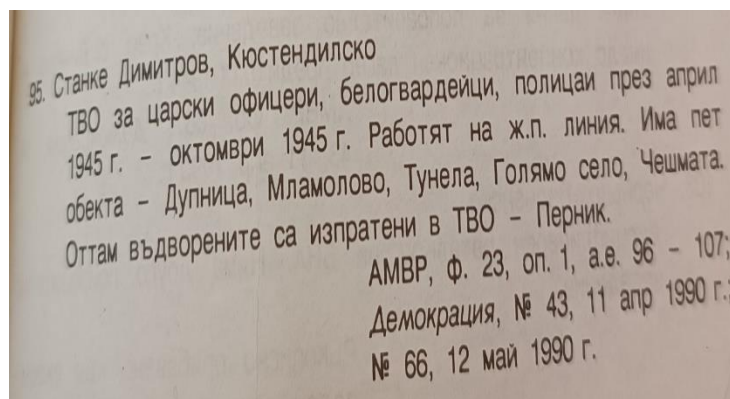
⁵⁹*Марулевски, Трендафил. „Отвъд границите“. София, с. 348.*

Работата в лагера е тежка и напрегната, зададените норми са високи и трудноизпълними. Нарездането е да се правят изкопи за жп линия. Ръчният труд е мъчителен – особено при товарене и пренасяне на земна пръст и на строителни материали с колички, при разбиване на камъни и скали с кирки и лопати, при събиране и мъкнене на инертни материали – пясък и чакъл, от коритото на река Джерман и т.н.

*Вътрешна корица на книгата
„Политически опасни лица. Въдворявания,
трудова мобилизация и изселвания в България
след 1944 г.“*

*Под № 95 е ТВО в Дупница (гр. Станке
Димитров)⁶⁰.*

Но въдворените са силни, твърди мъже, куражливи. Светозар Дърваров описва: Започнахме работа по широколинейната линия за мина „Бобов дол“. Случайността ме постави да бутам вагонетката две седмици рамо до рамо с писателя Чавдар Мутафов. Така подбиха двойките за работа на вагонетките - по-възрастен и по-млад. Висок, попрегърбен, вгълбен в себе си, по цял ден той едва продумваше дума. Гнетеше го присъдата, дадена на съпругата му Фани Попова – Мутафова от т.нар. „Народен съд“.

Изхранване. Първоначалното уточнение е изхранването на въдворените да се поеме от строителното министерство. В голяма степен то е незадоволително. Дори завеждащият ТВО инспектор Ж. Троев в своя доклад до министъра от 19 април 1945 г. отчита пропуски и преценява, че “ненавреме се доставят и отпускат определените количества продукти за храна на въдворените“, че кухненският инвентар е недостатъчен и пр.

⁶⁰Стоянова, Пенка, Илиев, Емил. „Политически опасни лица. Въдворявания ...“. С, 1991, с. 93.

Министърът на финансите през м. май 1945 г. в доклад до министър-председателя обвързва необходимостта от приемане на постановление за отпускане на „хранителни припаси“ за въдворените в трудововъзпитателни групи лица и нужната за тях охрана (до 80 души на хиляда въдворени). Прието е министерско постановление, според което на основание чл. 31 от Закона за гражданската мобилизация се разрешава на Министерството на строежите – Дирекция „Нови жп линии“, да ги „продоволствува“ с храна за нейна сметка по таблицата за дневната войнишка дажба и армията срещу извършената работа. Целта е да се постигне по-доброто оползотворяване на труда на въдворените.

Министерство на финансите
 Дирекция на държавния
 бюджет и отчетност
 2532*11 май.1945
 СОФИЯ
 Одобрено
 Министър-председател: [П.]
 11.V.1945 год.

ДО ГОСПОДИНА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ
 НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ
 ТУКЪ

7 пост. прот. № 82
 Изх. № от 20.XII.1944
 ДОКЛАДЪ
 Отъ Министра на Финансите
 г-нь ПРОФ.ПЕТКО СТОЯНОВ

за отпускане хранителни припаси за трудово-възпитателните групи, съставени от въдворени лица и охраната за тях охрана.

на основание чл .31 отъ закона за Гражданската мобилизация

Господине Председателю,

Министерството на вътрешните работи с писмо от 11 май 1945 год., съобщава, че за оползотворяване на труда на част от въдворените лица в трудововъзпитателни групи е постигнато споразумение с Дирекцията на народната милиция и Дирекцията нови ж.п.линии, за разрешаване на новите ж.п.линии и моли да се даде разрешение от Министерския съвет, да се продоволствуват с хранителни припаси по таблицата за дневната дажба, определена за войниците и армията за същите трудово-възпитателни групи и охранителните припасите се отпускат от Дирекцията за разпределяне и тая за Храноизноса.

Като Ви докладвамъ горното, моля Ви, господине Председателю, да занимаете почитаемия Министерски съвет въпроса, който, ако одобри, да приеме следното

ПОСТАНОВЛЕНИЕ:

на основание чл . 31 отъ закона за Гражданската мобилизация се следното:

Разрешава се на Министерството на обществените работи, пътища и благоустройството – Дирекция нови ж.

ни, да продоволствува с храна за нейна сметка трудово-възпитателните групи, съставени от въдворените лица и нужната за тях охрана /до 80 души на хиляда въдворени/ по предварително споразумение между Министерството на вътрешните работи – Дирекцията на милицията и Дирекцията нови ж.п.линии, пътища и благоустройството на обществените сгради, пътища и благоустройството на Дирекцията нови ж.п.линии, за работа по мисията следната. Отпусканите хранителни припаси включително охраната да става по таблицата за дневната дажба, определена за войниците и армията срещу извършената работа от групите охранявани от Дирекцията нови ж.п.линии.

Хранителните припаси, необходимите за групите и тяхната охрана, да се отпускат от Министерството на вътрешните работи, пътища и благоустройството и тая за Храноизнос, срещу извършената работа от групите охранявани от Дирекцията нови ж.п.линии.

Настоящото постановление не подлежи на обжалване в Д.В.

Министерството на вътрешните работи
 Министерството на о.с.п.б. – Дирекция
 Дирекция за разпределянето
 Дирекция за закупуване и износ на зърно
 Министерство на финансите
 МИНИСТЪР: [П.]

Доклад от министъра на финансите до министър-председателя относно приемане на постановление за отпускане на хранителни припаси за въдворените в трудовоизправителни групи лица, одобрено на 11 май 1945 г.

На практика по думите на Христо Колев храната в лагер „Дупница“ е била „много слаба, некалорична“ и оскъдна, на определената дневна дажба „не може да се разчита“. Но организираният извън лагера солиден колектив от съмишленици е снабдявал редовно с храна тяхната група, така щото „никой от нас не чувстваше някаква грижа за прехраната“.

Освобождение. Паралелно с процеса на въдворяване краткото време на съществуване на ТИС ДС „Дупница“ е съпроводено и с освобождение на настанени в него лица. МВР преценява, че прилаганите в ТВО мерки за отклоняване на въдворените от прояви и дейност, насочени против обществения ред и сигурност в страната, както и против народните интереси в много отношения са дали добри резултати, а също и че известен брой от настанените лица искрено са се отказали от своята минала дейност или са декларирали, че ще станат лоялни и честни граждани, или пък, че някои от тях са изразили готовност да приобщат усилията си за изграждане на „демократична и благоденстваща България“, след което министърът издава поредица от заповеди за освобождение.

Пример: В периода м. август – м. септември 1945 г. част от въдворените в ТИС ДС „Дупница“ са освобождани на групи за „показано добро поведение“ (заповед № 1621/08.08.1945 г., заповеди № 1005, 1006, 1007 от 08.09.1945 г. и др.)⁶¹.

Пример: На 22 август 1945 г. с министерска заповед са освободени общо 103 въдворени, като 47 от тях са от ТИС ДС „Дупница“.

Културният елит сред въдворените

В ТИС ДС „Дупница“ са въдворени бележити интелектуалци от първите десетилетия на 20. век, ярки фигури с принос за развитието на родната култура. Обявени за приближени на царската власт и профашистки елементи, някои от тях са прехвърлени от лагер „Св. Врач“, а други са изпратени директно в селището. Сред тях се открояват имената на писателите Димитър Талев, Чавдар Мутафов, Звезделин Цонев, Славчо Красински, проф. Николай Кожухаров, художникът Борис Денев и др.

* *Звезделин Н. Цонев* (1903 – 1981) е роден в гр. Плевен в родолюбиво семейство. Той е изявен писател, историк и изследовател, владее 5 езика, определян е като майстор на литературноисторическото есе и шлифован прозаик, сътворил голямо литературноисторическо наследство. Започва да пише още като гимназист и публикува в местни издания, по-късно учи финанси в Софийския свободен университет, сътрудничи на популярни централни списания, вестници и сборници. Проучва миналото и издава книги с исторически очерци, с поезия, фейлетони и разкази, в т.ч. и детски. Тематичните акценти в творчеството му са от историческо, патриотично и краеведско естество. Работи като

⁶¹КРДОПБГДСРСБНА. Архив на МВР, ф.1, оп.1, а.е. 124.

директор на Дирекцията по печата (1940 – 1944 г.) и съдейства за издаването на значителен брой ценни книги. По своите убеждения остава демократ и по дух – възрожденец. След 09.09.1944 г. е обявен за писател фашист и е изключен от СБП, арестуван, изпратен в Софийския централен затвор и по-късно въдворен в селището в Дупница, откъдето е освободен на 08.09.1945 г. Следват трудни години на изолация, ново въдворяване. През 1956 г., за да бъде реабилитиран, се обръща с писмо до СБП: „В моя живот все нещичко съм доказал, че не съм носител на опустялата фашистка идеология! В службата си невинаги се съобразявах с управляващите фактори и давах възможност на мнозина прогресивни автори да видят творбите си публикувани. Между тях са Никола Вапцаров („Моторни песни“ и др.), Христо Смирненски, Гео Милев, Венко Марковски, Марко Марчевси, Александър Геров, Крум Велков, Андрей Гуляшки, Младен Исаев и др.“

През 60-те години Звезделин Цонев започва работа в издателството на ОФ.

* *Чавдар Петров Мутафов* (1889 – 1954) е роден в гр. Севлиево, син на виден социалдемократ. След 09.09.1944 г. е изключен от СБП за профашистки възгледи и въдворен в селището в Дупница в периода 26.03. – 20.11.1945 г. След освобождаването си въпреки доброто образование и многопосочна дейност (той е известен писател, есеист, литературен критик, редактор, преводач, също е и архитект, машинен инженер, учил в Мюнхен, бил е войник на фронта в две войни и пр.) до края на живота си остава почти без работа и творбите му не са допускани за печат.

* *Славчо Красински* (1909 – 1984) – писател, поет, драматург и белетрист, роден в Монтана в прогресивно учителско семейство. Едва 15-годишен става член на младежката антифашистка организация. По време на Септемврийското въстание (1923 г.) е арестуван и изтезаван в с. Бойчиновци. След 2 години е задържан в Дирекцията на полицията в София, откъдето е освободен като непълнолетен. По това време започва да пише първите си стихове, сътрудничи на пролетарския печат, по-късно отпечатват негови стихове в централни издания, както и в правителствения вестник „Млада България“. Издава множество книги за деца и възрастни. От СБП е изключен през 1945 г., когато е изпратен в ТИС ДС „Дупница“ – от там е освободен на 20.10.1945 г. Непризнаван от властта, работи като театрален драматург, автор е на пиеси, лирика и пр.

* *Художникът Борис Денев Чоканов* (1883 – 1969 г.) е роден във Велико Търново. Започва като самоук художник, по-късно изучава

живопис в Мюнхен. Създава мащабно творчество от пейзажи, живопис, портрети, рисунки и фигурални композиции, посветени основно на исторически, военни и битови теми. Доброволец в Балканската и Първата световна война и над 10 години е военен художник към Генералния щаб на Военното министерство, след това учителства, а от 1931 г. преминава на свободна художествена практика. Подпомага организирането на няколко български изложби в чужбина. Интересен факт в потвърждение на разностранните му способности е конструирането от него на делтапланер в изпълнение на детската си мечта да лети, измайсторяването на стенен слънчев часовник и на музикални инструменти; обичта му към музиката и др.

Арестуван е на 01.11.1944 г. и престоява пет месеца в Софийския централен затвор, откъдето е изпратен в ТИС ДС „Дупница“ за нови пет месеца. Изключен е от СБХ и има забрана да напуска дома си на ул. „Шипка“ 18 в София. През 1956 г. членството му в СБХ е подновено, след 11 години е напълно реабилитиран и става носител на званието „Заслужил художник“. Понастоящем негови картини са собственост на най-големите галерии у нас.

Въдворени от Дупнишка околия

В две заповеди на министъра на вътрешните работи Антон Югов се срещат имена на въдворени в Трудовоизправителното селище Държавна сигурност „Дупница“ политически опоненти от Дупнишко.

В заповед № 337/17.07.1945 г. на министъра на вътрешните работи фигурират имената на 21 души⁶². По азбучен ред това са:

* от гр. Дупница - Борис Г. Кузманов, на 45 години; Борислав Хр. Грънчаров, на 33 години; Борис Ст. Чешмеджиев, на 50 години; Вавринец В. Янош ,на 40 г.; Георги А. Петров, на 31 г.; Георги Д. Мирков, на 29 г.; Димитър К. Терзиев, на 32 г.; Иван М. Кашукеев, на 42 г.; Михаил С. Грънчаров, на 31 г.; Павел З. Манов, на 30 г.; Стоил С. Велинов, на 37 г.;

* от с. Бобошево – Аспарух И. Лепичов, на 24 г.;

* от с. Кочериново – Кирил Ст. Котов, на 25 г.;

* от с. Рила – Стойчо Ст. Стоилков, на 39 г.;

* от с. Сапарева баня – Иван Г. Василев, на 34 г.;

* от с. Слатино – Георги Б. Джоргов, на 20 г.;

⁶² КРДОПБГДСРСБНА. Архив на МВР, ф.1, оп.1, а.е. 123, л.1.

- * от с. Тополница – Костадин В. Тренчев, на 26 г.;
- * от с. Панчарево – Петър Н. Митев, на 36 г., Кръстю Ст. Кръстев на 49 г.;
- * от с. Гьолбас – Кирил Г. Харизанов, на 38 г., Милан Гр. Харизанов, на 44 г.

С министерската заповед № 915 от същата дата⁶³ е въдворен Кирил К. Алексов от с. Тополница.

По-късно, отново със заповед, е продължен срокът за въдворяване с още шест месеца в Трудовоизпитателно общежитие в гр. Перник на: Георги Д. Мирков, Иван М. Кашукеев, Кирил Ст. Котев, Михаил Ст. Грънчаров, Ст. Ст. Велинов, Ст. Ст. Стоичков.

Поради оскъдната информация е трудно да се отчете връзката на дупнишкото градско общинско управление през 1945 г. с градежа на трудовоизправителното селище. Макар и косвено, симптоматично е следното обстоятелство: В началото на месец май 1945 г. на посещение в града е министърът на вътрешните работи Антон Югов. Временната общинска управа изслушва доклада на кмета Васил Гиздов за направените разходи по дадения от него обяд за посрещането на министъра и придружаващите го лица, преценява ги като „уважими“ и „належащи“ и решава те да се изплатят от „общинската каса“.⁶⁴

* *
*
*
*

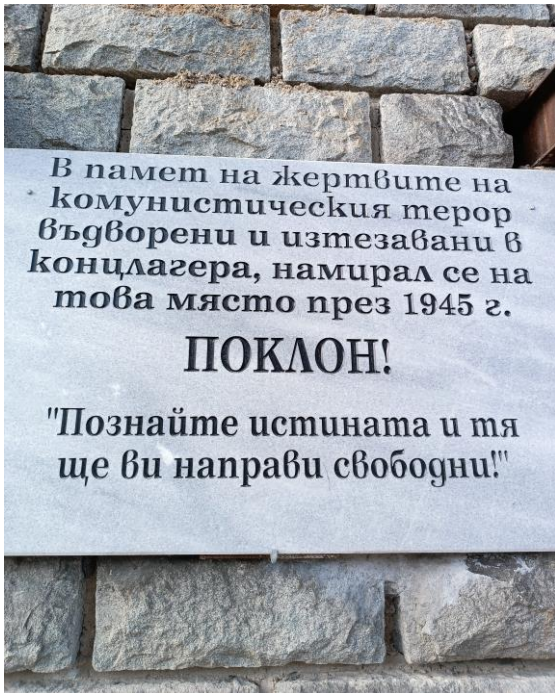
На 31 януари 2020 г. на сесия на Общинския съвет в гр. Дупница по предложение на СДС е прието решение № 27 за поставяне на паметна плоча в града в знак на почит към въдворените лагерници в Трудовоизпитателно селище ДС „Дупница“.

Паметната плоча *„В памет на жертвите на комунистическия терор, въдворени и изтезавани в концлагера, намирал се на това място, през 1945 г. ПОКЛОН! „Познайте истината и тя ще ви направи свободни!“* е монтирана на 01 февруари 2020 г. в кв. „Ценеви“

⁶³Пак там, л. 68.

⁶⁴Протокол № 10 от 11 май 1945 г. на Временна общинска управа – гр. Дупница. ОДА – Кюстендил. Протоколна книга на Дупнишка градска община за 1945 г., л. 50.

в гр. Дупница, на главен шосеен път Е-79 (I-1), на една от колоните на високия 6- сводест каменен жп мост на линията за гр. Бобов дол.

Паметната плоча - знак на почит

Високият сводест каменен жп мост

Паметната плоча е открита на 04 февруари 2020 г.

ДОКУМЕНТИ И СПОМЕНИ ЗА ТРУДОВОИЗПРАВИТЕЛНО СЕЛИЩЕ – ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ № 1 „ДУПНИЦА“

Следващите материали са свързани с едни от първите въдворени лагеристи в новосъздаденото Трудово изправително селище ДС „Дупница“.

Първите два материала касаят основни документи на Държавна сигурност относно извършените арести на анархисти - делегати на Национална конференция на ФАКБ от 10 март 1945 г., изпращането им в Трудово изправително селище ДС „Дупница“ и впоследствие освобождаването им от там. Събрани са и споделени мисли и чувства в спомени на арестувани и въдворени анархисти – конгресисти в ТИС ДС „Дупница“.

Третият материал отразява спомени за мъчителни страдания и за надеждите на лагерници от ТИС ДС „Дупница“ - популярни сред гражданството лица.

Възможно е разказаните по-долу лагерни спомени да съдържат някои неточности в сравнение с официални становища и документи, но техният висок емоционален заряд може да се признае като първоизточник за станали репресивни събития и обстоятелства, за преживени мъчения, тормоз и изпитания. Това са спомени, които не заглъхват - пропити с искреност, те тревожат сънищата, но с каузата и надеждите за свобода, справедливост и за бъдещето, будят възхищение. Те няма как да бъдат заличени.

● **Въдворените анархисти**

Първоначално анархистите приемат програмата на новото отечественофронтовско правителство от 17 септември 1944 г., провъзгласяваща широко политическо народовластие, като залог за свободна дейност и възобновяват легалната си работа: активно възстановяват своите организации по места, изградена е Федерация на анархокомунистите в България (ФАКБ). Зад възвишените им идеи за свобода, социално справедливо и хуманно общество с висок морал и нравствени добродетели, зад тезите „не на властта“ като инструмент за потисничество от човек над човека и „не на експлоатацията“, които те широко и открито прокламират – все силни и привлекателни разбирания – в градовете и в селата масово застават много хора от всички слоеве на обществото и за кратко време влиянието и авторитетът им нараства неимоверно.

Скоро обаче анархистите си дават сметка, че в държавата „Централният ОФ комитет започва да действа като всевластен институт“. Тъй като са „против всяка диктатура, каквото име и цвят да носи тя“, те осъзнават, че в държавата се задава еднолична тоталитарна власт на доминиращата в управлението БРП (к). Предупреждават за това и отпочват борба против нейната ръководна роля. Органите на МВР констатираат, че анархистите все по-явно се обявяват против мероприятията на народната власт и разширяват своята „агитация, че социализмът е измамил надеждите на трудещите се“⁶⁵. Популяризирайки своите теории за абсолютна свобода, те встъпват в конфронтация и се противопоставят на политиката на управляващия Отечествен фронт. Така, въпреки определянето си в левия спектър на политическия живот, още в началните месеци на 1945 г. те се оформят като опозиция на новата власт.

Ръководството на партията преценява всичко това като „разложително въздействие върху пролетарските работнически и селски среди, а също така и всред част от интелигенцията“, за нея това са реакционни действия и пропаганда, които спъват успешното социалистическо строителство в страната. То счита, че в началния период след 9 септември 1944 г. анархистите са „възползвани от свободата, която е дала народната власт“ и „едва ли не съвършено спокойни и неконтролирани от никого“, те „са се активизирали твърде много“ и се „масовизират донякъде с успех. За пример може да ни послужи Дупнишка околия, където имаме към 800 души анархисти, а учениците в гимназията проведоха стачка под ръководството на анархистите“⁶⁶.

Икономическото положение в страната е тежко, населението търпи недоимък и се снабдява трудно с продукти от първа необходимост. В създалата се ситуация новата власт вижда реална заплаха. И тя започва активно проследяване, изучаване и гонение на „всички лица, които изповядват анархистични идеи“. През 1945 г. в конструкцията на Държавна сигурност е изградена отделна група за

⁶⁵Доклад за дейността на анархистите и състоянието на агентурно – оперативната работа по тях от 23.V.1957 г. Строго секретно! КРДОПБГДСРСБНА, „Държавна сигурност и анархистите в България 1944-1991 г., София, с. 285.

⁶⁶Доклад по линия на анархисти от м. февруари 1946 г. Пак там, с. 66.

разработване на анархистите, която действа към отделение „А“ (в следващи преструктурирания тази група функционира в ред други отделения и отдели). Първият сблъсък възниква по повод провеждането на Националната конференция на ФАКБ на 10 март 1945 г.

Тъй като подготовката на националната конференция се извършва без знанието на националното ръководство на Отечествения фронт, Централният комитет на БРП (к) решава да прекрати нейната работа чрез Министерството на вътрешните работи. Конференцията се провежда в София, кв. „Княжево“, в просторната двуетажна къща на италианския поданик, роден в България, Валтер Адриани, около 40-годишен, счетоводител в близката текстилна фабрика. Когато полицаите влизат вътре, холът и целият етаж са препълнени от делегатите, избрани от анархистките организации от цялата страна. Следва арест, впоследствие „най-активните анархисти са изпратени в трудовоизправителен лагер“⁶⁷. В документи на ДС е отбелязано: „Поради намесата на органите на ДС конференцията не е завършила. Делегатите биват арестувани и по-голямата част от тях са изпратени в ТВО“⁶⁸. Като част от протестната кампания срещу тази репресия, заляла по-късно цялата страна, ФАКБ изпраща писмо – протест до регентите, министър-председателя и централната преса, което звучи като предупреждение: „Господа властници, вземете си бележка и спрете този курс на преследване, защото знайте, че с това още повече губите!“⁶⁹.

Настъпателни действия на ДС срещу анархисти, първи групов арест на делегатите на националната конференция на 10 март 1945 г. и въдворяването им в ТИС „Дупница“

Според строго поверителен доклад на министъра на вътрешните работи „анархистите започват да се разработват от ДС през 1945 г. ... ДС осуетява техния конгрес през 1945 г. и изпраща 80

⁶⁷Даскалов, Дончо: *Анархизмът в България - Университетско издателство „Св. Климент Охридски“*, С, 1995, с. 166.

⁶⁸Доклад за дейността на анархистите и състоянието на агентурно-оперативната работа по тях от 23.V.1957 г. Строго секретно! КРДОПБГДСРСБНА. Документален сборник, София, с. 284.

⁶⁹Даскалов, Дончо: *Анархизмът в България*, с. 167.

анархисти в ТВО. Разкриването на конгреса става по донесения на доброволен заявител⁷⁰.

За подготвяната на 10 и 11 март 1945 г. национална конференция на ФАКБ информатор донася, че в дневния ред, освен обсъждане на отчетни, програмни и организационни документи, предстои да се „вземе ново отношение към ОФ“. Става също известно, че в София са определени 5 пункта за събирането на делегатите, които са към стотина души, откъдето упълномощени лица ще ги заведат до квартирата в „Княжево“. ДС преценява, че конференцията е „грижливо подготвена“.

Тъй като за провеждането на конференцията органите на милицията не са уведомени и тя няма официално разрешение, за Държавна сигурност това е достатъчен „повод за извършването на първия арест на анархисти, представители на отделните анархистки организации в страната“. Още „преди да приключат разискванията по точка първа, органите на ДС влезли на конференцията и задържали всички делегати“ – около 100 души. Впоследствие една част от тях са освободени, а други към 80 души, задържани в помещенията в Дома на слепите в София, са взети на следствие. Там делегатите продължават работата на конференцията и едно от приетите решения е „да бойкотират мероприятията на ОФ“.... „След приключването на следствието повечето били въдворени, а останалите анархистите освободени“, се констатира в строго поверителна справка на служба ДС за дейността на анархистите⁷¹.

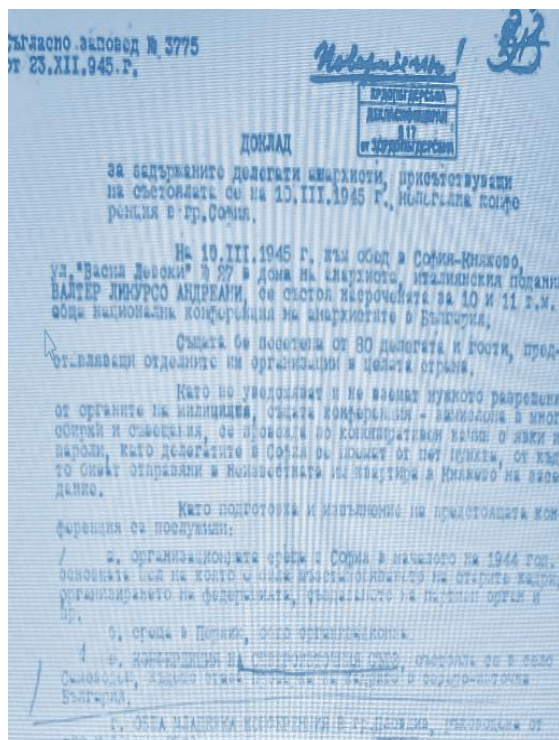
В друг поверителен доклад от 17.III.1945 г. за задържаните делегати анархисти⁷² домакинът на Валтер Л. Андреани (член на ФАКБ) е отбелязан като италианския поданик и секретар на италианското спомагателно дружество на антифашисткия комитет в България и че конференцията, насрочена за 10 и 11 март, е посетена

⁷⁰Доклад за състоянието и дейността на органите на ДС от април 1951 на министър МВР Г. Цанков Строго поверително. КРДОПБГДСРСБНА. „Държавна сигурност – структура и документи“. Документален сборник. София, с. 110.

⁷¹Справка относно дейността на анархистите в България през периода 1944 – 1955 г. от 24.II.1955 г. Строго поверително. „Държавна сигурност и анархистите в България (1944 -1991 г.)“. Документален сборник. КРДОПБГДСРСБНА, София, с. 6 и с. 184.

⁷²Доклад за задържаните делегати анархисти, присъстващи на състоялата се на 10.III.1945 г. нелегална конференция в гр. София, от 17 март 1945 г. Поверително! Пак там, с. 55.

от над 80 делегати и гости от организации от повече от 40 населени места от цялата страна, сред тях – от Дупница, с. Големо село и с. Рила.

Министерство на вътрешните работи:

Поверителен доклад за задържаните делегати анархисти, присъствали на състоялата се на 10.III.1945 г. нелегална конференция в гр. София.

София,
17.III.1945 г.

„Като не уведомяват и не вземат нужното разрешение от органите на милицията... същата конференция, замислена в много сбирки и съвещания, се провежда по конспиративен начин с явки и пароли“ и затова тя „още в самото начало е прекратена от властта“.

Друга информация за дейността на анархистите през 1945-46 г. също осветлява, че те, „след приключване на следствието им, бяха въдворени в Т.В.Общежитие „Дупница“. От там към края на лятото на 1945 г. бяха освободени почти всички анарх.(исти), които са подписали декларация, че няма да консперират срещу сегашната власт. Всички тези анархисти, с малки изключения, сега развиват конспиративна анархистическа дейност“⁷³.

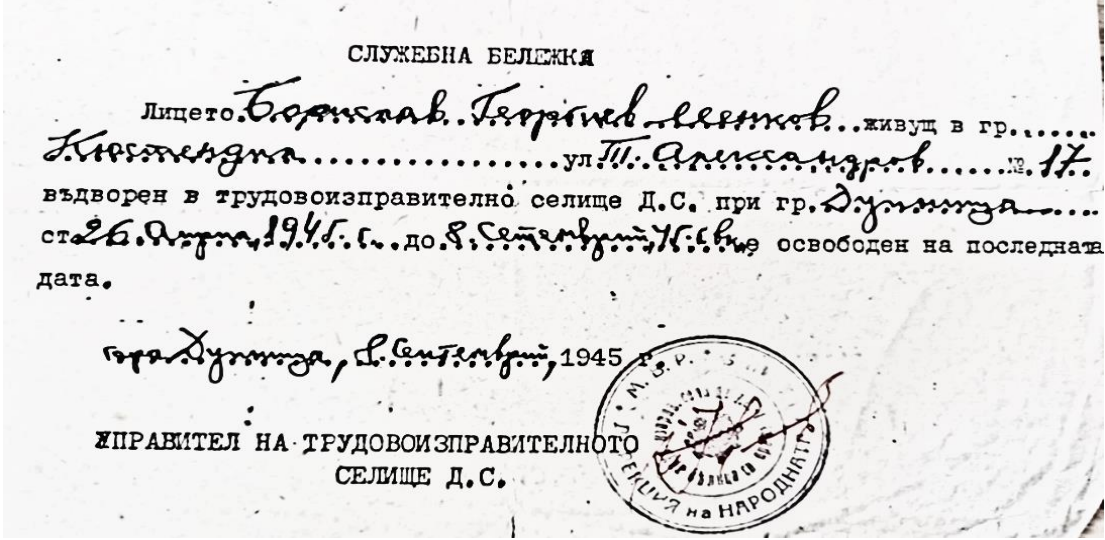
Цитираната по-горе справка относно дейността на анархистите също съобщава, че „през м. август 1945 г. всички въдворени анархисти са били освободени“. Преповтарят се и наблюденията на властта, че след освобождаването им те имат отрицателно отношение към ОФ и почват усилена организационна и публично просветна дейност – възстановяват групите, отварят клубове и пр.

⁷³Информация за дейността на анархистите през 1945-46 г. Пак там, с. 70.

У Царско време армията в Варна, Ямболов и др. места в България, като
 срещу са били разформирани от местните органи на властта.
 След приключването на съдебното дело, била възложена
 в М.В. Дупница, Дупница. От там, към края на септември 1945
 била освободена почти всички анархисти, които са погнани да
 работят, и няма да конспирират срещу властта. Всички
 тези анархисти, с малки изключения, след раздялата конспирират
 анархически дейности.

Спомени арест на анархисти безвременно, които след
 в Кюстендил (на 12.10.1945 г.) в Дупница, когато са се опитали да
 вземат конспираторски, задръжките била около 30 г. анархисти,
 които била новите младежи и студенти от Дупница.

Информация на ДС за дейността на анархистите през 1945-46 г.

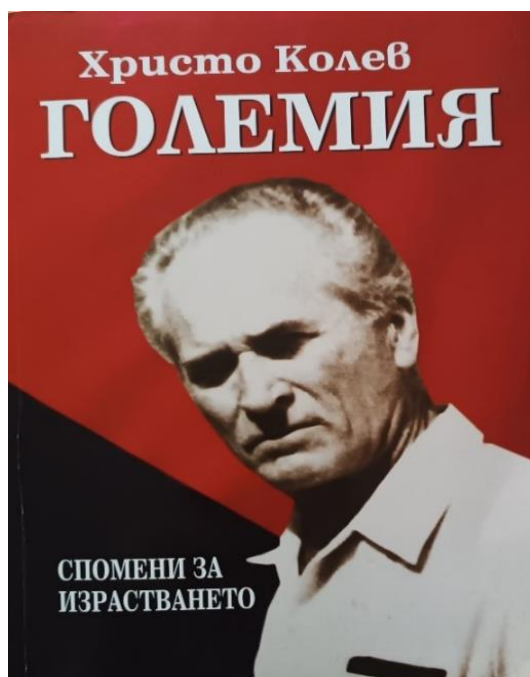
Служебна бележка на Борислав Г. Менков от гр. Кюстендил за престоя му в ТИС ДС „Дупница“ от 26.04.1945 г. до 8.09.1945 г.⁷⁴

Спомени на:

Христо Колев: Арестувани, продължихме конференцията в Дома на слепите; подкрепата, която в лагера в Дупница по-късно получихме от цялата страна, ни вдъхна увереност в правотата на нашето дело

⁷⁴ОДА – Кюстендил, ф. № 1087, оп. № 1, а. е. № 7, л. 1.

Христо Колев, наричан Големия (22.04.1911 – 12.12.1995) е деен и ерудирен анархист, печелещ лични симпатии и поддръжници, изкарал дълго време в затворите и лагерите на Царство България и Народната република. Като един от организаторите на Националната конференция на ФАКБ на 10 март 1945 г., той произнася кратко встъпително слово пред делегатите. Интересни факти около ареста, продължението на конференцията в килиите в Дома на слепите и лагера в Дупница той представя в книгата си „Спомени за израстването“⁷⁵.

Лицевата корица на книгата на Христо Колев – Големия „Спомени на израстването“

На трибуната говори първият делегат на Националната конференция – учителят от Св. Врач Кръстю Енчев, когато в къщата нахлува въоръжена милиция и без да обясни причините арестува делегатите – разкрива Христо Колев. Под конвой те са заведени в кварталния милиционерски участък в „Княжево“. Там изчакват пристигането на затворническите камиони и натоварени на тях, след около половин час пристигат в Дома на слепите, тогава превърнат във временен следствен затвор. Разпределени в шест стаи от по 15 – 16 души, там изчакват 3 – 4 дни. Бунтувайки се срещу неизясненото си положение, те обявяват и провеждат успешно гладна стачка. Охраната, която се състои от бивши партизани, политзатворници и ятаци, преживявайки всичко това, не е спокойна.

Арестуваните са сред най-видните представители на ФАКБ и те решават да продължат конференцията, затворени в килиите. Как?

⁷⁵Колев, Христо. „Спомени на израстването“. София, Артиздат 5, 2006, с. 167-174.

Сред тях е Илия Петканов, опитен телефонен техник, който успява да създаде връзки между всички стаи. Той отваря всички капачки на електрическата мрежа, които се намират по стените на достъпна височина и по които минаваха електрическите кабели в съседната стая. Установяват, че всички стаи са свързани една с друга и може да се предават написани книжки до последната стая. Така, макар и не много удобно, но във всяка стая се обсъждат всички поставени въпроси, уточняват се позиции, които се записват на амбалажна хартия, получавана в колетите с храната отвън. За секретар на федерацията е избран Манол Васев.

Престоят в Дома на слепите е 50 денонощия, започват разпити, разместване и изолиране по килиите, бой в мазето. След 1 май от цялата задържана група са отделени 46 човека, които „ни откараха с камиони на Захарна фабрика и от там с влака ни стовариха направо в новия концлагер в Дупница под жп линия за Бобов дол. Останалите от групата освободиха“ – пише Христо Колев. В лагера те заварват „няколкостотин души, въдворени за фашистки или други деяния“, които работят на строящата се жп линия за Бобов дол.

Той ще запомни завинаги посрещането в лагер „Дупница“ от тримата – управителя Йордан Нешев, началника на охраната Гершанов и домакина Петър Гогов. В самото начало строени, въдворените слушат Гершановата реч на развален македонски диалект и заканата, че ако някой тръгне да бяга, всички ще отговарят за избягалия с главите си. Христо Колев обаче не се стърпява и реагира – възразява, че никой не може да носи отговорност за действията на другите и че всеки човек отговаря сам за себе си. Незабавно е изкаран пред строя и „лагерният антураж без Гогов“ започва да му нанасят бой с юмруци и ритници. След това е вкаран в стаята на управлението на лагера и побоят продължава: той е проснат по лице на земята, Гершанов се засилва от другия край на помещението и „докато се насити и умори“ скача отвисоко с ботушите си върху гърба му с неистови викове: „Народна власт, народна власт!“ После извиква: „Стани!“. Тъй като е пребит, Христо Колев не може да стане, милиционери му помагат да се изправи и го завеждат до бараката, където 15 дни лежи с болки, освободен от трудова дейност. Тримата ръководители на лагера той определя като „изпечени биячи – садисти“. Не прави изключение и охраната – по думите му милиционерите са свирепи, в двора е имало разпилени дървета и ако някой от тях даде сигнал, всеки грабва от тях и

започват, където сварят, побой над лагеристите, а те, подплашени, хукват към бараките като някое стадо.

Един неделен ден, 5-6 дни след пристигането на въдворените, на посещение в ТИС ДС „Дупница“ идва началникът на Държавна сигурност Руси Христозов. Обграден от няколко свои помощници, той прави обход на бараките, хвърля поглед към лагеристите и за изненада извиква и освобождава от селището Кирил Бакърджиев, делегат от Лъджене (Велинград) – като един от основните представители на съпротивата в Доспат, всички бивши партизани от района са поискали незабавното му освобождаване от лагера и тогава той бива набързо освободен.

Чрез помощната организация на ФАКБ получавахме „поток от колети“ и „редовна солидна издръжка с храна отвън“ от цяла България, пише Хр. Колев. Тя се раздаваше на всички поравно, дори в Дома на слепите се сядаше на общи трапези по стаи. А в масовостта на това движение виждахме не само подкрепа, но също и увереност в правотата на поетия от нас път. Колкото до атмосферата – в бараките те се чувстват свободни, установени са на висота другарски взаимоотношения. „Времето ни протичаше в безкрайни разговори, шеги, закачки. Бяхме много бодри“.

За настроенията на обикновените хора от град Дупница е показателен следният случай: Един ден, когато лагерниците, както обикновено, под строй отиват на работа, пресичайки шосето за Кюстендил, охраната спира пешеходците, за да им се направи път. Група жени гледат и с любопитство питат милиционерите: „Па, тия, дето ги карате, какви са?“ В отговор чуват нависоко провикнал се глас: „Анархисти сме!“. Тогава една от жените извиква: „Ауу, щом и анархистите докараха тука, то тези не са по-добри от ланските!“.

Един ден 21 въдворени са извикани, строени са в двора с личния си багаж и управителят Йордан Нешев с вдъхновена реч им казва, че вече са освободени от лагера. С едно допълнение – трябва да подпишат декларация, че се разкайват за извършената от тях фашистка дейност. Христо Колев пръв връща формуляра с обяснението, че никога не е извършвал фашистка дейност и за него ще бъде позор да сложи подписа си, поради което е съгласен да бъде върнат обратно в ТИС. Всички негови другари, до един, също връщат неподписани декларациите. Управителят гузно се заоправдава, че този образец е писан за фашисти, а не за анархисти, но с друг не разполагат. След дълъг принудителен разговор с ДС в София за

получаване на инструкцията, управителят съобщава, че във формуляра те може да задраскат, всичко с което не са съгласни, при което лагеристите се възползват от разкрилата се възможност и задраскват целия текст. След което биват освободени и напускат лагера.

И още едно обстоятелство, описано от Хр. Колев: след пристигането си в София трима от освободените лагеристи решават да посетят Руси Христозов (отива и Стоян Цолов от софийската организация, който преди 09.09.1944 г. е бил в лагера в Еникьой заедно с Руси Христозов и се познават добре). С него разговарят повече от час, разказват и как в лагера някои анархисти са били безчовечно третирани. Р. Христозов отговаря, че е станало някакво недоразумение, че “инструкцията била с нас да се държат малко по-особено“, но явно управата на лагера е интерпретирала, че режимът е трябвало да бъде жесток и суров, и те – безжалостни. А на сбогуване проявява откровеност: На партията е ясно, че ако ви дадем свобода, вие ще станете сила, с която ние никога няма да се справим. Това определя нашето отношение към вас.

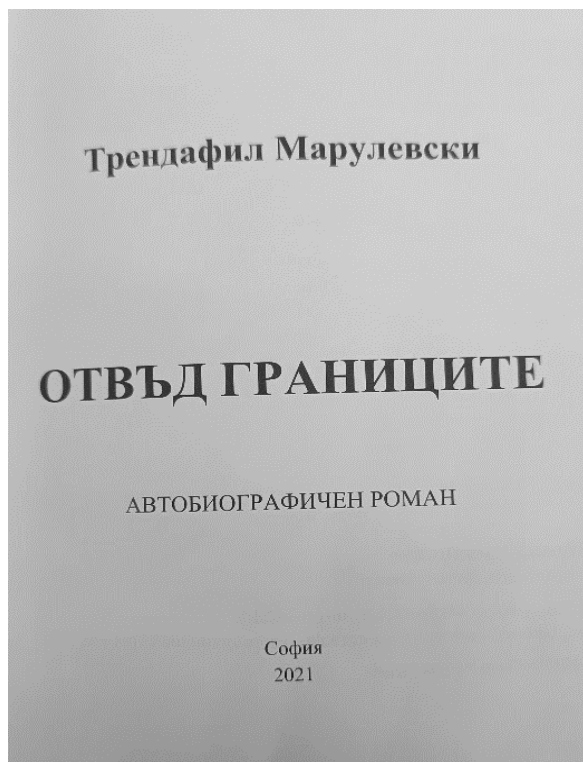
**Трендафил Марулевски: Анархистите са закарани в първия
болшевишки концлагер в близост до гр. Дупница,
но упражненият терор събужда у тях
по-голям кураж и сила за съпротива**

Трендафил Марулевски (15.04.1919 - 23.07.2009) е роден в гр. Дупница. Той е антифашист, партизанин от Дупнишкия партизански отряд „Коста Петров“ с командир Жельо Демиревски; политзатворник; читалищен функционер. Познат е като активен анархист – секретар е на Югозападния съюз на ФАКБ, тогава със седалище в гр. Дупница, в справки на Държавна сигурност признаван като най-дейния от четирите и съюза в страната. През 1950 г. емигрира във Франция и се установява със семейството си в Париж. В две свои книги - биографичната „Отвъд границите“ (2021 г.)⁷⁶ и в „Кратък очерк на анархизма в няколко страни и у нас

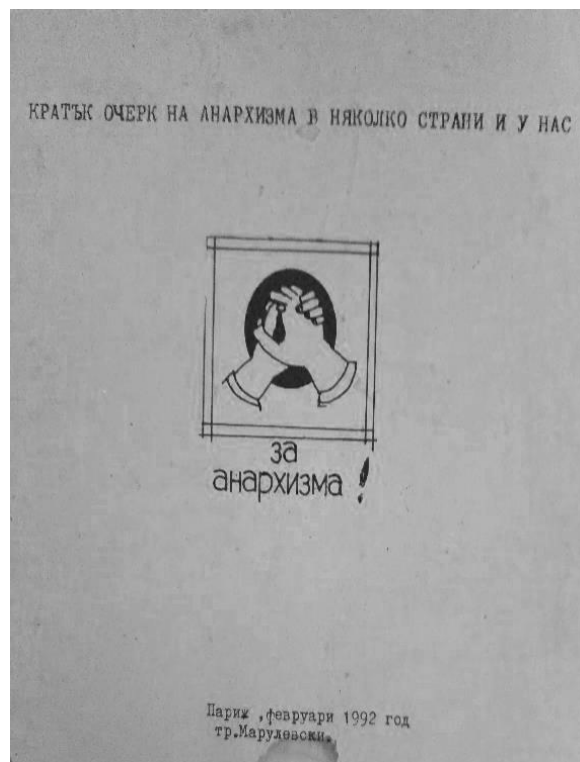
⁷⁶Марулевски, Трендафил. „Отвъд границите“. Автобиографичен роман. София, „Инвестпрес“ АД, 2021, с. 142-148.

(1992 г.)⁷⁷, той разказва подробно за ареста и изпращането на свои приятели – съидейници в дупнишкия лагер през 1945 г.

В книгата „Отвъд границите“ Трендафил Марулевски изтъква, че след 09.09.1944 г. анархистите имат силно влияние в гр. Дупница и околните 23 села. Те организират сказки и събрания, а основните теми, които се обсъждат на тях – децентрализация на обществения

Вътрешна корица на книгата „Отвъд границите“, 2021

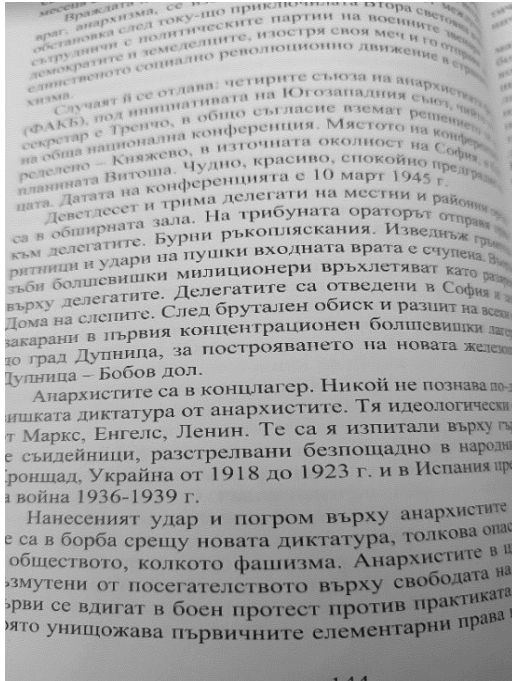
Лицева корица на книгата „Кратък очерк на анархизма в няколко страни и у нас“, 1992

живот, създаване на свободни и независими общини без опеката на държавата, дейност на свободни и независими производителни кооперации, висок морал в гражданските отношения, премахване на политическата диктатура – новата лява или дясна и т.н., привличат много хората. Но влиянието на анархисткото движение за равенство и справедливо организиране на обществото внася смут в болшевишката партия... и тя подема началото на „подла война“ срещу този непримирим за нея враг, разказва Марулевски.

По негови думи „случаят ѝ се удава“, когато четирите съюза на ФАКБ, инициирани от Югозападния съюз, единодушно вземат решение за организиране и провеждане на обща национална

⁷⁷Марулевски, Трендафил. „Кратък очерк на анархизма в няколко страни и у нас“. Париж, 1992 г., циклостилно издание, с. 68.

конференция. Датата и мястото са уточнени: 10 март 1945 г., в „квартал „Княжево“, в близост до планината Витоша. Чудно, красиво, спокойно предградие на столицата“ – споделя Трендафил Марулевски.

*Трендафил Марулевски:
„Отвъд границите“*

И още: В обширната зала присъстват 93-ма делегати от местни и районни организации. Оратор от трибуната поздравява участниците. Следват бурни ръкопляскания. „Изведнъж гръмотевично, с ритници и удари на пушки входната врата е счупена. Въоръжени до зъби болшевишки милиционери врълетяват като разярени вълци върху делегатите. Те са отведени в София и изолирани в Дома на слепите. След брутален обиск и разпит на всеки един, те са закарани в първия концентрационен болшевишки лагер в близост до гр. Дупница, за построяването на жп линията Дупница – Бобов дол“, спомня си той.

Не са малко анархистите попаднали в концлагера край Дупница, но това не отчайва техните сподвижници в цялата страна. Възмутени от посегателствата върху свободата на събранията, „те първи се вдигат в боен протест против практиката на диктатурата, която унищожава първичните елементарни права и свободи“ на хората. В страната масово се организират манифестации с искане за „незабавното освобождаване на делегатите-анархисти на тяхната легална национална конференция“. До правителството и министър-председателя се изпращат телеграми с текст „Незабавно освобождаване на лагерниците – анархисти“. Сред най-активните отново е дупнишката организация, която изпраща и остра телеграма до министър-председателя и министъра на вътрешните работи, изисквайки веднага освобождаването на делегацията от Дупница. В резултат: два дни след началото на протестите, делегатът от

дупнишката анархистка организация Васил Кишкин, студент по икономика в Софийски университет, е освободен.

Изхождайки от своя базов устройствен принцип за солидарност, ФАКБ бързо и ефективно създава на национално ниво взаимна помощна организация за събиране на храна, облекло, средства и др., и предоставянето им на първите концлагеристи - една мисия, която с много бързи темпове се разпространява и отбелязва голям успех. Дупнишката анархистическа организация поема задължението да приема колетите и да ги предоставя на концлагеристите – анархисти. Домът на Трендафил Марулевски се „превръща в приемен дом на колети, а също и на близки, дошли от страната да видят своите скъпи хора“. Той, с още няколко свои сподвижници предава колетите на лагерниците-анархисти в дните, определени за свиждане. По конспиративен начин Тр. Марулевски успява до установи контакт с въдворените, голяма част от които са анархисти. Как става това? В лагера е Манол Васев (бай Манол) – известен, непобедим анархист, човеколюбец, работник, организатор на тютюневите стачки. Понеже има остри проблеми със зъбите, той два пъти седмично под въоръжена охрана е в град Дупница при известния зъболекар д-р Папукчиев. Докторът е възрастен мъж, завършил зъболекарство във Франция, известен със своите „свободняшки разбирания“. На настояването на милиционера да бъде в кабинета при лечението на концлагериста, докторът е категоричен: „Не, аз съм дал клетва пред лекарския съвет. Според нея, в името на първия медик Хипократ, аз лекувам, защитавам живота. Не слугувам нито на попове, нито на милиционери!“. Така милиционерът е принуден да отстъпи и да изчаква примирено на стола в приемния кабинет. През това време Манол Васев разговаря спокойно с доктора и му разкрива как е попаднал в лагера. На питането му, възможно ли е при следващото посещение да се срещне с Тр. Марулевски, зъболекарят отговаря: „Ще направя усилия!“. Така, когато след няколко дни Манол Васев отново влиза в зъболекарския кабинет, там скрит, го очаква неговият боен другар и двамата бодро се прегръщат - докато въоръженият милиционер изчаква в приемния кабинет. М. Васев благодари за помощта и описва страданията на анархистите в лагера. Пояснява, че никой от тях не е паднал духом, напротив стават още по-смели и са готови за борба. По време на ежедневната тежка и мъчителна работа, те намират свой начин за тайни разисквания. Васев и Марулевски обсъждат дали е възможно те да бъдат освободени, за

което виждат два пътя – чрез непрекъснатите протести, които вървят в цялата страна, за което обаче трябва да мине време, или ако извън лагера се сформира бойна група, която да извърши нападение и освободи лагерниците-анархисти, да ги преведе през границата и те да поемат по пътя на емиграцията. При следващата среща М. Васев съобщава одобрението за организиране на бойната група, която да изчака момента, в който те ще съобщят за най-удачното избрано от тях място, на което са изпратени на работа, така че нападението и освобождаването им да се извърши най-леко и без жертви. Но, обстоятелствата в държавата, свързани с факта, че в някои от управляващите партии постепенно се формира опозиция, както и очаквания за евентуална външна англо-американска помощ, пораждат в лагерниците надежда за промяна на политическата обстановка в страната. И въпреки, че бойната група е сформирана и тя вече прави нощни стрелкови упражнения, те решават да се изчака. Протестите на анархистите от цялата страна не спират. Те подтикват новосъздадената партийно-политическа опозиция към преки акции за незабавното освобождаване на въдворените. В резултат: „в първите дни на месец септември 1945 г., след пет месечно робуване в концлагера, те са освободени. Тяхната обществена борба нараства, усилва се още повече“.

В цитирания „Кратък очерк на анархизма в няколко страни и у нас“, Трендафил Марулевски също отделя място на „конгреса на ФАКБ от 10 март 1945 г.“, в който участват „105 делегати“.

Той отбелязва, че още при откриването му, залата е „обкръжена“ от милиционери и „всички конгресисти са арестувани. Под строг боен конвой те са затворени в Дома на слепите – София“. Тогава цялата страна е залята от протести срещу тази „брутална“ полицейска акция. „Анархистите тръбят, че този удар върху тях е погазване на елементарни свободи – тези на събранията, печата и говора“ - пише Тр. Марулевски.

Югозападният съюз взема решение всяка местна организация в страната да изпраща протестна телеграма с искане за незабавно освобождаване на делегатите. Телеграмата от Дупница е остра, изпратена е директно до Георги Димитров. По-късно новите историци ще се учудват, как така, те са си „позволили“ да пишат подобни писма лично до партийния вожд. Но смелите действия дават резултат – „делегатът от дупнишка околия е пуснат заедно с няколко души“.

Останалите „са закарани в концлагер край гр. Дупница, близо до река Джерман, да станат безплатни аргати на болшевишката деспотична държава, в построяването на железницата Дупница – Бобов дол“.

С концлагеристите те поддържат постоянни връзки, в условията на полулегална работа редовно се осъществява тяхното подпомагане, особена активност се проявява в селата Мурсалево, Бобошево, Висока могила, Големо село и др.

Иван Дръндов: Над 600 протестни телеграми от цялата страна за освобождаването на въдворените анархисти в лагера в Дупница показва Трайчо Костов

Иван Николов Дръндов е роден през 1921 г. в с. Висока могила, Дупнишка околия. Учи в бобошевската, дупнишката и радомирската гимназия, където за първи път се запознава с идеите на анархизма. В края на 1948 г. напуска България и през Югославия и Италия емигрира във Франция. За въдворяването на свои съидейници в лагера край гр. Дупница той споделя в автобиографичната си книга „Къде са преминали моите 80 години?“⁷⁸

Иван Дръндов описва, че делегатите на конференцията на ФАКБ от 10 март 1945 г. „... са изпратени на лагер близо до железопътния мост край Дупница“, след което в цялата страна се подема „протест до ЦК на болшевишката партия“ за тяхното освобождаване. Телеграма – протест от името на местната организация в бобошевската гимназия изпраща и той.

Делегация на ръководството на ФАКБ лично изразява негодуванието си от въдворяването на участниците в конференцията пред Трайчо Костов - политически секретар на ЦК на БРП (к). В отговор, той и посочва цял куп с пристигнали протестни телеграми и писма на бюрото си - по неговите думи, те са над 600 на брой. Иван Дръндов отбелязва също и разнасящата се мътва сред гражданството: „Как могат анархистите да си позволяват да протестираат пред такива високи личности в София!“

⁷⁸Дръндов, Иван. „Къде са преминали моите 80 години? Автобиография“. Франция, 2003 г. „Унискорп“ ООД, с. 57.

Александър Наков: 10 март 1945 г. е началото на разправата с довчерашни съратници в антифашистката борба

Александър Наков (01.08.1919 – 10.11.2019) е роден в с. Косача, Пернишко, живее в гр. Перник. Едва 17-годишен се запознава с анархистичните идеи – революционната романтика, свободният човешки дух, надеждите за социална свобода го оставят завинаги в тяхната орбита, превръщайки го в стожер на ред поколения български безвластници. И като човек – пример за подражание. Неговата кончина е отбелязана с прискърбие в ред държави: Англия, Канада, Япония, Испания, Германия, Австралия и др. Често с усмивка, той закачливо се шегува: „Аз завърших средното си образование във фашистките затвори, а висшето – в болшевишките концлагери!“. От 1941 до 1944 г. е изпращан последователно в Кюстендилския, Софийския централен и Скопския затвор, а от 1948 до 1953 г. е концлагерист в „Богданов дол“ и „Белене“; през 1971 г. е изселен за 5 години в Разградско. През 1940 г. е мобилизиран и изпратен в Дупница. В годините е бил чест гост на приятелите си в Дупница и района.

Александър Наков осветява спомени за дупнишкия лагер в книгите си Статии⁷⁹ (статията „10 март 1945. Началото на погрома“) и Досие на обект № 1218⁸⁰, която е публикувана и в чужбина в превод на английски език и японки език.

В статията „10 март 1945 г.“ Александър Наков пресъздава събитията от тази дата. Изминалият шестмесечен период след 9 септември 1944 г. е време, в което анархистите – активни участници в антифашистката съпротива – се връщат от концлагери, затвори, нелегалност или емиграция по родните места. Те са инициативни, дейни, енергично установяват контакти и срещи по между си и с нетърпение очакват определената дата за общонационална конференция на ФАКБ на 10 март 1945 г.

В този ден просторната къща на италианеца Валтер Андриани в кв. „Княжево“ в София едва събира 103-мата делегати на националната конференция, дошли от цялата страна – всеотдайни

⁷⁹Наков, Александър. „Статии“. София, ИК „Шрапнел“, 2017, с. 39 – 42.

В-к „Свободна мисъл“, бр. 3, 2012 г.

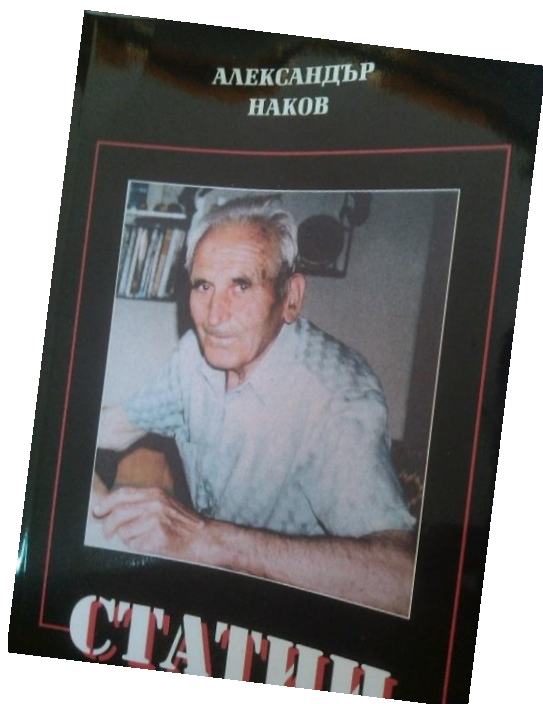
⁸⁰Наков, Александър. „Досие на обект № 1218“. София, ИК „Шрапнел“, 2006, с. 36.

представители на движението, дейни участници в съпротивата, почти всички от тях са преминалите през лагери и затвори, има и участници в Гражданската война в Испания. Началото на конференцията започва с кратко слово от Христо Колев-Големия. След него думата взема учителят Кр. Енчев от Светиврачко, но въоръжена милиция нахълтва и прекъсва изказването му.

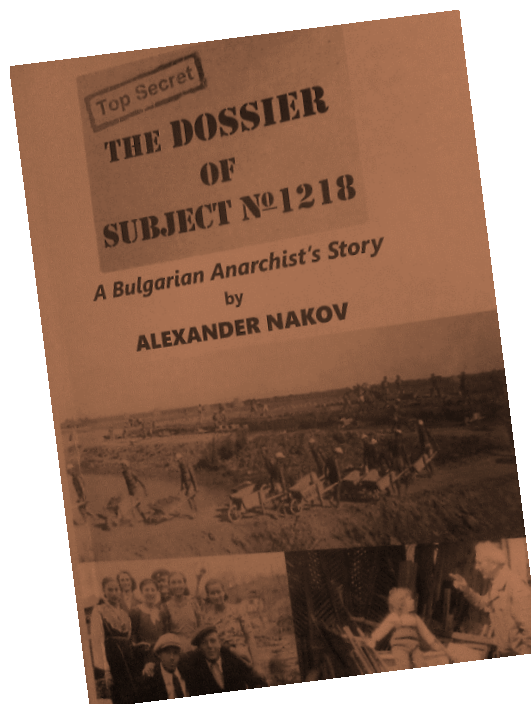
Под конвой всички делегати са отведени в милиционерския участък в „Княжево“. Там изчакват затворническите камиони, които ги закарват в Дома на слепите, наскоро превърнат във временен следствен затвор. В общо шест стаи са настанени по 15-16 души. Тъй като в продължение на няколко дни не им се изясняват мотивите за задържането, те единодушно обявяват гладна стачка, от която като че ли най-притеснена е охраната, която вижда сред задържаните свои бивши другари и познати от лагери и затвори, дори бивши съкилийници. Десетина души от тях, определени като вероятни подстрекатели на стачката, са изолирани в други помещения, където са затворени бивши полицаи и фашисти. Началникът на охраната Китов и свитата му нанасят зверски побой на Христо Колев и го отвеждат в стая, населена с поляци – цялата им групата е от около 50 – 60 души. Поразени от вида му след побоя, те му посвещават стихотворение, озаглавено „Профанация на Първи май“.

След 50-дневен престой в Дома на слепите, пак без обяснение и може би „в чест на първомайския празник“, малко повече от половината делегати са освободени. „Останалите 46 души са закарани в новия концлагер край Дупница, до шосето, водещо към Бобов дол“. Александър Наков е убеден, че „това е началото на разправата на новата власт с анархокомунистите – довчерашни съратници в антифашистката борба, но всъщност, винаги опоненти! При това ерудирани, неподкупни и следователно – крайно опасни. Официално становище за преследването им все още няма: мнозина от тях продължават да общуват с бившите си другари – „партийци“, вече заемащи високи постове“.

„След някой и друг месец“ при освобождаването им от лагера от управата е поискано от тях „само“ да подпишат декларация, че се отказват от „фашистката си дейност“! Разбира се, нито един от тях не я подписва, приемайки я за абсурдна. Защото, както изтъква Ал. Наков, „те винаги са били антифашисти, но и антисталинисти. И винаги – свободни хора“.

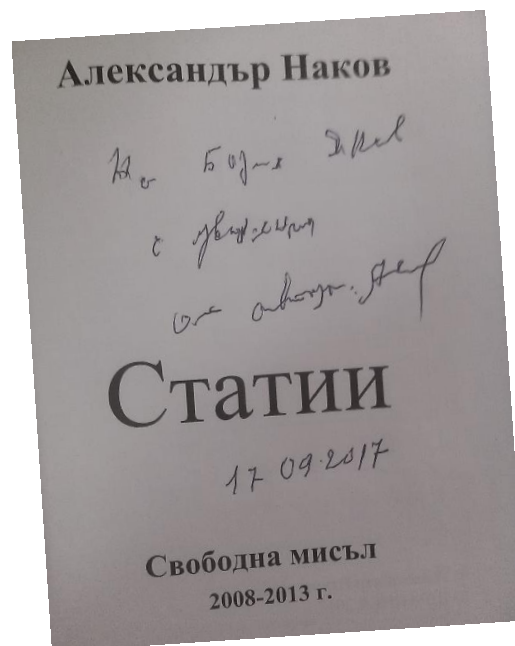
Ал. Наков: Статии

Ал. Наков: Досие на обект № 1218

Александър Наков (вляво) с книгата си „Статии“ и Борис Марков Янев от гр. Дупница (вдясно) с книгата „Не спирай! Продължавай напред! Животът на Борис Марков“, гр. Перник, 17.09.2017 г.

В книгата „Досие на обект № 1612“ Ал. Наков съобщава, че още от началото на 1945 г. поведението им започва да се следи от цивилни ченгета, следват заплахи, след тях и брутални действия. „На 10 март 1945 г. на конференция на анархистите в „Княжево“ бяха арестувани 92-ма делегати... След престой от две седмици в Дома

на слепите в София, превърнат в арест, около половината от арестуваните другари бяха закарани в концлагер край Дупница. Така, че срещу нас болшевиките много рано започнаха да прилагат силови методи за „влияние и убеждение“, заключава той.

Илия Петканов: Лагерната система започва от Дупница в началото на 1945 г.

Илия Петканов е делегат на Националната конференция на ФАКБ, проведена в кв. „Княжево“ на 10 март 1945 г. Задържан е от ДС в Дома на слепите в София заедно със съидейници от цялата страна и след това е въдворен заедно с тях в ТИС ДС „Дупница“. Негови кратки спомени са включени в сборника „Българският ГУЛАГ. Свидетели“⁸¹.

Задържани за следствие във временния затвор в Дома на слепите, делегатите обявяват там едноседмична гладна стачка. После по-голямата част от тях са „изпратени в лагера край река Джерман“. Това са все хора с досиета в полицията от преди 9 септември 1944 г., които тогава са били многократно задържани, с присъди, лагери и интернирания. Сред тях са Христо Колев Йорданов – с няколко присъди, освободен от Пазарджишкия затвор на 09.09.1944 г., Трухчо Николов – освободен от лагера в Еникьой, Кръстьо Енчев от с. Петрово, командир на партизански отряд в Пирин, по-късно принуден да емигрира в Нова Зеландия, Кънчо Бабеков от с. Килифарево, осъждан няколко пъти преди 09.09.1944 г., Иван Рачев Иванов (починал в емиграция) и др. Затова съществуването на лагера е доказателство, че репресирането на антифашисти в страната започва от началото на 1945 г.

Още от първия ден в лагера те „бяха бити от тогавашния комендант Гершанов – една зловеща личност“. По-късно „бяха бити и други от нас“, а най-тежко – Кр. Енчев, не е забравил И. Петканов. Началник на лагера е Нешев – „също зловеща и екзалтирана личност“. За злодеянията на двамата ще се споменава и по-късно – за Гершанов като началник на лагера „Богданов дол“, Пернишко, а за Нешев – във връзка с лагера в Ловеч.

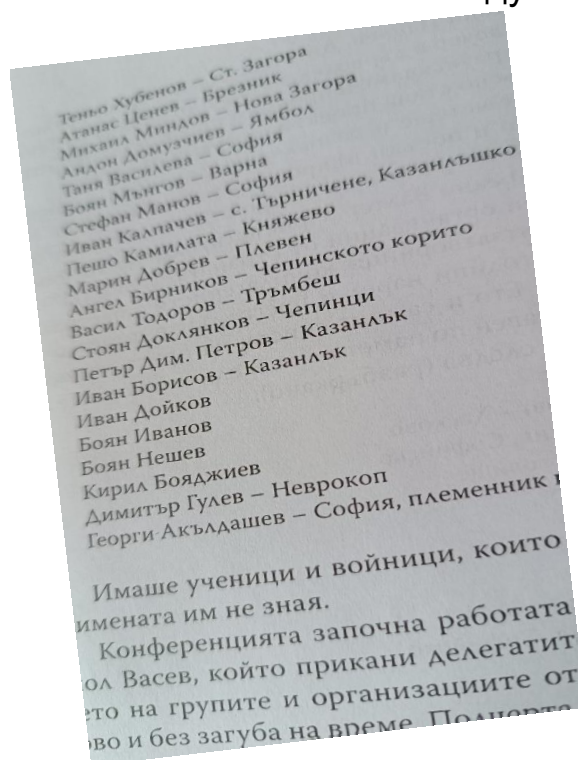
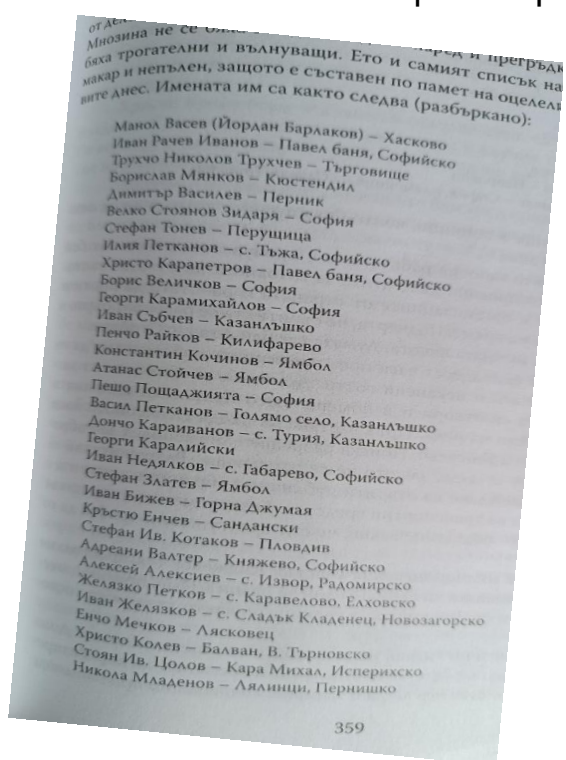
⁸¹Петканов, Илия. „Започнаха от 1945-а“. „Българският ГУЛАГ“. Сборник, с. 17-18.

Илия Петканов описва лагерният режим като „не по-различен от другите концлагери. Тук хората се използват като роби“ – обобщава той. Работата беше тежка – пресявахме баласта при много тежък режим. Връзка с близките нямаше, бяхме без право на кореспонденция. Спомням си как два дни поред пред сградата на управлението на лагера лежа неподвижно един железничар, жестоко пребит, само защото бе заговорил един от лагерниците. Няма съмнение, че основаният лагер в околностите на Дупница в началото на 1945 г., е позорно петно върху картата на България, е неговото заключение.

Стоян Цолов: Голяма част от делегатите бяха бивши политзатворници, концлагеристи и партизани – тях отведоха в лагера в Дупница

Стоян Цолов е делегат на Националната конференция на ФАКБ от 10 март 1945 г., проведена в кв. „Княжево“. Арестуван е и след това е въдворен в ТИС ДС край Дупница. За преживяното в София и в Дупница той разказва в книгата си „Спомени“⁸².

В книгата Стоян Цолов прилага непълен списък от 53-ма души,

Списък на присъстващи на откриването на Националната конференция на ФАКБ, 10 март 1945 г., София

⁸² Цолов, Стоян. „Спомени“, София, 2007, с. 358-366.

присъствали на конференцията, съставен по памет от оцелели участници. „Голяма част от делегатите бяха бивши политзатворници, концлагеристи и партизани, мнозина не се бяха виждали години наред и прегръдките им бяха трогателни и вълнуващи“.

Присъства и немалка група от ученици и войници, чиито имена не са му известни – след задържането им те са били веднага освободени. Конференцията е открита от Манол Васев и когато на трибуната застава вторият делегат, малко преди 11.00 ч. през прозорците „се забелязват непознати лица“. Домът е „заобиколен“ от милиционери, които „нахълтват“ в помещението. Изискват разрешителна заповед за събранието. „Такава не се даде, защото не се изискваше. Разрешителни се даваха само за провеждане на открити публични събрания и митинги“, и то с цел на организиране на транспортната дейност – категоричен е Стоян Цолов.

И продължава: „Безцеремонно началникът на милиционерското поделение заяви, че сме арестувани и трябва да го последваме“. В кварталния МВР участък в „Княжево“ прекарват около 2 часа, един по един ги извикват за разпит: име, презиме, фамилия, местоживеене, работа и т. н... В стаите в Дома на слепите, настанени в няколко стаи без легла и завивки, те поддържат връзки по-между си, ползвайки водопроводните и парните тръби. После са закарани в лагера в Дупница. Там особено ценен е духът на солидарност и взаимопомощ, израз на което се явява и получаваната материална и морална подкрепа – колети с храна, сладкиши, плодове, буркани с мед и др. За тяхното освобождаване от лагера се застъпва дори регентът Венелин Ганев, известен и в чужбина юрист.⁸³

• С П О М Е Н И

Антон Николов: 24 май в лагера в Бобов дол

Антон Николов е „превъзпитаван“ от властта в трудововъзпитателни общежития два пъти. Първият е на 2 април 1945 г., когато е изпратен в ТИС ДС „Дупница“ и четири

⁸³Славейко Павлов разказва за позицията на Васил Коларов за освобождаването на въдворените анархисти. Васил Коларов разпорежда да бъде връчен орден за революционни заслуги на болния Михаил Герджиков, с когото имат стара дружба от студентските години в Европа. Герджиков обаче връща ордена с думите: „За мене най-големият орден ще бъде, ако наредите да бъдат освободени от лагера задържаните мои съидейници!“. Изглежда Коларов го е дълбоко заболяло от искрените, честни и смели думи на бай Мишел и след около 6 месеца всички анархисти биват освободени. (Из книгата „Одисеята на един анархист“, с.129).

години по-късно – в ТВО „Белене“. Спомени за политико-възпитателната работа в дупнишкия лагер той пресъздава в статията „24 май в лагера в Бобов дол“, поместена в книгата „Адът на лагерите и затворите“⁸⁴. Посрещането на 24 май - Деня на славянската писменост и култура – през 1945 год., той никога няма да забрави.

Това е време, през което в страната се създават трудово-възпитателни общежития и започва изпращането на първите въдворявани, отчита Антон Николов. Той е един от тях – изпратен е в с. Бобов дол (град от 1967 г.), където нареждането е да се правят изкопи за жп линия.

Няколко дни преди празника 24 май комендантът на лагера – прочутият капитан Кръстьо Гершанов, събира културния екип от въдворени в лагера: писателите Славчо Красински, Звезделин Цонев, Чавдар Мутафов, Павел Спасов, художника Борис Денев и проф. Николай Кожухаров, и им съобщава да изготвят доклад, посветен на историята и делото на светите братя Кирил и Методий. Уведомени са, че той лично след преглед ще определи кой от тях в празничния ден ще бъде говорител пред лагерния строй.

На 24 май кап. Гершанов пристига рано в лагера, облечен парадно: „в бял кител, с препасана сабя, с кортик в ръка, нагайка и два пистолета... За по-голям авторитет беше закичил на китела си с безопасни игли вместо орден две яйцевидни бомби“. На шията му задължително виси и любимият му бинокъл, с който той никога не се разделя. След кратък преглед на написаното заедно с проф. Кожухаров (в разговора писателите не са допуснати) кап. Гершанов решава самият той да изнесе доклада.

Кап. Гершанов започва словото си към лагерниците с обръщението „Друзя!“ и следващите думи, които произнася, дословно са: „И така, значи, друзя, той Кирил Методи е бил концлагерист. Фашистът Борис – първият баща на Кобурга, когото го ликвидирахме, го арестува и го изпраща на лагер в Моравия, въдворява го и не му съобщава срока. Кирил Методи стои там, работи и учи за висшист и поп. Нелегално идва съобщение (телеграма) от Москва. Там другарите Маркс и Енгелс съобщават на Кирил Методи, че са му запланували да пише българския език и той след две години

⁸⁴Николов, Антон. „24 май в лагера в Бобов дол“. Адът на лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае. бр. 24/1995 г., с. 108 - 109.

го написва. Седи в лагера, докато храбрата Красна армия напада и освободи Моравия и го освобождава. Край, друзя, ура!“.

ние към въдворените с „друзя“ .

„И така, значи, друзя, той, Кирил Методи е бил концлагерист. Фашистът Борис – първият баща на Кобурга, когото го ликвидирахме, го арестува и го праща на лагер в Моравия, въдворява го и не му съобщава срока. Кирил Методи стои там, работи и учи за висшист и поп. Нелегално идва съобщение (телеграма) от Москва. Там другарите Маркс и Енгелс съобщават на Кирил Методи, че са му запланували да пише българския език, и той след две години го написва. Седи в лагера, докато храбрата Красна армия напада и освободи Моравия и го освобождава. Край, друзя, ура!“

През 1949 г. ме изключиха от Политехниката, защото съм бил на лагер през 1945 г., и ме изпратиха пак на лагер, защото съм бил изключен студент...

бр. 24, 1995

Антон Николов

Антон Николов: Словото на кап. Кръстьо Гершанов пред лагерниците в ТИС „Дупница“ на 24 май 1945 г.

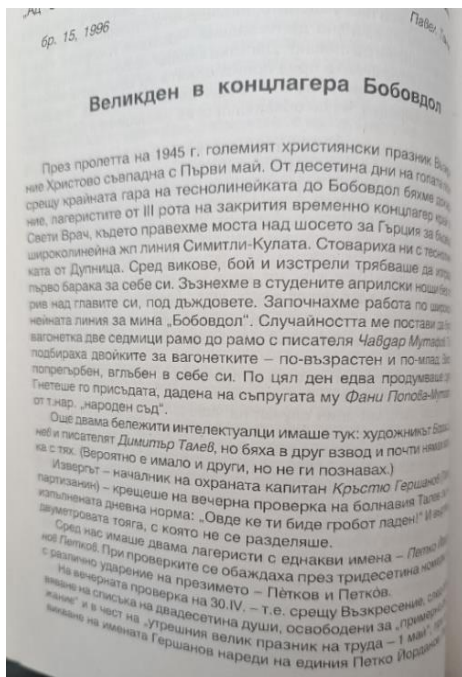
Да, това са думи на кап. Гершанов, който от редови келнер във варненски ресторант и само три дни след 9 септември 1944 г. неизвестно за какви заслуги, дори без прогимназиално образование, по линия на ДС е произведен в първия си офицерски чин (както става обичайно по това време назначаването на началнически длъжности на неграмотни хора). След Дупница той е преместен в гр. Перник и с прояви на безумна жестокост и насилие спрямо въдворените в лагера напредва в кариерата.

Светозар Дърваров: Великден в концлагера в Бобов дол

Светозар Дърваров - 19-годишен, той е един от първите въдворени в ТИС ДС „Дупница“, където е преместен заедно с част от лагеристите от трета рота на закрития лагер „Св. Врач“. Заслужава си да се чуят представените от него спомени в разказа „Великден в концлагера в Бобов дол“⁸⁵.

През 1945 г. големият християнски празник Великден съвпада с Деня на труда – Първи май. Лагеристите вече десетина дни са на голата поляна срещу крайната гара на теснолинейката до Бобов дол.

⁸⁵Дърваров, Светозар. „Великден в концлагера в Бобов дол“ - Адът на лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае, бр. 15/1996 г., с. 140.

През нощта срещу Великден при опит за бягство от карцера е убит лагерист. Преди празника се случва и „произшествие“ с любимото агне на кап. Гершанов, грижи за което той е възложил на въдворения Божил Добричлията (от гр. Добрич) разказва Светозар Дърваров. Оказало се, че вързаното за кладенеца през нощта срещу Великден агне се е удавило в него. На сутринта, „че като побесня оня ми ти звяр (б.а. - Гершанов)! Що бой изяде Божил с двуметровия прът! Па и всички, които бяха около него, си изпатиха“. А за наказание, цялата

рота е оставена без закуска – „канчето с топла вода и филийката с вкиснал мармалад“. После лагерниците успяват да измолят от милиционерите агнето да не се изхвърля, Божил го одрал, с кожата наложили раните от нанесения му побой и след работната смяна, която в чест на празника била удължена с един час, го сварили и по-негнусливите „похапнали“ от умрялото Гершаново агне.

Асен Касабов: Работехме на жп моста на река Джерман

Асен Касабов е о.з. ст. лейтенант, командир на ескадрон в Отечествена война. Арестуван е скоро след завръщането му от фронта, с лепнат етикет „фашист“. Спомени за престоя в лагера в Дупница той помества в разказа „Престъпният сценарий в лагера в Куциян“.⁸⁶

Първоначално Асен Касабов е отведен в Дома на слепите на ул. „Нишка“ в София, от там – в лагер „Св. Врач“. След неговото закриване ни „натовариха на конски вагони и ни откараха в друг лагер, край Дупница“. Лагерът пак се командва от Нешев и Гершанов.

В лагера в Дупница „работехме на жп моста на река Джерман. Работата беше много тежка – товарехме вагонетки с пясък и баластра и ги карахме да се прави бетон при други лагеристи“. И битовите условия там са мъчителни – А. Касабов няма да забрави

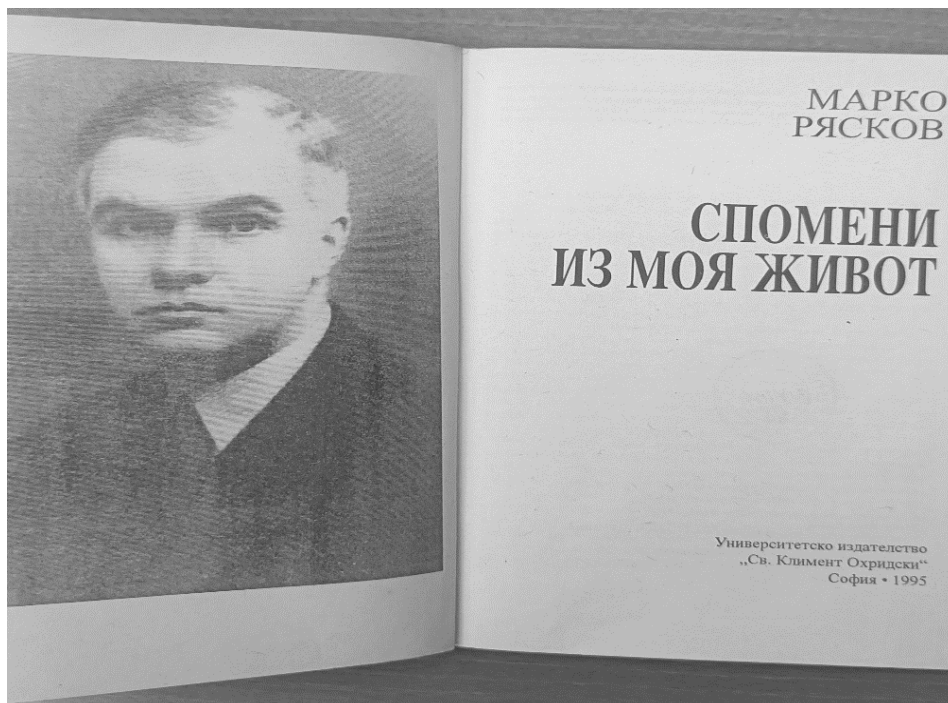
⁸⁶ „Престъпният сценарий в лагера Куциян“ от Асен Касабов. „Българският ГУЛАГ. Свидетели“. С, с. 18.

натъпканите с въдворени бараки, в които не достига въздух. През есента той отново е преместен, този път в лагер „Куциян“.

**Марко Рясков – „Един невинно изстрадал човек,
който не е могъл да мрази и да престане да обича
до дъното на душата си народа“**

Марко Рясков (02.12.1883 – 01.03.1972) е утвърден капацитет в областта на финансите и банковото дело в страната. Учил е в Белгия, Германия и Швейцария, и идвайки в Царска България работи като управител на Кредитната банка, която след окупацията през 1942 г. се трансформира в Българо-германска кредитна банка, бил е управител на Българската народна банка, финансов министър, допринесъл е за развитието на Българската земеделска банка, бил е настойник на малолетния цар Симеон II, известен общественик.

За ареста си, престоя в ДС и Софийския централен затвор, за въдворяването си в лагера в Дупница на 10 април 1945 г. и освобождаването от там на 9 септември 1945 г., той разказва в книгите „Спомени из моя живот“ (изд. на УИ „Св. Климент Охридски“, 1995 г.)⁸⁷ и „Спомени и документи“ (изд. на БНБ, 2006 г.).

Марко Рясков:
„Спомени из
моя живот“

⁸⁷Рясков, Марко. „Спомени из моя живот“. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995 г., с. 121 – 129.

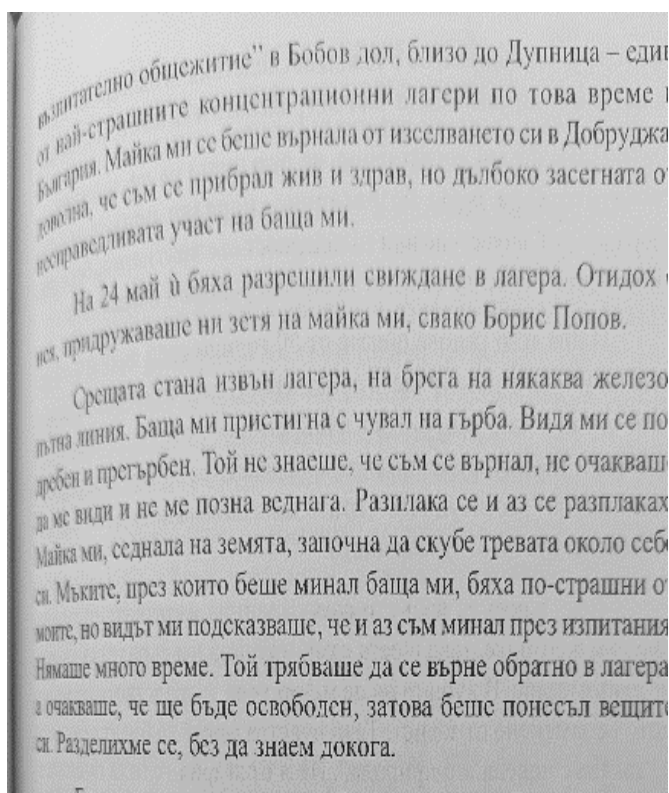
Арестуван е като “враг на народа“ на 13.IX.1944 г., след като в дома му в с. Панчарево, Софийско нахлуват петима млади мъже на възраст между 25 и 30 години, въоръжени с шмайзери и револвери.

Когато е арестуван, е съвършено спокоен и вярва, че е въпрос на дни да бъде освободен. Тогава е на 61 години. Какво обаче се случва? Той е отведен в мазето на общината, обискиран и от там по тъмно под охрана е изпратен в Дирекцията на милицията, където е настанен в гола затворническа килия с размери около 2.5 м x 5 м с над 20 души в нея. „За спане се редувахме, защото нямаше място за всички. Спяхме на пода, завити с горните си палта, за възглавници ни служеха обувката“ – отбелязва той. На четвъртия ден под конвой от 2-ма полицаи той е закаран в Софийския централен затвор. Отново в разпити и писане на показания в Дирекцията на милицията минават повече от 2 седмици. Върнат е обратно в затвора, настанен в малка килия с 3 железни креватчета. После е преместен в друга, но празна килия – за да може в нея да се съберат повече хора, в т.ч. са бивши министри, генерали, депутати – там дюшеците, напълнени с дървени стърготини, са постлани направо на пода. Не беше много удобно, но насилия над мен не са правени – казва Рясков. На 20. XII.1944 г. съпругата му с набързо събран малко багаж заедно с насъбрало се множество жени е интернирана в добруджанско село, откъдето е освободена в края на месец април 1945 г. Синът му Никола заминава войник на унгарския фронт, а другите му два синове са в чужбина.

Времето минава. В Съдебната палата започват заседанията на Народния съд и връчване на обвинителни актове. Марко Рясков е в непрестанно очакване: „Бавно течаха безпокойните дни, докато настъпи последния ден на връчване на обвинителни актове – 31 март 1945 г., отбелязва той. Сигурно защото властта не е могла да намери аргументи, Марко Рясков не получава обвинителен акт и остава не осъден. На 9 април с. г., късно вечерта от жп гара Захарна фабрика, заедно с около още 300 д. са изпратени в неизвестна за тях посока. Пристигат на жп гара Дупница. Така на 10 април 1945 г. М. Рясков бива въдворен в ТИС „Дупница“ (името му фигурира на стр. 28 в Заповед № 337/17.07.1945 г. на министъра на вътрешните работи). „Това не беше лагер, а официално се наричаше ТВО (трудова възпитателно общежитие), където трябваше да се превъзпитае в любов към обществената работа“ – споделя той.

Изцяло в своя добронамерен стил и възпитание, М. Рясков приема определената му според годините му работа в лагера за не особено тежка. Дори преценява, че в отделни моменти е бил ангажиран и с „интелигентна“ работа – нивелиране на площ на място за постройка на гара, като е могъл сам да подбере своите помощници.

Средният син на Марко Рясков – Сава, току-що завърнал се в България с диплома по медицина от университета във Виена, след години ще напише за краткото свиждане с баща си на 24 май 1945 г.: „На стари години баща ми беше затворен за принудителен труд и превъзпитание в „трудова възпитателно общежитие“ в Бобов дол, близо до Дупница – един от най-страшните концентрационни лагери по това време в България... На 24 май ни бяха разрешили свиждане в лагера... Срещата стана извън лагера, до някаква железопътна линия. Баща ми... не знаеше, че съм се върнал... и не ме позна веднага. Разплака се и аз се разплаках. Майка ми, седнала на земята, започна да скубе тревата около себе си. Мъките, през които беше минал баща ми, бяха по-страшни от моите... Нямаше много време. Той трябваше да се върне обратно в лагера...

Разделихме се, без да се знае докога⁸⁸ (б.а. д-р Сава Марков Рясков издъхва на 27.07.2023 г. в Париж на 103-годишна възраст).

Сава Марков Рясков:
„Между два свята“

⁸⁸Рясков, Сава, Марков, „Между два свята“. София, 2005, с. 100.

Когато през лятото в лагера започват почти всеки ден да освобождават по няколко души, на 8 септември 1945 г. в голямата група на освободени попада и Марко Рясков. На 9 септември сутринта, една година след ареста, той пристига в София.

Информиран е, че по време на „престоя“ му в ТВО „Дупница“ е наблюдаван от съветската секция на Съюзната контролна комисия и трябва да я уведоми за завръщането си. Съобщено му е, че Кредитната банка е станала съветска банка и му предлагат да бъде възстановен на работа като директор. Тъй като му е осигурена свобода на работа, той дава съгласието си. При завръщането си в банката е посрещнат с овации от колектива. „Помолих ги да ми сътрудничат със същото усърдие както в миналото за преуспяването на банката и нейната дейност за благото на българското стопанство“ – разкрива Рясков, който до напускането си на 15 декември 1948 г. около 40 години здраво и добросъвестно ръководи Кредитната банка (същата от началото на февруари 1949 г. бива прехвърлена към Народната банка). Изпратен е с „вълнуващ кортеж“ и дълбока, силна признателност от всички служители с които е работил.

Успоредно с доброто развитие на банката и възможностите, които тя предоставя за изграждането на висококвалифициран персонал, Марко Рясков с внимателните си и уравновесени действия и грижи печели име и доверие сред колектива: за служителите осигурява по няколко извънредни месечни възнаграждения, семейни добавки за деца, безлихвени дългосрочни заеми за закупуване на жилище, юбилярите получават по-особено възнаграждение в размер на едногодишна заплата и др. Той е и изявен общественик, активно развива благотворителна дейност – подпомага трима руски ветерани от Освободителната война (1877 – 1878 г.) с ежемесечна рента до тяхната смърт, неведнъж осигурява лични помощи на интелектуалци и художници в затруднено положение, на ученици от бедни семейства, училища, стимулира дейността на Червения кръст и пр. - и често, в знак на благодарност, виждайки го по софийските улици, хора го спират, да му целуват ръка.

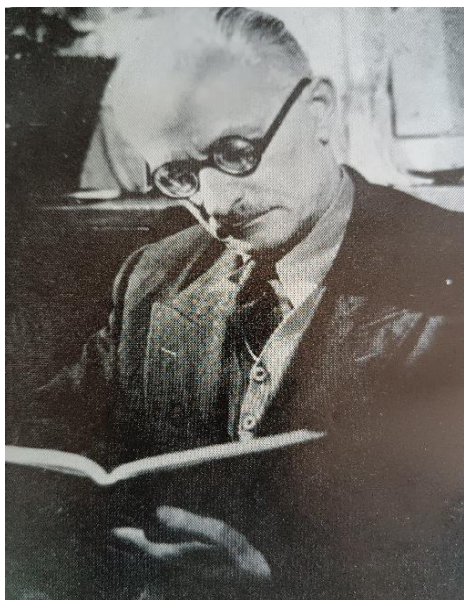
Но житейската одисея на Марко Рясков не спира дотук. С доноси и станалото „модерно“ наклеветяване той е заподозрян в конспирация и отново става прицел на властта. На 19.10.1949 г. без обяснения е изселен със семейството си в Севлиево. На 19 април 1951 г. е арестуван и отведен в затвора на ДС – Горна Оряховица, а

на 13 май – в Софийския централен затвор. Ненамирайки причини да бъде даден под съд, на 23 октомври 1951 г. е въдворен в ТВО „Белене“, където по негови думи среща „все видни хора от най-различни професии“. Освободен е на 11.02.1954 г. – след близо нови 4 години, прекарани в затвор и лагер. ... „Един невинно изстрадал човек, който не е могъл да мрази и да престане да обича до дъното на душата си народа!“ - ще възкликнат в спомените си двамата му синове Сава и Никола.

Димитър Талев: „И това чудо ще мине! Бъди горд, че си тук в защита на българщината!“

Димитър Талев (14.09.1898 – 20.10.1966) е сред обичаните писатели у нас. Автор е на поредица от романи за живота и драматичните борби на македонските българи, сред които е известната тетралогия „Железният светилник“, „Илинден“, „Преспанските камбани“ и „Гласовете ви чувам“, и др. Роден е в гр. Прилеп, Северна Македония. „Поне в литературата България и Македония да бъдат заедно“ е житейското му верую.

След 09.09.1944 г. е изключен от СБП, но през 60-те години е

реабилитиран – избран е за член на УС на СБП, бил е народен представител, а във връзка със 125-годишнината от рождението му през м. август т.г. УС на БНБ пусна в обращение възпоменателна монета от серията „Български творци“.

Случки за въдворяването на Димитър Талев в ТИС ДС „Дупница“ доверяват негови сподвижници в няколко разкази, публикувани в „Писахме да се знае“, издание на „Работилница за книжнина „Васил Станилов““⁸⁹.

⁸⁹Писахме да се знае. Книга трета. „Адът на лагерите и затворите“. Съставител Васил Станилов, 2007.

„Ако дойде време, ще разкажа за тези ужаси“ от Георги К. Кирилов, бр. 36/1998 г., с. 234-235;

„Самокритиката“ на Димитър Талев“ от Хр. Огнянов, бр.7/2002 г.; с. 425-427;

Крум Кюлявков, тогава партиен секретар на СБП, в доклад от м. декември 1945 г. пред участниците в Първата писателска конференция в София, отнася Димитър Талев към „бездарните“ писатели и не е странно, че го включва в категорията, която „ние най-първо очистихме – тия, за които народният съд беше доказал, че са врагове на Отечествения фронт и са се борили против своя народ..., писанията им потънаха в Лета, за да не изплуват от там никога!“. Така Д. Талев е арестуван на 18 септември 1944 г., до м. април е задържан в Дирекцията на милицията и Софийския централен затвор, откъдето е изпратен в трудовоизправителното селище в Дупница. От там е освободен с посредничеството на дейци на ВМОРО на 22 август 1945 г., т.е. прекарани общо 11 тежки месеца.

В лагера в Дупница обстановката бе изключително тежка – ще каже след години Дечко (Д. Талев). Още повече че той е човек с крехко и несигурно здраве: слаб, с хроничен гастрит, преминал в стресова язва, носи очила с 11 диоптъра късогледство. *Изпратен в рудниците да копае въглища, вместо да копае и дълбае на книжното поле* – притеснени говорят негови близки и приятели!

Димитър Талев неведнъж е принуден да слуша язвителното крещене на кап. Гершанов: „Тук ще умреш, Талев и вие, гадове с гадове!“. Свидетел на това е и Светозар Дърваров, когото случайността в лагера събира с „още двама бележити интелектуалци - художника Борис Денев и писателя Димитър Талев“: „Извергът – началник на охраната капитан Кръстьо Гершанов (Титов партизанин) – крещеше на вечерна проверка на болнавия Талев за неизпълнена дневна трудова норма: „Овде ке ти биде гробот ладен!“ и въртеше двуметровата тояга, с която не се разделяше“.

След години Димитър Талев кани свои приятели във вилата си в с. Бистрица и в присъствието на Емилиян Станев ще спомене с признателност как животът му в лагера е бил спасен от Кръстьо Рашев и неговите братя Георги и Асен. Ще благодари на Георги (завършил финанси в Свободния университет, студент по право в Софийския държавен университет, член на ръководството на

„Арестувана книга пусната на свобода“ от Иван Иванов, бр. 7/1996, с. 129-130;
„Бащата – разстрелян, синовете – зад телените огради“ от Александър Такев, бр. 21/2003, с. 466-469;

„№ 4367 разказва“ от Антон Петров, бр. 7/2001, с.371-374;

„И това чудо ще мине! от Асен Рашев, бр. 49/2003;

„Великден в концлагера в Бобов дол“ от Светозар Дърваров и др.

родолюбивата студентска кооперация „Шар“, защитник на българщината в Македония), който го „съветвал само да имитира, че бута тежката вагонетка, а тежестта изнася сам“. По спомени въпреки тежката атмосфера в лагера Димитър Талев не е преставал да мечтае в разговори за литература с приятели „по перо и съдба“: „Дано мога да увековеча името на Преспа, защото около нея са ставали големи събития. Дано да съумея... Те са били велики времена!“. А по-късно пред Асен, макар и немощен, подпрял се с тояга, вдъхновено е говорил: „Асене, българският народ е надживял много усилни години. И това чудо ще мине! Бъди горд, че си тук в защита на българщината!“

След освобождаването му от ТИС - ДС „Дупница“ Димитър Талев се прибира у дома, но никъде не го приемат на работа. Заклеймен като „фашист“ и „великобългарски шовинист“, той е лишен от всякаква работа. Продължава да твори и през м. август 1946 г. завършва „Железният светилник“. Една година след това, на 21.12.1947 г. при акция на Държавна сигурност по прочистване във връзка с посещение на Йосиф Б. Тито в София, „като гръм от ясно небе“ Димитър Талев е отново арестуван и изпратен в лагера „Куциян“ – тогава той е към 50-годишен, но по думи на очевидци вследствие на тежкия режим накрая остава около 40 кила. Оцелява благодарение на взаимопомощта: другарите му правят всичко възможно, за да улеснят в изнурителната дневна работа писателя и така да спасят живота му – разпределят помежду си и изпълняват неговия дневен наряд и така той може да получава оскъдната дневна хранителна дажба, а ако нормата не се изпълни, те заделят за него част от своята храна.

По-късно, за да бъде реабилитиран, писателят отказва да напише исканата от СБП „самокритика“, в която да осъди миналото си и да се разкае – той маха ръка с думите: „Да става каквото ще!“

След години Димитър Талев горчиво споделя свои знаменателни мисли за времето, прекарано в трудовоизправителното селище пред литературния критик и писател Владимир Свинтила (1926-1998 г.)⁹⁰: „Не зная страдал ли съм. Справях се с едно и с друго. Ти сам знаеш какво е концлагер. Целият си напрегнат – да изживееш тази минута и после следващата, и после следващата. В този смисъл страдание няма. Не можеш да застанеш

⁹⁰Свинтила, Владимир. „От Маркс до Христа“, разказ „Голгота“, с. 100-101.

да съзерцаваш и да кажеш: Аз страдам. Тялото ти, мишците ти са напрегнати. Ако изживееш това усилие, значи си спасен. За кратко, но спасен. Това е Голгота... Голготата е едно усилие да се направи следващата крачка. Историческият Иисус, не Спасителят, не Синът Божи, а човекът, в който е въплътен, прави следващата крачка“. И пак там, в продължение още няколко негови думи: „Голгота. От ритъма на тия мои стъпки започва ритмиката на „Железният светилник“, ритмиката на „Илинден“ и на „Преспанските камбани“... Не писах за лагерите. Но моето страдание от лагерите е в трилогията. Моята духовна Голгота“.

* *
*

Завършвам книгата със силната вяра на Димитър Талев в Човека – една голяма обич, която въпреки житейските превратности той носи дълбоко в себе си до последния си жизнен миг: **„Аз искам да разкрия човека и да вдъхна вера и обич в човека. Колкото и да съм се сблъсквал с низостта, не мога да убия верата си в човека. Аз твърдо вервам, че светлото, доброто, е преобладаващата сила в живота. И това не е фикция. Срещал съм хора, които решително са подкрепяли верата ми в човека“⁹¹.**

Да, Човек е свободен, ако изповядва ценности, които е готов да отстоява с всичко, което има – ако се наложи и с живота си! Струва си!

* *
*

Великият Виктор Юго окачествява историята като ехо на миналото, отекващо в бъдещето. На Джордж Сантаяна принадлежи знаменитата фраза - който забравя историята, е обречен да я повтаря, който не помни своето минало, е обречен да го преживее отново. Това ни кара днес, размишлявайки над човешките ценности и добродетели, ние да можем да се изправим лице в лице срещу историята - като помним всичките ѝ уроци и не преповтаряме грешките ѝ.

⁹¹Талев, Димитър. Бележки на Братислав Талев към книгата „Съчинения“. Том 6. „Гласовете Ви чувам“. София, Български писател, 1973, с. 471.

Съкращения

АМВР – Архив на Министерството на вътрешните работи

БНБ - Българска народна банка

БРП (к) – Българска работническа партия (комунисти)

ВМОРО - Вътрешна македоно-одринска революционна организация

ВНС – Велико народно събрание

ДА – Държавен архив

ДВ – Държавен вестник

ДС – Държавна сигурност

ДНМ – Дирекция на народната милиция

КРДОПБГДСРСБНА – Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия

МВР – Министерство на вътрешните работи

МС – Министерски съвет

НМ – Народна милиция

ОФ – Отечествен фронт

СБП – Съюз на българските писатели

СБХ – Съюз на българските художници

СДС – Съюз на демократичните сили

ТИС – Трудовоизправително селище

ТВО – Трудововъзпитателно общежитие

УС – Управителен съвет

ФАКБ – Федерация на анархокомунистите в България

ИЗТОЧНИЦИ

АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ

Държавна агенция „Архиви“, отдел „Държавен архив“ – Кюстендил, ф. № 5, оп. № 1, а.е. № 2.

Държавна агенция „Архиви“, отдел „Държавен архив“ – Кюстендил, ф. № 1087, оп. № 1, а. е. № 7.

КРДОПБГДСРСБНА. Архив на МВР. Ф. 1, оп. 1, а.е. № 61, № 123, № 124, № 125.

СБОРНИЦИ С ДОКУМЕНТИ

Ангелов, Веселин. „Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност 1944-1989 г.“. София, Печатница „Симонини“, 2007.

Даскалов, Дончо. „Анархизмът в България“. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995.

Конституция на Българското Княжество, Търново, 16 април 1879 г. Годишен сборник от закони. София, Държавна печатница, 1887 г.

КРДОПБГДСРСБНА. „Държавна сигурност - административни, принудителни и наказателни мерки“. Документален сборник. София, 2014.

КРДОПБГДСРСБНА. „Държавна сигурност. Структура и основни документи“. Документален сборник. София, 2010.

КРДОПБГДСРСБНА. „Държавна сигурност и анархистите в България (1944 – 1991)“. Документален сборник. София, 2018.

КРДОПБГДСРСБНА. „Държавна сигурност и политическите партии в България (1944-1949)“. Документален сборник. София, 2014.

Огнянов, Любомир, Георгиев. „Държавно – политическата система на България 1944 – 1948 г.“. София, Издателство на БАН, 1993.

Скочев, Борислав. „Концлагерът „Белене“ 1949 - 1987. Островът, който уби свободния човек“. София, „Сиела Норма“ АД, 2017.

Стоянова, Пенка, Илиев, Емил. „Политически опасни лица. Въдворявания, изселвания, трудова мобилизация след 1944 г.“. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1991.

Хаджийски, Иван. „Антиболшевишката съпротива в Дупнишка околия през 1945 – 1958 г.“. Научна монография. Дупница, Арт медия+, печат „Симонини“, София, 2014.

Христов, Христо. „Секретното дело за лагерите“. София, „Сиела“, 2012.

Цанев, Стефан. „Български хроники“. Том 4: История на нашия народ от 1943 до 2007 г. София, Книгоиздателска къща „Труд“, Пловдив, ИК „Жанет 45“, 2009.

МЕМОАРНИ КНИГИ

„Адът на лагерите и затворите“. Книга трета. Писахме да се знае. Съставител - Васил Станилов, София, Работилница за книжнина „Васил Станилов“, 2007.

„Българският ГУЛАГ. Свидетели“. Сборник от документални разкази за концлагерите в България. Съставители - Екатерина Бончева, Едвин Сугарев и др. София, в. „Демокрация“, 1991.

Вълчев, Йордан. „Куциян“. Мемоари. София, ИК „П. К. Яворов“, 1990.

Дръндов, Иван. „Къде са преминали моите 80 години?“. Автобиография. Франция, „Унискорп“ ООД, 2003.

Колев, Христо – Големия. „Спомени за израстването“. София, Артиздат - 5, 2006.

Маркова, Емилия. „Не спирай! Продължавай напред! Животът на Борис Марков“. Дупница, „Дупница Принт“, 2017.

Марулевски, Трендафил. „Отвъд границите“. Автобиографичен роман. София, „Инвестпрес“ АД, 2021.

Марулевски, Трендафил. „Кратък очерк на анархизма в няколко страни и у нас“. Париж, циклостилно издание, 1992.

Наков, Александър. „Статии“. София, ИК „Шрапнел“, 2017.

Наков, Александър. „Досие на обект № 1218“. София, ИК „Шрапнел“, 2008.

Павлов, Славейко. „Одисеята на един анархист“. Спомени. Благоевград, 2005.

Рясков, Марко. „Спомени из моя живот“. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995.

Рясков, Сава, Марков. „Между два свята“. София, 2005.

Свинтила, Владимир. „От Маркс до Христа“. София, „Кибеа“, 2002.

Талев, Димитър. Съчинения. Том 6. „Гласовете ви чувам“. София, Български писател, 1973.

Цолов, Стоян. „Спомени“. София, ИК „Шрапнел“, 2007.

УЕБСАЙТОВЕ

<https://desebg.com/2011-01-13-09-25-08/2336-2015-06-15-10-10-12>

<https://decommunization.org/Communism/Bulgaria/Camps.htm>

<https://www.decommunization.org/Testimonies/IPetkanov.htm>

<https://www.anarchy.bg/articles/2012/03/>

https://www.parliament.bg/pub/Konstitutsiya_1879.pdf

<https://literaturensviat.com/?p=103772>

<https://literaturensviat.com/?p=18452>,

<https://literaturensviat.com/?p=26809>

<https://www.vesti.bg/razvlechenia/kultura/130-g.-ot-rozhdenieto-na-hudozhnika-boris-denev-5831911>

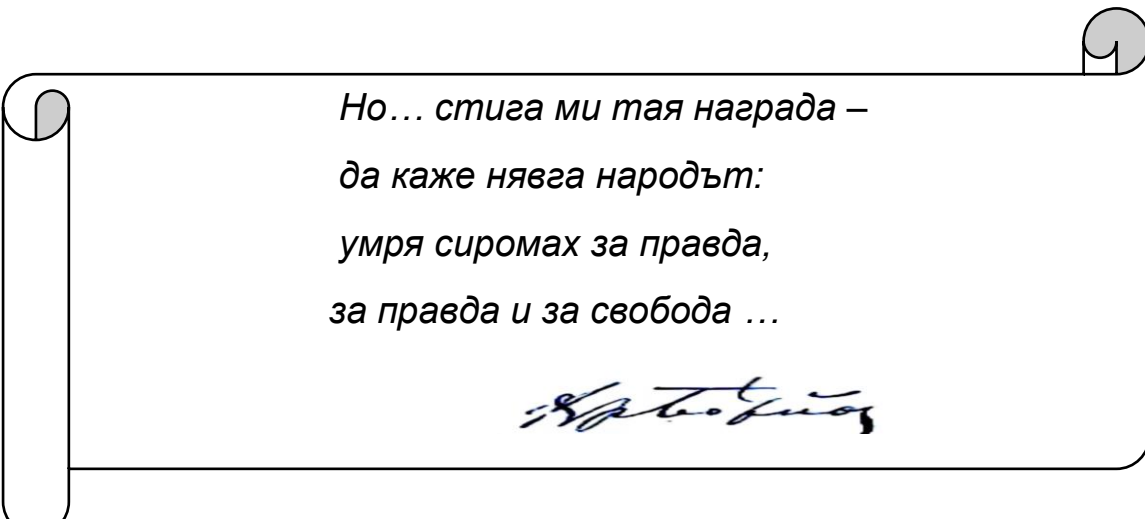
https://ips.unwe.bg/Uploads/ResearchPapers/Research%20Papers_vol1_2004_No12_G%20Arnautsk_i.pdf,

<https://www.decommunization.org/Communism/Bulgaria/MapDupnica.htm>.

<https://baricada.org/2018/08/17/vlak-30/>

Поднасям своите извинения на близки и приятели на непокорните лагеристи, въдворени в Трудовоизправително селище Държавна сигурност „Дупница“ през 1945 г., за причинената мъка и болезнено страдание при прелистването на книгата.

Авторът

*Но... стига ми тая награда –
да каже нявга народът:
умря сиромах за правда,
за правда и за свобода ...*

Артемиос

Емилия Маркова

**Трудовоизправително селище
Държавна сигурност „Дупница“, 1945**

Българска

Първо издание

Издател: Емилия Маркова

Коректор: Елка Колчакова

Рецензенти: доц. д-р Теодор Дечев, доц. д-р Дария Николиева

Печат: „Дупница Принт“ ЕООД

ISBN: 978-619-90860-4-9

